Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

(No- 3592

मे० रा० गोविंद बल्लाळ देवलकृत

संगीत

मृच्छकटिक नाटक.

0155,2MGB,1
D.6

151

किंमत

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

0155,2MGB,1 8221
D6
Deval, Govind Ballal.
Mrichchakatik natak

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by oi-IKS

0155,2M9B,1 9221
D6

SHRI JAGADGURU VISHWARADHYA JNANAMANDIR
(LIBRARY)
JANGAMAWADIMATH, VARANASI

Please return this volume on or before the date last stamped
Overdue volume will be charged 1/- per day.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

संगीत

मृच्छकटिक नाटक.

हें पुस्तक

गोविंद बल्लाळ देवल,

दुर्गा, फाल्गुनराव, झुंझारराव, संगीत विक्रमोर्वशीय,
संगीत शापसंभ्रम, संगीत शारदा
इत्यादि नाटकांचे कर्ते

यांनीं रचिलें.

आवृत्ति पांचवी.

मुंबईत,
"निर्णयसागर" छापखान्यांत छापिलें.

(या पुस्तकासंबंधी सर्व हक्क ग्रंथकर्त्यांनें आपल्याकडे ठेविले आहेत.)

सन १९०६ इसवी.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

0155,2MGB,1
D6

प्रस्तावना.

कविवर्यशूद्रकराजकृत मृच्छकटिक प्रकरणाचा आधुनिक रसिकांच्या संगीतभक्तीस व संगीतपद्धतीस अनुसरून रंगभूमीवर प्रयोग करून दाखविण्यास, वेळेच्या व पात्रांच्या संबंधानें त्यांतल्यात्यांत सुलभ पडावें म्हणून मीं जे त्यांत फेरफार केले आहेत ते असे:—

१ मूळ प्रकरण दशांकी आहे; परंतु तें मीं सप्तांकी केलें.

२ कविप्रशंसा गाळून नटीसूत्रधारसंवाद थोडक्यांत आणिला.

३ द्यूतकारांचें भांडण, चंदनक व वीरक यांची परस्परांशीं मारामारी, तसेंच गोपालपुत्र आर्यक याचा प्रवेश, हे तीन्ही भाग संगीतांत अतिशय महत्वाचे न वाटल्यामुळें संबंध कमी केले. परंतु अवश्य स्थळीं त्यांचा संबंध मात्र सोडला नाहीं.

४ बहुतेक पात्रांच्या भाषणांतील अधिक सरस भाग ठेवून बाकीचा करितां आला तेथें कमी केला आहे.

५ नायिका वसंतसेनेचे विचार क्वचित्स्थळीं विस्तृत केले आहेत.

६ तिसरा व चवथा मिळून एक अंक केला; सातवा अंक तारतम्यतः अत्यावश्यकतेचा व फारसा रसाळ नसल्यामुळें समग्र गाळला; आणि सहावा व आठवा मिळून एक अंक केला.

शेवटीं इतकें सांगणें अवश्य आहे कीं, कै० परशुरामपंत तात्यांच्या भाषांतराचें मला बरेंच साहाय्य झालें. शकाराच्या श्लोकांपैकीं कांहीं श्लोक, व पात्रांचीं कांहीं भाषणें, हीं त्यांचींच कायम ठेविलीं आहेत.

ग्रंथकर्ता.

...ADGURU VISHWA...
...SIMHASAN JNAN...
LIBRARY
Jangamawadi Math, Varanasi
Acc. No. ....8221........

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

संगीत

मृच्छकटिक नाटक.

अंक १ ला.

नांदी.

पद.—(भूप. त्रिताल.)

वंदन त्या ईशा उमेशा ॥ स्वजनशुभंकर नटवेशा ॥ ध्रु० ॥
श्रीमन्मंगलदायक नमिला ॥ स्तविली मग ती सत्कविमाला ॥
चिंतुनिया मनिं बलवंताला ॥ गोविंद रची नवकवनाला ॥
सेवा बुध हो गुणलेशा ॥ १ ॥

पद.—(काफी. चाल—साध्य नसे.)

अवन करो तुमचें ॥ सदा तो आत्मसमाधी त्या शंभूचा ॥ ध्रु० ॥
पर्यंका दृढ रज्जु जसे ते ॥ भुजग वेष्टिती यज्जानूतें ॥
प्राणनिरोधें झाला ॥ सकलेंद्रियगण नियमित ज्याचा ॥ १ ॥
बाह्यज्ञाना विरहित राहे ॥ निश्चलमानस होउनि पाहे ॥
अभ्यंतरिं आत्म्याला ॥ अनुभव घे जो स्वानंदाचा ॥ २ ॥

साकी.

श्यामवर्ण मेघोपम शोभे नीलकंठ ज्यावरती ॥
गौरीची भुजलता विराजे विद्युल्लेखेसम ती ॥
रक्षक तो होवो ॥ तुम्हां इच्छित फल देवो ॥ १ ॥

[सूत्रधार प्रवेश करून.]

सूत्रधार—पुरे पुरे. सभासदांच्या कौतुकांचा भंग करणारा इतका परिश्रम कशाला पाहिजे? आतां सभासदांस हात जोडून माझी अशी विनंति आहे कीं—

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

साकी.

शूद्रककविकृत मृच्छकटिक जें मान्य प्रकरण लोकां ॥
संक्षेपें तें संगीतीं मी दावितसें अवलोका ॥
टाकुनि दोषांतें ॥ सेवा कविगुणलेशातें ॥ १ ॥

असो, अतिपरिश्रमानें मला फार क्षुधा लागली आहे, तर घरीं जाऊन फराळाची कांहींतरी तजवीज पहावी. [इकडे तिकडे फिरून] हेंच माझें गृह; तर आतां आंत जावें. [तसें करून] अरे! आमच्या घरांत हें आज कांहीं नवेंच प्रकरण दिसतें. तांदुळाच्या धुणाचे पाट रस्त्यांतून वाहताहेत, जळकी कढई ओढल्यामुळें भुईवर जी काळी रेघ उमटली आहे तेणेंकरून वैष्णवाची मुलगी कपाळीं आंगाऱ्याची रेघ लावून जशी शोभते तशी ही भूमि फारच शोभते आहे, हा घरांतून भाताचा जो घमघमाट येतो आहे त्याच्या योगानें तर माझी क्षुधा अधिकच प्रदीप्त होऊं लागली. हें आज आहे तरी काय?

पद.—"पूर्ण दैव कैकइचें आजि उदेलें" या चालीवर.

थाटमाट सदनिं नवा बघुनि वाटतें ॥
पूर्वपुण्यफल मजला आज लाभतें ॥ ध्रु० ॥
घाशितसे चंदन ही कोणि कामिनी ॥
वाटी हे अंगराग कोणि बैसुनी ॥
कुसुमहार गुंफित ही लक्ष लावुनी ॥
रम्य रंगवल्लि इथें कोणि काढिते ॥ १ ॥

तर आतां भार्येलाच हांक मारून विचारावें, म्हणजे खरें काय आहे तें समजेल. [पडद्याकडे पाहून] प्रिये, जरा इकडे ये पाहूं.

[नटी येते.]

नटी—पतिराज, ही मी आलें, काय आज्ञा आहे?

सूत्र०—दुसरी कांहीं नाहीं. मी फार वेळ गात बसलों होतों, त्यामुळें माझीं गात्रें पहा कशीं सुकून गेलीं आहेत; तर घरांत कांहीं फराळाचें आहे काय?

नटी—सर्व कांहीं आहे महाराज.

सूत्र०—काय काय आहे सांग पाहूं.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

नटी—आपला आवडता गूळभात, चक्कादही, मसाल्याचे खमंग तांदूळ, निर्लेप आमटी, वडे, खीर, ईश्वरकृपेनें सर्व कांहीं आहे.

सूत्र०—[आशेनें] प्रिये, खरेंच का गे इतकें सारें आपल्या घरांत आहे ?

नटी—[आपल्याशींं] आतां थोडीशी थट्टा करण्याला ही वेळ बरी आहे. [उघड] प्राणप्रिया, आपल्या घरांत नाहीं, हें सारें बाजारांत पक्वान्यांच्या दुकानीं मिळतें.

सूत्र०—[कोपानें] हा दुष्टे ! माझ्या आशेचा तूं भंग केलास, तर तुझ्याही आशेचा असाच भंग होईल.

ठुंबरी. ("लगायेजीयेरा " या चालीवर.)

इतुके कां कोपला ॥ क्षमा करा या दासीला ॥
प्रिया ॥ ध्रु० ॥ सहज विनोदें बोलुनि गेलें ॥
राग कसा आला ॥ तुम्हांला ॥ १ ॥

सूत्र०—वरें पण, हा एवढा थाटमाट कशाचा ?

नटी—आज मीं कांहीं व्रत घेतलें आहे.

सूत्र०—व्रत घेतलेंस ? नांव काय त्याचें ?

नटी—त्याचें नांव अभिरूपपतिक, म्हणजे त्याच्या योगानें विद्वान् पति मिळतो.

सूत्र०—या लोकचा कीं परलोकचा ?

नटी—परलोकचा.

सूत्र०—[रागावून] पहाहो, माझा भात खर्चून परलोकचा पति मिळावा म्हणून ही व्रत करिते ! कोणी सांगितलें गे तुला हें व्रत करायला ?

नटी—प्राणनाथ, आपलाच प्रियमित्र जो चूर्णवृद्ध त्यानें सांगितलें.

सूत्र०—[कोपाविष्ट होऊन] अरे अधमा चूर्णवृद्धा—

साकी.

जैसें विधिनें कापावे नववधूकेशपाशांतें ॥
तैसें नृपपालकें कापितां नीचा तव कंठातें ॥
पाहिन मी जेव्हां ॥ होइन तुष्टात्मा तेव्हां ॥ १ ॥

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

नटी—[नम्रपणानें हात जोडून] पतिराज हें काय ?

कामदा.

लाभ आपुला व्हावयास हा ॥ व्रतनियोग मीं सेविला पहा ॥
म्हणुनि विनवितें शांतवा मना ॥ विप्र बोलवा एक भोजना ॥ १ ॥

सूत्र०—[शांत होऊन] असें काय, हें मला काय ठाऊक ? बरें तर तूं आपल्या कामाला जा. मीही आपल्या घरीं येण्यासारखा एक चांगला ब्राह्मण बोलावून आणतों.

नटी—आज्ञा, मी जातें तर. [जाते.]

सूत्र०—[इकडे तिकडे फिरून] कसें करावें बरें ? हें उज्जयिनी नगर तर ब्राह्मणांनीं भरलें आहे, पण यांत योग्य, सत्पात्र, सुशील, असा ब्राह्मण कोठें पहावा ? [पुढें पाहून] बरें झालें. हा चारुदत्ताचा मित्र मैत्रेय इकडे येत आहे, याला विचारून पहावें. अरे मैत्रेया, तूं आज आमच्या घरीं भोजनाला येशील का ?

मैत्रे०—[पडद्यांतून] बाबारे, मी सध्या कामांत आहें. मला कांहीं यायला होणार नाहीं. तूं दुसरा कोणी ब्राह्मण पहा.

सूत्र०—अरे नाहीं कां म्हणतोस ? आजचें भोजन उत्तम प्रकारचें चमचमीत आहे, तुला कोणचीही अडचण नाहीं, आणि दक्षणाही चांगली मिळेल पहा.

मैत्रे०—[पडद्यांतून त्रासून] कायरे तुला पहिल्यानेंच सांगितलेंना, कीं मला यायला होणार नाहीं ह्मणून; मग मलाच येण्याविषयीं तुझा इतका आग्रह कां ?

सूत्र०—यानें तर मला धुडकावलें, असो, दुसरा ब्राह्मण पाहूं. [जातो.]

मैत्रे०—[प्रवेश करून] शिव शिव ! या मैत्रेयानें दुसऱ्याचीं का आमंत्रणें खावीं ? काय ही अवस्था प्राप्त झाली. अवस्थे ! तूं आमची फार चांगली परीक्षा केलीस. दैवाची गति तरी काय विलक्षण पहा ! जो मी मैत्रेय नुकताच चारुदत्ताच्या संपत्तीवर मौजा मारीत होतों; ढेंकराबरोबर सुगंध देणारे असे मसालेदार मोदक खाऊन, मधल्या चौकाच्या द्वारांत स्वस्थ ढेंकर देत बसत होतों, चिताऱ्याचीं बोटें जशीं अनेक प्रकारच्या रंगांनीं भरलेलीं असतात, तसे माझे हे हात नानाप्रका-

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

रच्या पक्वान्नांनीं भरलेले असत, कंटाळा आला म्हणजे वोटाचा स्पर्श मात्र करून पात्रांतील पदार्थ पलीकडे लोटीत होतों, रस्त्यांत पोळ जसे रंवथ करीत उभे राहतात तसा मी बेफिकीर रहात होतों, तोच मी मैत्रेय, माझ्या मित्राला दरिद्रता आली म्हणून दिवसा इकडे तिकडे कोठें तरी आपला निर्वाह करून रात्रीं वस्तीला मात्र याच्या घरीं येतों. असो; चारुदत्ताचा प्रियमित्र जो चूर्णवृद्ध त्यानें हा शेला जाईच्या फुलांनीं सुवासित करून त्याला देण्याकरितां माझ्यापाशीं दिला आहे. तर तिकडेच जावें. [इकडे तिकडे फिरून पुढें पाहून.] हा पहा चारुदत्त स्नानसंध्या आटपून गृहदेवतांना वलि देण्याकरितां इकडेच येत आहे.

[इतक्यांत वर सांगितल्याप्रमाणें चारुदत्त प्रवेश करितो.]

चारुदत्त—[आकाशाकडे पाहून दुःखाचा सुस्कारा टाकून]

पद. (त्रिताल.)

स्वार्थचि ते वदती ॥ लोकीं ॥ प्रारब्धाची गति न कळे ती ॥ ध्रु० ॥
सारसादि जे वलि भक्षुनिया ॥ क्रीडत होते सदनांगणिं या ॥
वाढे सांप्रत तृण त्या ठाया ॥ पुण्यबली हा कीटक खाती ॥ १ ॥

मैत्रे०—[जवळ जाऊन] मित्रा, तुला स्वस्ति असो, तुझी अभिवृद्धि होवो.

चारु०—मित्रा मैत्रेया, आलास, फार चांगलें झालें, ये बैस खालीं.

मैत्रे०—[बसून] मित्रा, तुझा प्रियमित्र जो चूर्णवृद्ध त्यानें हा शेला जाईच्या फुलांनीं सुवासित करून तुला देण्याकरितां दिला आहे. तर हा घे.

चारु०—[शेला घेऊन सचिंत बसतो.]

मैत्रे०—अरे चिंतन कसलें करतोस ?

चारु०—मित्रा, काय सांगू—

दिंडी.

दुःख भोगुनि मग सेवितां सुखातें ॥
अंधकारीं दीपसें तोष देतें ॥
परी सौख्या भोगोनि दुःख येतां ॥
सतनु परि तो मृत मनुज जाण ताता ॥ १ ॥

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

मैत्रे०—बरें मित्रा, दारिद्र्य आणि मरण यांतून तुला कोणतें बरें वाटतें?

चारु०—

ठुंबरी. ("वैरागी मोरे राम" या चालीवर.)

मरण बरें वाटतें ॥ दारिद्र्याहुनि मित्रा तें ॥ ध्रु० ॥
दुःख एकदां त्या मरणाचें ॥ परि होतें जें दारिद्र्याचें ॥
सततचि तें जाळितें ॥ १ ॥

मैत्रे०—हें बघ, त्या गोष्टीचा आतां खेद मानूं नकोस; तुझें द्रव्य कांहीं चोरांनीं चोरिलें नाहीं कीं राजानें लुटलें नाहीं; आपल्याच इष्टमित्रांना देतां देतां क्षीण झालें आहे; म्हणून देवांनीं अमृतकला पितां पितां अवशिष्ट राहिलेल्या प्रतिपदेच्या चंद्राप्रमाणें तुझ्या वैभवाचा क्षय तुला अधिकच शोभतो.

चारु०—मित्रा,—

पद. ("लाल झाली कोपानें" या चालीवर.)

वैभव माझें नष्टचि झालें खेद नसे त्याचा मजला ॥
दैवबळानें मिळतें अथवा पावतसे तें विलयाला ॥ ध्रु० ॥
परि कथितों तुज हृदयीं माझ्या दुःखाचें जें बीज सले ॥
निर्धन ऐसा झालों जाणुनि मित्रांनीं मज सोडियलें ॥
मद जाउनि गजगंडस्थळ तें शुष्कचि होतां बहुकालें ॥
भृंगतती त्या सोडुनि जैसें सेवितात कीं अन्याला ॥ १ ॥

मैत्रे०—अरे ते मित्र म्हणजे गोमाशा; त्यांच्याबद्दल तुला इतकें वाईट तें कां वाटतें?

चारु०—[सुस्कारा टाकून] मित्रा, कायरे ही निर्धनता! इच्यापासून काय काय अनर्थ घडतात पहा.—

पद. ("अर्धतनु वारुळीं बुडाली" या चालीवर.)

निर्धनतेनें लज्जा निपजे मनुजाच्या अंतरीं, लज्जा तत्तेजातें हरी ॥ होतां तेजोहीन तयाला कोणी नच आदरी, लोकीं मानहानि बहुपरी ॥ जीवित निष्फल वाटे तेणें मनिं शोकातें करी, शोकें जाय बुद्धि ती दुरी ॥ बुद्धिरहित नर नाश पाव-

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

तो सर्वा कारण परी, तयाची निर्धनता बा खरी ॥ चाल ॥ या निर्धनतेच्या ठायीं चिंता वसे ॥ परवैरा कारण इजसम दुसरें नसे ॥ इजमुळें मित्रगण निंदापर होतसे ॥ चाल ॥ सेवाया वन बुद्धि निपजवी भार्या छळिते घरीं, तापद वन्हिच हा ह्मणुं तरी ॥ १ ॥

असो दैव आपलें! मित्रा मीं गृहदेवतांना बलि दिला; आतां हा मातृदेवतांचा वलि तूं चव्हाट्यावर नेऊन ठेव.

मैत्रे०—मी ठेवायाचा नाहीं.

चारु०—कां वरें?

मैत्रे०—कां वरें म्हणजे, आराधना केली आणि कांहीं केलें तरी देवता कांहीं प्रसन्न होत नाहींत, मग त्यांना वलि तरी कां द्या?

चारु०—मित्रा, असें म्हणूं नकोस. हा गृहस्थांचा नित्यविधि आहे. हा केलाच पाहिजे; याच्या योगानें देवता प्रसन्न होऊन प्रसाद करितीलच, तर जा आणि मातृदेवतांना बलि देऊन ये.

मैत्रे०—मी जायचा नाहीं; तूं दुसऱ्या कोणाला पाठीव. कारण मी गरीव ब्राह्मण, मला नाहीं काळ अनुकूळ. आरशांतल्या प्रतिबिंबांत जसें उजव्याचें डावें आणि डाव्याचें उजवें होतें, तसें जें जें म्हणून मी करायला जातों तें सारें उलटें होतें. इतकें असून तूं सांगतोस म्हणून गेलों असतों; पण ही संध्याकाळची वेळ—रस्त्यांतून वेश्या, विट, चेट, तशींच राजाच्या प्रीतींतलीं दुसरीं मनुष्यें इकडून तिकडे हिंडत आहेत; तेव्हां न जाणो, बेडूक खायला उत्सुक झालेल्या काळसर्पांपुढें जसा अकस्मात् उंदीर पडावा तसा मी त्यांच्या पुढें पडलों तर फुकट मरेन कीं नाहीं वरें? मग तूं येथें एकटा बसून काय करशील?

चारु०—[दुःखानें] बरोबर आहे. मी निर्धन पडलों म्हणून तूं असें म्हणतोस, तुझ्याकडे तरी काय दोष?

साकी.

ब्राह्मणहत्या मद्यप्राशन चौर्यंहि तैसें तिसरें ॥
गुरुभार्येशीं गमन कुसंगति ऐसीं पापें बा रे ॥
निर्धनता वाटे ॥ सहावें पातक हें मोठें ॥ १ ॥

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

[सुस्कारा टाकून] मित्रा दारिद्र्या !

दिंडी.

सौख्य मानुनि बहु वससि मम शरीरीं ॥ कींव मित्रा परि येत तुझी भारी ॥ पुढें कालानें मरण मला येतां ॥ कुठें जाशिल तूं हीच मनीं चिंता ॥ १ ॥

मैत्रे०—[वाईट वाटून] तुला इतकें वाईट वाटत असेल तर जातों बापडा, पण एकटा नाहीं जायचा; रदनिकेच्या हातांत दिवा देऊन तिला बरोबर घेईन आणि मग जाईन.

चारु०—बरें तर ती कोठें आंत असेल तिला घेऊन जा; तोंपर्यंत माझा कांहीं जप उरला आहे तो मी संपवितों. [जातो.]

मैत्रे०—आतां रदनिका कोठें सांपडेल बरें ? [पडद्याकडे कान देऊन] अं:, असेल कांहीं रस्त्यांतला दंगा. आपण आपल्या कामाला जावें. [जातो.]

[इतक्यांत पुढें वसंतसेना, व तिच्या पाठीस लागलेले विट, चेट व शकार असे येतात.]

विट—वसंतसेने, उभी रहा.

दिंडी.

नृत्ययोग्यचि मृदु चरण असुनि त्यांसी ॥ धांवण्याचे कष्ट कां व्यर्थ देसी ॥ हरिणि जैसी लागतां व्याध मागें ॥ अम्हां पाहुनि तूं पळसि तेंवि कां गे ॥ १ ॥

चेट—अग ए वसंतसेने, उभी रहा.

लावणी.

नग पळून जाऊं ग नारी ॥ जरा थांब बग मागारी ध्रु० ॥
त्यो मोर तूं मोरिन ॥ का जातिस त्येला टाकुन ॥ १ ॥
माग लागून माजा धनी ॥ आला धांवत कुत्र्यावानी ॥ २ ॥

शकार—अगे वसंतसेने, उभी रहा. अगे अशी धाऊं नकोस. अशी पळूं नकोस. अगे माझ्यावर जर सुप्रसन्न झालीस तर मरायची नाहींस. हें बघ, मासाचे तुकडे जसे निखाऱ्यावर पडले म्हणजे जळतात, तसें हें माझें हृदय कामसंतापानें जळत आहे. तर तूं माझ्यावर सुप्रसन्न हो गे.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

अगे हें बघ, तुला पाहून माझा अनंग, माझा काम, माझा स्मर, माझा मन्मथ, हे सारे एकदम वाढले कीं ग. रात्रीं सुस्कारे सोडीत शय्येवर पडतों, पण स्वप्नांत सुद्धां बघ झोंप येत नाहीं. म्हणून रावणाला जशी कुंती वश झाली, तशी तूं माझ्यावर सुप्रसन्न हो गे. वसंतसेने, तूं कशी सुरेख मदनाची छडी आहेस, चोर आहेस, मासे खाणारीण आहेस, शृंगाररसाची पेटी आहेस, सुंदर नाचणारी आहेस, सुवसना आहेस, आणि तुझें नाक कसें चपटें आहे, तर तूं माझ्यावर सुप्रसन्न हो कीं ग. मित्रा विटा, मीं हिला इतकी चांगली चांगली म्हणून नांवाजली तरी ही माझ्यावर सुप्रसन्न कां रे होत नाहीं ?

विट—वसंतसेने, तूं मुकाट्यानें उभी रहा, माझ्यापुढें किती वरें पळशील ?

शका०—मित्रा विटा, हिच्या भूषणांचा झणझण, खणखण असा गोड आवाज ऐकूं येतो नाहीं वरें ? वसंतसेने, रामाला भिऊन जशी द्रौपदी पळाली तशी तूं मला भिऊन पळून जातेस काय, वरें आहे—

श्लोक.

विश्वावसूची भगिनी सुभद्रा ॥ नेली जशी मारुतिनें समुद्रा ॥
तशी तुला मी धरितों पहा गे ॥ जातीस कोठें फिर शीघ्र मागें ॥

चेट—अग ए वसंतसेने, ह्ये आमच म्हाराज, राजाच्या लइ मर्जीतल हायती, अस येड्या बायकुवानी का करतिस ? येना राजी झालीस तर तुजग काय ग्येल ? आयत रगडून मास खायला मिळेल, दागिन बी गावत्याल, आन ह्ये बघ—

लावणी.

तरनि जान तूं बिजलीवानी, पोपट आमच धनी,
होउन बस ग मैना रानी ॥ लइ गुलहौसी गडि मर्दानी
तुजिबी भरजानी, आलि रंगाला, अग नागीनी ॥
नग भरगच्चा झुपका नथनी, घालुन मुरका हानी,
मार पदर मग खुप साजनी ॥ १ ॥

शका०—अगे वसंतसेने, रानांत जसे कुत्रे कोल्हीच्या पाठीस लागतात, तसे आम्ही तुझ्या पाठीस लागलों असतां तूं माझें हृदय चोरून पळून जातेस काय ?

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

वसंत०—अगे पल्लविके! अगे परभृतिके!

शका०—[भय पावून] अरे मित्रा विटा, कोणी माणसें आलींरे माणसें आलीं.

विट—थांब, मी ऐकतों.

वसंत०—माधविके! अगे माधविके!

विट—हा मूर्खा! अरे ती आपल्या दासींना हांका मारीत आहे.

शका०—काय ती वायकांस हांका मारीत आहे का?

विट—तर काय!

शका०—अं:! एक सोडून शंभर वायकांस कां हांका मारीना. मी या मोठ्या सोट्यानें त्या सर्वांस ठार मारीन.

वसंत०—[जवळ कोणी नाहीं असें पाहून] अगे बाई! कोणीच जवळ नाहीं! या दासी चुकल्या वाटतें. तर आतां येथें मीच आपलें रक्षण करावें असें झालें.

विट—शोध, शोध, आपल्या दासींना आणखी शोध.

शका०—वसंतसेने, तूं पल्लविकेस हांका मार, परभृतिकेस हांका मार, पाहिजे तर साऱ्या वसंतमासाला हांका मार, पण मी तुझ्या पाठीस लागलों असतां तुला कोण सोडवितो पाहूं.

श्लोक.

तो भीम कीं तो जमदग्निपुत्र ॥ कीं येउ कुंतीसुत पंचवक्त्र ॥
तुझा पहा मी बुचडा धरीतों ॥ दुःशासनाची करणी करीतों ॥

वसंतसेने, अशी जर इकडे तिकडे धडपडलीस तर या तीक्ष्ण तरवारीनें तुझी मानच कापीन बघ. [हंसून] अगे अशी भिऊं नकोस, अशी घावरू नकोस, मुकाट्यानें मला वश हो. अगे काळाला आमंत्रण करून कशी वांचशील बरें?

वसंत०—आर्या विटा, मी अबला स्त्री आहें.

विट—म्हणून जिवंत राहिलीस.

शंका०—आणि म्हणूनच मेली नाहींस.

वसंत०—याचें दयेचें भाषण ऐकून देखील मला भय वाटतें.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

[उघड] आर्यश्रेष्ठा, या तुमच्या करणीवरून मला असें दिसतें कीं माझे हे अलंकार घ्यावे असें तुमच्या मनांत आहे.

विट—छे छे! असें मनांत देखील आणूं नकोस. अगे, बागेला शोभा देणारी जी लता तिचीं फुलें का कोणी तोडितो? तुझे अलंकार आम्हांला काय करायचे?

वसंत०—तर मग हें काय असें करितां? मनांत तरी काय आहे तुमच्या?

शका०—अग मी सांगतों. मी वरपुरुष, मनुष्य, वासुदेव, थोर म्हणून माझ्या मनांत जो हेतु आहे तोच तूं पूर्ण करावा हेंच आमचें म्हणणें आहे आणि दुसरेंगे काय?

वसंत०—[रागावून] शिव शिव, काय बोलतोस हें? हो एकीकडे, हें बोलणें तुला शोभत नाहीं.

शका०—मित्रा विटा, ही कलावंतिणीची पोरटी मनांतून या वरपुरुषावर सुप्रसन्न होऊन म्हणते 'एकीकडे चल,' आणि म्हणते 'तूं थकला आहेस, भागला आहेस! खरेंच गे वसंतसेने, तुझ्या पाठीस लागलागून मी अगदीं दमून थकून गेलों आहें, हें तूं खरें ओळखलेंस.

विट—[मनांत] वाहवा! ती काय बोलली आणि हा मूर्ख काय समजला. [उघड] वसंतसेने, तूं हें वेश्यापणाला अगदीं विरुद्ध बोललीस.

साकी.

तनुविक्रय तूं करिसि धनास्तव योग्य न हें मग तुजला ॥
तरुण सधन जन येत असावे नित्यचि निज सदनाला ॥
मनिं हें दृढ वाही ॥ प्रिय अप्रिय जन सम पाही ॥ १ ॥

आणखी पहा—

पद. ("कैसा भेख बनायावे" या चालीवर.)

शुद्र विप्रवर मूर्ख चतुरनर स्नान कराया जाती ॥
एका वापीमधें ह्मणुनि कां दोषास्पद ती होती ॥
तैसी सुंदर तूं गणिका ॥ भोग्या असिसि सर्व लोकां ॥ १ ॥
विप्र क्षत्रिय वैश्य हि एका नौकेमाजीं बसती ॥
मयूर वायस एक लतेवरि बैसुनि विश्रम घेती ॥
तैसी सुंदर तूं गणिका ॥ सेव्या असिसि सर्व लोकां ॥ २ ॥

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

वसंत०—अरे गुण हाच प्रीतीला कारण आहे, बलात्कारानें प्रीति होत नाहीं, समजलास ?

शका०—अरे मित्रा विटा, कामदेवाच्या उत्साहासाठीं बागेंत यात्रा जमली होती, त्या दिवसापासून ही गर्भदासी, त्या भिकारड्या चारुदत्तावर अनुरक्त झाली आहे म्हणून माझ्यावर सुप्रसन्न होत नाहीं; पण सांभाळ बरें; त्या चारुदत्ताचें घर जवळच डाव्या हाताला आहे, तर ती तुझ्या हातून सुटून जाणार नाहीं असें कर, आणि माझ्या हातूनही सुटून जाणार नाहीं असें कर.

विट—[मनांत] वाहवा जी गोष्ट मनांत ठेवायची तीच हा मूर्ख उघड करून बोलतो! काय म्हणावें याला ! असो. वसंतसेना चारुदत्तावर अनुरक्त झाली असें हा म्हणतो. योग्यच झालें. रत्ना-पाशीं रत्न गेलें. [उघड] कायरे काणेलीपुत्रा, काय म्हणतोस ? जवळच डाव्या हाताला चारुदत्ताचें घर आहे ?

शका०—अरे हो हो ! हा वरपुरुष कधीं खोटें बोलला आहे का ? अरे हें बघ जवळच डाव्या हाताला त्याचें घर आहे.

वसंत०—[मनांत] फार चांगलें झालें ! डाव्या हाताला त्याचें घर आहे असें हा म्हणतो हें जर खरें असेल, तर हा दुष्ट अपकार करीत असतां यानें हें घर दाखवून माझ्यावर उपकारच केला असें मी समजेन; कारण यानें माझी आणि माझ्या प्रियाची गांठ घातली.

शका०—अरे विटा, उडदाच्या ढिगांत जशी काजळाची गोळी दिसत नाहीं, तशी ही वसंतसेना, दिसतां दिसतां एकदम दिसे-नाशी झाली. कितीरे काळोख हा !

विट—खरेंच.

पद. ("शैवालें युक्त जैसें" या चालीवर.)

नभ वर्षे तिमिरधारा भूवरिसें दीसतें ॥
उघडे हे नेत्र माझे परि मिटले वाटतें ॥
दृष्टीची शक्ति सारी बघ येथें लोपते ॥
जैसी ती कुजनसेवा निष्फलता पावते ॥ १ ॥

शका०—विटा, आतां मी वसंतसेनेला शोधून काढतों.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

विट—अरे पण तिची कांहीं खूण आहे का ?

शका०—खूण ? ती कसली बरें ?

विट—तिच्या अंगावरील भूषणांचा शब्द किंवा फुलांचा सुगंध.

शका०—नाकास फुलांचा वास ऐकूं येतो, पण अंधकारानें हे माझे कान भरले आहेत; म्हणून भूषणांचा शब्द कांहीं स्पष्ट दिसत नाहीं.

विट—अगे वसंतसेने,

साकी.

मेघाच्छादित चपलेसम तूं नच दिससी कवणाला ॥
पुष्पगंध तव नूपुररवही सुचविल परि तो तुजला ॥
ऐके चतुरवरे ॥ माझें वच हें उमज खरें ॥

शका०—अरे, असें रागानें बोललास तर ती भिऊन जाईलरे.

वसंत०—हो खरेंच. [नूपुर वगैरे काढून हातांत घेतें व फुलें एकीकडे फेंकून देते.] हें काय ! भिंत चांचपतां चांचपतां हें परसदार माझ्या हाताला लागलें वाटतें ? हो दारच. हें बंद आहे. पण—

[इतक्यांत हातांत दिवा घेऊन रदनिका प्रवेश करिते.]

वसंत ०—अगबाई ! माझ्या नशिबानें दार तर उघडलें. पण या दिव्याला काय करावें ? [पदरानें दिवा मालवून आंत जाते.]

मैत्रे०—अरे दिवा कशानें गेला ? रदनिके, घालविलास दिवा !

रदनिका—मी काय करूं ? वारा आला आणि दिवा गेला.

मैत्रे०—बरें तूं बाहेर उभी रहा, मी चौकांतून दिवा घेऊन येतों. [जातो.]

शका०—विटा, आतां मी वसंतसेनेला शोधून काढितों.

विट—हं, काढ.

शका०—[इकडे तिकडे चांचपून] विटा, धरलीरे धरली !

विट—हा मूर्खा, धरलीस काय ? मी तो विट.

शका०—तूं विट का ? तर हो एकीकडे. [पुनः शोधून] धरलीरे धरली, आतां मात्र खास धरली !

चेट—महाराज, ती नव्हे, चेट हे ह्यो.

शका०—तूं चेट का ? हें कायरे, इकडे जावें इकडे विट, तिकडे जावें तिकडे चेट, तिकडे चेट, इकडे विट, हें आहे तरी काय ? तुम्हीं

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

दोघेही एकीकडे व्हा कसे, मी आतां तिलाच शोधून काढितों. [चांचपून रदनिकेची वेणी धरून] मित्रा विटा, आतां मात्र खास खास धरली!

श्लोक.

होती काळोखांत दडाली मालागंधें खूण दाविली ॥
केशीं धरिली या पठ्ठयानें रुक्मिणि जैशी दशकंठ्यानें ॥ १ ॥

विट—खरोखरीच सांपडली कायरे ? पळून जात होती नाहीं ?

वसंतसेने—

यौवनदर्पें भाळलीस त्या सार्थवाहपुत्राला ॥
परि मम मित्रें केशी धरिली हरण कराया तुजला ॥

शका०—[मध्येंच]

आता कोठें पळशिल पोरी ॥ धरिली वेणी बुचडा दोरी ॥
ओरड मार हाका देवातें ॥ शंभू शंकर ईश शिवातें ॥ १ ॥

रद०—[भय पावून] तुम्हीं थोर मनुष्य, असें काय करितां हें ?

विट—मित्रा, अरे हा शब्द निराळा दिसतो, वसंतसेनेचा नव्हे.

शका०—अरे, तुला समजत नाहीं. दहीभात खाऊन सोकलेल्या मांजरीचा जसा स्वर वदलतो, तसा हिनें स्वर वदललेला आहे.

विट—काय, स्वर वदलला म्हणतोस? मोठेंच आश्चर्य हें ! अथवा आश्चर्य कसलें ? एवढें गायाला शिकली, एवढें नाचायला शिकली, लोकांना फसविण्याच्या कामीं इतकी कुशल, तिनें स्वर वदलला यांत काय नवल ?

[मैत्रेय हातांत दिवा घेऊन प्रवेश करितो.]

मैत्रे०—ओहोहो ! प्रदोषकाळाच्या मंद वायूनें हा दिवा पहा कसा कांपतो आहे ! वधस्तंभापाशीं नेलेल्या वोकडाचें काळीज असेंच कांपत असतें. [पुढें होऊन रदनिकेची स्थिति पाहून] रदनिके !

शका०—[भय पावून] विटा, कोणी माणूसरे माणूस !

मैत्रे०—रदनिके, चारुदत्त दरिद्रि झाला म्हणून त्याचा धाक न वाळगतां परका पुरुष घरांत आणतेस हें चांगलें नव्हे.

रद०—अहो मैत्रेय, माझी आधीं दुर्दशा तरी पहा. वघा यानें मला कसें धरिलें आहे !

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

मैत्रे०—[क्रोधानें काठी उगारून] काय करितोसरे ? हो एकीकडे. कुत्रा देखील परक्याला आपल्या धन्याच्या घरांत येऊं देत नाहीं; मग मी तर मनुष्य–त्यांत ब्राह्मण–मग मी गप बसेन काय ? आम्हांसारख्या दुर्दैव्यांच्या नशिबाप्रमाणें किंवा तुम्हांसारख्या दुर्जनांच्या हृदयाप्रमाणें हें वांकडें लांकूड आहे, यानें तुझें डोकेंच फोडून टाकितों !

विट—हे महाब्राह्मणा, क्षमा कर.

मैत्रे०—[विटास पाहून] ह्याचा अपराध दिसत नाहीं. [शकारास उद्देशून] हाच अपराधी आहे. अरे राजशालका, संस्थानका, दुर्जना, जरी श्रेष्ठ चारुदत्त द्रव्यहीन झाला तरी त्याचे गुण काय सर्व उज्जयिनी नगरीला माहीत नाहींत ? तेव्हां त्याला तुच्छ मानून त्याच्या घरांत शिरून, त्याच्या परिजनांशीं अशी दांडगाई करितोस, काय म्हणावें तुला ?

विट—महाब्राह्मणा, क्षमा कर म्हटलेंना ? दुसऱ्या एका स्त्रीच्या भ्रांतीनें आम्हांकडून ही चूक झाली. केवळ दांडगेपणानें किंवा चारुदत्ताचा उपमर्द करावा म्हणून झाली असें नाहीं. हें पहा भटजीमहाराज, जिचा आमच्याकडे डोळा, तिलाच आम्ही शोधितों; भलतीच्याच वाटेला आम्हीं कसे जाऊं वरें ?

मैत्रे०—मग ही तशी आहे का ?

विट—छेः छेः नुकती दुसरी एक स्त्री येथून गेली; तिच्या भ्रांतीनें आम्हांकडून ही चूक झाली. तर सर्व प्रकारें आम्हीं तुम्हांला शरण आहों; ही गोष्ट चारुदत्ताला कळविणार नाहीं असें वचन द्या. [त्याचे पाय धरितो.]

मैत्रे०—वरें हें घे वचन; नाहीं सांगायचा.

विट—[उठून] भटजीमहाराज, खऱ्या गुणापुढें आमच्या गर्वाचें काय चालणार आहे ?

शका०—[ईर्ष्येनें] कायरे विटा, कशाकरितां या म्हातारड्या भटुरग्याच्या मोठ्या विनयानें पायां पडलास ?

विट—भ्यालों म्हणून.

शका०—कोणाला भ्यालास ?

विट—त्या श्रेष्ठ चारुदताच्या गुणाला.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

शका०—अं: आतां कशाचेरे त्याचे गुण ! त्याच्या घरांत एक घांसभर अन्नसुद्धां कोणाला मिळत नाहीं, मग गुण ते कोठचे ?

विट—अरे असें म्हणूं नकोस. उन्हाळ्यांत पुष्कळ लोकांची तृषा भागवून जसा एखादा तलाव शुष्क होतो, त्याप्रमाणें त्या श्रेष्ठ चारुदत्ताची स्थिति आहे.

शका०—तूं एवढी जी त्याची प्रतिष्ठा सांगतोस, असा कोणरे हा रांडलेक ? कोणत्यारे वटकीच्या पोटचा ?

विट—मूर्खा, तो नांवाचा श्रेष्ठ चारुदत्त आहे त्याची वरोवरी कोण करणार ?

पद. ("अष्टमूर्ति परमेश०" या चालीवर.)

दीनजनांचा कल्पतरुचि जो साह्य सज्जनांचा ॥
विद्याविनयें नम्र सदा किति कोश सद्गुणांचा ॥ ध्रु० ॥
सदाचरणरतजननिकषचि आदर्श शिक्षितांचा ॥
मर्यादेचा सागर आदर राखी सकलांचा ॥
सुहृज्जना संतोषदायि वहु निधि औदार्याचा ॥
ऐसा सद्गुणमणिमंडित जो धन्य जन्म त्याचा ॥ १ ॥

एवढ्याकरितां आपण येथून जावें हें फार चांगलें.

शका०—वसंतसेनेला घेतल्याशिवाय ?

विट—अरे ती तर तुला केव्हांच सोडून गेली.

शका०—ती कशी गेलीरे ?

विट—कशी गेली सांगू ?–जशी अंधळ्याला दृष्टि सोडून जाते, अथवा मूर्खाला बुद्धि सोडून जाते, तशी ती तुला सोडून गेली. समजलास ? म्हणून आपणही जाऊं चल.

शका०—कसेंही असो, वसंतसेनेला घेतल्याशिवाय मी इथून हलायचा नाहीं.

विट—अरे मूर्खा, पण तुला हें कसें नाहीं कळत कीं—

कामदा.

स्तंभवंधनें होत वश करी ॥ वाजि होय तो रज्जु मुखिं जरी ॥
लुब्ध कामिनी व्हावया नरा ॥ हेतु हृदयिंचा प्रेम गुण खरा ॥१॥

म्हणून मुकाट्यानें जावें हें वरें.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

शकार०—तुला जायचें असेल तर तूं जा, मी तिला घेतल्याशिवाय येथून हलायचा नाहीं.

विट—बरें तर; हा पहा मी चाललों. [विट जातो.]

शकार०—अरे माझा मित्र विट खरेंच गेला ? [मैत्रेयाला पाहून] अहो काकपदशीर्षमस्तकदुष्टवटुक हो, बसा बसा. खालीं बसा.

मैत्रे०—आम्हांला बसविलेंच आहे.

शकार०—कोणीं ?

मैत्रे०—आमच्या दुर्दैवानें.

शकार०—बरें तर. उठा, उठा आतां.

मैत्रे०—उठूं.

शकार०—केव्हां ?

मैत्रे०—आमच्या बोकांडीचें दुर्दैव उठून जाईल तेव्हां.

शकार०—बरें तर, रडा, रडा आतां.

मैत्रे०—रडविलेंच आहे आम्हांला.

शकार०—कोणीं ?

मैत्रे०—दारिद्र्यानें.

शकार०—बरें तर, हंसा, हंसा आतां.

मैत्रे०—हसूं.

शकार०—केव्हां ?

मैत्रे०—आमच्या चारुदत्ताला पुनः संपत्ति येईल तेव्हां.

शकार०—अरे, दुष्ट भटुरग्या, त्या भिकारड्या चारुदत्ताला माझा एक निरोप सांगशील का ? त्याला म्हणावें, जिच्यापाशीं पुष्कळ संपत्ति आहे, अशी जी कलावंतिणीची पोरगी वसंतसेना ती कामदेवाच्या उत्सवापासून तुझ्यावर अनुरक्त झाली आहे. आम्हीं बलात्कारानें तिला वश करीत असतां ती तुझ्या घरांत शिरली आहे. ती जर मुकाट्यानें माझ्या स्वाधीन करशील तर चावडीवर गेल्याशिवाय माझा खटला तूंच संपविलास असें होऊन मी तुझ्यावर कृपा करीन; आणि तसें जर न करशील तर मरेपर्यंत तुझें आणि माझें वैर राहील, असें सांग. आणि तूंही खूप समज, मी राजशालक, संस्थानक आहें, माझ्यापुढें

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

हळू बोलत जा आणि मला ऐकूं येईल असें हळू बोलत जा, आणि मी आपल्या रंगमाहालाच्या गच्चीवर बसलों असतां मला ऐकूं येईल असें हळू बोलत जा, आणि असें जर न करशील तर कवाडाच्या संधींत सांपडलेल्या सुपारीप्रमाणें तुझें डोकेंच फोडीन.

मैत्रे०—सांगेन बरें तुमचा निरोप.

शका०—[चेटास] माझा मित्र विट खराच गेला कायरे?

चेट—न्हइ, बसलाया जनु!

शका०—तर चल, आपणही जाऊं.

चेट—मग ही आपली तरवार सरकारांनींच घ्यावी.

शका०—नको नको, तुझ्यापाशींच असूं दे.

चेट—तस न्हव, आपल्यावानी शिरिमंताची तरवार मला गरिवाला कशापाई व्होवी? जकडल्या तकड असल ह्यंजी वर.

शका०—[उलटी घेऊन] कारे चेटा, आतां मी कसा ऐटींत शोभतों नाहीं?

चेट—ये काय इचाराव म्हाराज!

लावणी.

कंगनिदार भर्जरी पिळाची पगडि शिरावर ॥
ऐटबाज पोशाक हातामंदि नंगी समशेर ॥
शिपाइवानिचा डौल मजेचा झोक नोकदार ॥
बगुन् कामिना तुमा नगरच्या पडतिल बिमार ॥ १ ॥

[शकार आणि चेट जातात.]

मैत्रे०-गेली एकदाची पीडा. रदनिके, आतां यानें जी तुझ्याशीं दांडगाई केली ती चारुदत्ताला कळवायची नाहीं बरें. नाहीं तर तो आहे बिचारा आधीं दुःखानें पीडिलेला, त्याला हें ऐकून दुप्पट खेद मात्र होईल.

रद०—मी नांवाची रदनिका आहें. माझ्या तोंडांतून एक अक्षरही निघायाचें नाहीं. तुम्ही मात्र संभाळा.

मैत्रे०—बरें तर. [जातात.]

चारु०—[वसंतसेना रदनिका असें समजून]—रदनिके, हा

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

रोहसेन इकडे उघड्यावर निजला आहे, तो संध्याकाळच्या थंड वाऱ्यानें अगदीं काकडून गेला आहे, तर ह्याला तेवढा माजघरांत नेऊन निजीव, आणि हा शेला त्याच्या अंगावर घाल. [शेला तिच्या अंगावर फेंकतो.]

वसंत०—[शेला घेऊन] हा मला आपली दासी समजला वाटतें! असो. [शेल्याचा वास घेऊन] अगवाई—

पद. ("आले वनमाळी रात्रीं" या चा०)

दासि ऐसें मानुनिया कार्य मला सांगतसे ॥
सुदिन काय उगवला आज मनीं वाटतसे ॥ ध्रु० ॥
मधुर जातिसुमनांचा वास यास येत असे ॥
यौवनभर म्हणुनि याचा खास अजुनि पूर्ण असे ॥ १ ॥

[शेला पांघरते.]

चारु०—रदनिके, रोहसेनाला माजघरांत घेऊन जा असें मीं तुला सांगितलें तें ऐकलें नाहींस वाटतें?

वसंत०—[मनांत] आंत जावें इतकें कोठें आहे माझें भाग्य!

चारु०—रदनिके मी बोलतों त्याचें उत्तरसुद्धां देत नाहींस ना? शिव शिव! माझाच काळ फिरला! तुझ्याकडे काय दोष!

साकी.

होतां भाग्य क्षीण नराचें, मित्रहि अमित्र होती ॥
चिरानुरतही जे जन, त्यांतें जाणुनि अवमानीती ॥
देती तद्वचना ॥ प्रतिवच नच ते कष्ट मना ॥ १ ॥

[इतक्यांत मैत्रेय व रदनिका येतात.]

मैत्रे०—मित्रा, ही तुझी रदनिका संभाळ कशी.

चारु०—काय ही रदनिका, तर मग ती कोण? कोणी परस्त्री होती वाटतें? शिव शिव! मीं न समजतां पांघरलेलें वस्त्र तिच्या अंगावर टाकिलें, तेणेंकरून ती दूषित झाली असेल!

वसंत०—दूषित नाहीं, पण भूषित झाली.

मैत्रे०—मित्रा, परस्त्रीची शंकाच नको येथें! अरे, कामदेवाच्या उत्सवापासून तुझ्यावर अनुरक्त झालेली वसंतसेना ही.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

चारु०—काय वसंतसेना ही ! अरे अरे ! वसंतसेने, सेवकजनाला जें काम सांगायचें, तें न समजून मीं तुला सांगितलें हा माझ्याकडून मोठा अपराध झाला; एवढ्याकरितां मीं आपलें मस्तक नम्र करून तुला प्रार्थना करितों कीं मला क्षमा कर.

वसंत०—छे छे ! आपल्या आज्ञेवांचून मीं येथें आलें, म्हणून मीच अपराधी आहें, तेव्हां मीच आपली क्षमा मागतें. [एकमेकांच्या पायां पडूं लागतात.]

मैत्रे०—अरे हें काय ? तुम्ही दोघेंही सुखासुखी नम्र होऊन साळीच्या लोंबराप्रमाणें एकमेकांकडे डोकीं लववितां, हें आहे तरी काय ? मी सुद्धां आतां उंटाच्या ढोंपराप्रमाणें आपलें डोकें लववून अशी प्रार्थना करितों कीं—

चारु०—पुरे पुरे· [सर्व बसतात.]

पद. ("निजरूप इला मी दावूं का" या चालीवर.)

गतवैभव झालों ऐसा ॥ मी ॥ ध्रु० ॥

अशासमयिं ही भेटलि मजला ॥ कुसुमचाप मनिं जागृत झाला ॥
परि तो माझ्या मनिंच निमाला ॥ क्षुद्र नराचा कोप जसा ॥ १ ॥

मैत्रे०—मित्रा, राजशालकाचा तुला कांहीं निरोप आहे.

चारु०—तो कोणता ?

मैत्रे०—तो म्हणाला, धनकनकसंपन्न अशी जी कलावंतिणीची पोरगी वसंतसेना ती कामदेवाच्या उत्सवापासून तुझ्यावर अनुरक्त झाली आहे, आम्हीं बलात्कारानें तिला वश करीत असतां ती तुझ्या घरांत शिरली.

वसंत०—"बलात्कारानें तिला वश करीत असतां" असें जर तो खरेंच म्हणत असेल, तर मला हें एक भूषणच आहे.

मैत्रे०—ती जर मुकाट्यानें माझ्या स्वाधीन करशील तर सरकारांत गेल्याशिवाय माझा खटला तूंच संपविलास असें होऊन मी तुझ्यावर कृपा करीन; आणि तसें जर न करशील तर मरेपर्यंत तुझें आणि माझें वैर राहील.

चारु०—उंः ! तो काय मूर्ख आहे.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

ठुंबरी.

लाजवील ही सुरयुवतींसीं ॥ तुलना नाहीं गुणरूपाशीं ॥ ध्रु० ॥
निर्धन मी हें समजुनि गेहीं ॥ जा म्हणतां ही गेली नाहीं ॥
बहुपुरुषांचा परिचय तरिही ॥ वदली नाहीं शब्द कसा मसिं ॥

वसंत०—[मनांत] किती तरी याची सभ्य रीति ही ! आणि आपण तरी किती मधुर ! असो, अशाबरोबर आज येथें राहणें चांगलें नाहीं. [उघड] महाराज, आपली मजवर पूर्ण कृपा असेल तर माझी एक विनंति आपण मान्य करावी. हे माझे दागिने संभाळावे, कारण यांच्यापायीं त्या दुष्टांनीं माझी पाठ पुरविली आहे. म्हणून म्हणतें हे आपण संभाळावे.

चारु०—प्रस्तुत तुमचे अलंकार ठेवून घेण्यासारखें माझें घर नाहीं.

वसंत०—हें आपण कांहीं तरी बोलतां. कोणी घर पाहून कांहीं ठेव ठेवीत नाहीं, मनुष्य पाहून ठेवतें.

चारु०—बरें, तुमचा आग्रहच असेल तर ठेवा. [मैत्रेयास] मैत्रेया, तेवढे अलंकार घे पाहूं.

वसंत०—[अलंकार देऊन] आतां मात्र माझ्यावर आपली पूर्ण कृपा झाली.

मैत्रे०—[दागिने घेऊन] वसंतसेने, तुझें कल्याण असो.

चारु०—अरे, तिनें तुला कांहीं धर्म नाहीं केला, ठेव ठेविली आहे.

मैत्रे०—तर मग चोर कां नेईनात—

चारु०—आणि थोड्याच दिवसांनीं—

मैत्रे०—ही ठेव.

चारु०—ती परत घेऊन जाईल.

मैत्रे०—हं !

चारु०—मैत्रेया, हे दागिने दिवसा वर्धमानकानें संभाळावे; आणि रात्रीं तूं संभाळावे, समजलास ? लोकांचे आहेत, ठेव आहे, नीट संभाळ.

वसंत०—आपली आज्ञा होईल तर मी मैत्रेयाला घेऊन घरीं जाईन म्हणतें.

चारु०—बरें आहे. मैत्रेया, जा; हिला पोंचवून ये.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

मैत्रे०—नाहीं, नाहीं; मी नाहीं जाणार. आपणच जावें. या कलहंस-गामिनीच्या मागें आपण गेलांत म्हणजे राजहंसाप्रमाणें शोभाल. मी आपला गरीब ब्राह्मण, मी जर इच्या मागून गेलों; तर चव्हाट्यांवर टाकलेल्या भाकरीच्या तुकड्याला जशीं कुत्रीं लगटतात, तसे गांवचे टवाळ लोक मला फाडून खातील! म्हणून म्हणतों कीं आपणच जावें!

चारु०—बरें तर मी जातों. राजमार्गांत मनुष्याची स्पष्ट ओळख पटण्यासारखी एक मशाल लावायला सांग.

मैत्रे०—वर्धमानका, दिवटी पेटीव पाहूं?

वर्ध०—महाराज, घरांत एक तेलाचा थेंबही नाहीं, आणि दिवटी कसली पेटवूं?

मैत्रे०—[आपल्याशीं] गणिका जशा स्नेहशून्य होऊन निर्धन पुरुषाचा अपमान करितात, तशी आमची दिवटीसुद्धां स्नेहशून्य झाली!

चारु०—अरे, दिवटी नको म्हणून सांग. कारण हा पहा—

पद. (राग कानडा. त्रिताल.)

रजनिनाथ हा नभीं उगवला ॥ राजपथीं जणुं दीपचि
गमला ॥ ध्रु० ॥ नवयुवतीच्या निटिलासम किति ॥
विमल दिसे हा ग्रहगण सोंवतिं ॥ शुभ्रकिरण घन
तिमिरीं पडती ॥ पंकीं जेंवि पयाच्या धारा ॥ १ ॥

[सर्व जातात.]

अंक पहिला समाप्त.

अंक २ रा.

[संवाहक द्यूतकार धावऱ्या धावऱ्या येतो.]

संवाहक—आतां काय करावें! हे दुष्ट द्यूतकार माझे प्राण घेतात कीं काय कोण जाणे! आतां लपावें तरी कोठें? महाराज आपल्या घरांत तरी जागा द्या. [ऐकल्सें करून] काय म्हणतां? मी चोर आहें? नाहीं नाहीं, गरीब मनुष्य आहे? नाहीं ऐकत, आतां कोठें जावें! [पडद्याकडे पाहून] अरेरे! हा दुष्ट द्यूतकार आला! आतां काय करावें? छे! आतां येथें थांबून उपयोग नाहीं. [धडपडत जातो.]

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

[तदनंतर चेटी प्रवेश करिते.]

चेटी—आईसाहेबांनीं मला कांहीं निरोप सांगायला पाठविलें आहे; पण ताईसाहेब रोजच्या जागेवर दिसत नाहींत. मग काय आज उठायला उशीर झाला कीं काय कोण जाणे. [पुढें पाहून] ह्या आ-ल्याच वाटतें, तर आपण आतां बाजूला व्हावें.

[वसंतसेना दुरून विचार करीत येते, व तिची दासी मदनिका मागून येते.]

वसंत०—

पद. ("उभी जवळ खरी ती" या चालीवर).

त्या मदनमनोरमरूपीं, मन माझें गुंतुनि गेलें ॥
कधिं वाहिन काया त्यासीं, प्रेमें ही ऐसें झालें ॥
दिवस तो पूर्ण सौख्याचा, येइल मज कवण्या काळें ॥
॥ चाल ॥ गुणरूपचिंतनीं पाही ॥ झोंप मज नाहीं ॥
शयनिं मी निजलें ॥ किति तरंग हृदयीं उठले ॥ १ ॥

बरें मदनिके, मग पुढें काय झालें?

मद०—हें काय बाई! पूर्वी कांहींच भाषण झालें नसून पुढें काय झालें म्हणून विचारतां हें काय?

वसंत०—अं, मीं काय म्हटलें गे?

मद०—मग पुढें काय झालें म्हणून.

वसंत०—असें काय?

[चेटी जवळ येते.]

चेटी—ताईसाहेब, आईसाहेबांनीं सांगितलें आहे कीं लवकर अंग धुऊन तेवढी देवांची पूजा करा.

वसंत०—अगे आईला जाऊन सांग, कीं मी इतक्यांत अंग धूत नाहीं; ब्राह्मणाकडूनच पूजा करीव म्हणावें.

चेटी—आज्ञा ताईसाहेब. [निघून जाते.]

मद०—ताईसाहेब, मी अगदीं स्नेहभावानें विचारतेंहो, कुत्स्या भावानें नाहीं कांहीं. खरेंच सांगा, तुह्मी मघाशीं जें बोललां त्याचा अर्थ काय?

३

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

वसंत०—तुला कसें वाटतें ?

मद०—मला वाटतें कीं तुमचें चित्त कालपासून जाग्यावर नाहीं; कोणी उत्तम पुरुष मनांत आणून त्याचें चिंतन करीत आहां असें दिसतें.

वसंत०—(हंसून) अगे, तरी म्हटलें तूं मदनिका, दुसऱ्याचें मनोगत जाणण्यांत मोठी कुशल खरी.

मद०—ताईसाहेब, हें तुमचें करणें खरोखर मला आवडलें; कारण भगवान् कामदेव हा तरुणजनाचा मूर्तिमान् आनंदच आहे. तर सांगा पाहूं तुमचें मन कोणावर गेलें आहे ? कोणा राजावर, का राजवल्लभावर ?

वसंत०—काय, राजावर ? माझें नाहीं बाई मन त्यावर जायचें.

मद०—तें कां वरें ताईसाहेव ? ऐश्वर्यसुख भोगणारे राजे ते.

वसंत०—

पद. ("गुल्चमनमें वीचू" या चालीवर.)

भूपती खरे ते वैभव सुख सेवीती ॥ बहुदास सेवनीं दक्ष सदा राहाती ॥ अधिकारबळानें राज्यसूत्र चाळीती ॥ त्यां प्रजा सकळ सन्मान थोर तो देती ॥ चाल ॥ म्हणुनि कां त्यांसि सेवावें सांग तूं ॥ धनचि कां अधिक मानावें सांग तूं ॥ गुण त्यांचे कां न बघावे सांग तूं ॥ चाल ॥ संपत्तिबळाच्या मदें धुंद ते होती ॥ स्वच्छंद वागती नाहिं तयां नयरीती ॥ १ ॥

आणि त्यांच्याच माळेंतले ते राजवल्लभ.

मद०—राजा नाहीं, राजवल्लभ नाहीं; तर कोणी गुणवान् रूपवान् तरुण वेदाभ्यासी असा ब्राह्मण का ?

वसंत०—छे ग ! भलतेंच बोललीस, कारण—

पद. ("नंदगृहाच्या जवळ मुलींनो–" या चालीवर.)

वेदाभ्यासी ब्राह्मण सारे देवचि भूवरिचे असती ॥ ध्रु० ॥
अमुच्या करिं जीं पापें घडती ॥ तेचि तयांचें निरसन करिती ॥
ह्मणुनि सुभावें सादर चित्तीं ॥ धनदानें द्यावीं, तयां तीं ॥ १ ॥

मद०—तर कोण, एखादा धनाढ्य व्यापाऱ्याचा मुलगा का ?

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

वसंत०—छे छे !

पद. (कानडी चालीवर.)

योग्य न वणिजयुवाही ॥ न्यून नसे जरि अंगीं कांहीं ॥ ध्रु० ॥
कांता प्रिय जी सुंदर तरुणी, लोटुनि तिस विरहानलिं गेहीं॥
जाइ सदा तो विपुल धनाच्या आशेनें परदेशा पाहीं ॥ १ ॥

मद०—तर मग माझा नाहीं बाई तर्क चालत. तुह्मीच सांगा.

वसंत०—अगे दुसरा कोण ?

पद. ("जो मम नयनचकोरां इंदू" या चालीवर.)

जो या नगरा भूपण खरा ॥ जैसा भाळीं शोभे हिरा ॥
ज्याच्या सद्गुणगानीं गिरा ॥ रंगली सुजनांची ॥ १ ॥
निर्धन असतां धनदापरी ॥ औदार्यातें अंगीं धरी ॥
दुर्दैवानें छळिलें तरी ॥ शील न सोडी जो ॥ २ ॥
करि जो दिनावरतीं दया ॥ लोकीं वागे पाहुनि नया ॥
वाहिलि ही मीं काया तया ॥ निर्मल भावानें ॥ ३ ॥

मद०—पण कोण तो ? नांव का सांगाना त्याचें ?

वसंत०–अगे मी कामदेवाच्या उत्सवासाठीं गेलें होतें, त्यावेळेस तूंच ना होतीस माझ्याबरोबर ?

मद०—होय मीच होतें; मग ?

वसंत०–मग मला काय नवखीसारखें विचारितेस, तुला नाहीं का आठवण ?

मद०—हं हं ? समजलें; त्या दिवशीं तुम्हीं ज्याची प्रार्थना केलीत आणि ज्यानें तुह्मांला वचन दिलें तोच ना ?

वसंत०—होय तोच. पण त्याचें नांव सांग पाहूं ?

मद०—तो मोतीचौकांत राहतो तो.

वसंत०—अगे, मी तुला त्याचें नांव विचारिलें; ठिकाण नाहीं विचारिलें.

मद०—अहो जो साऱ्या नगरींत प्रख्यात, त्याचें नांव का मला ठाऊक नसेल ?

वसंत०–सांग तर.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

मद०—श्रेष्ठ चारुदत्त. होय ना?

वसंत०—(लाजून, हर्षानें) शावास, बरोबर सांगितलेंस. तूं मोठी चतुर खरी.

मद०—त्या पुरुषावर का हिनें मन ठेविलें! (उघड) ताईसाहेब,

ठुंबरी. ("रुमक झुमक जोवना" या चालीवर.)

कुसुमसमय संपतां तरूचा। मधुकरि करि कां आश्रय त्याचा ॥ध्रु०॥
प्रियजन तुमचा निर्धन झाला ॥ काय असे तो कामाचा ॥ १ ॥

वसंत०—

पद. ("युवराज शिवाजी सुखी" या चालीवर.)

धनहीन असा होय सखे ह्मणुनि त्यावरी ॥
जडलें मम मानस हें जाण झडकरी ॥ ध्रु० ॥
मजसम ज्या असति जगीं वारयोपिता ॥
त्यांनिं सधन पुरुष बघुनि त्यांसि सेवितां ॥
लोभी हें दूषण जन देति तत्वता ॥
तें होइळ मज सहन कसें सांग अंतरीं ॥ १ ॥

मद०—इतकें जर तुमचें मन त्याच्यावर गेलें आहे, तर चटकन् उठून त्याच्याकडे जात कां नाहीं?

वसंत०—अगे, कां जात नाहीं हें तुला काय सांगूं!

पद. ("वस्त्रानें देह सारा" या चालीवर.)

जरि सदना जाउनीयां त्याला मी भेटलें ॥
उपकृतिचें त्यासि आतां बळ नच गे राहिलें ॥
लज्जेनें दुःख त्याच्या जरि चित्ता वाटलें ॥
दुर्लभ तें समज बाई दर्शन कीं जाहलें ॥ १ ॥

मद०—अस्सें अस्सें! म्हणूनच वाटतें त्याच्या घरीं अलंकार ठेविलेत.

वसंत०—मदनिके, बरें गे तुझ्या लक्षांत आलें हें? तूं तरी मोठी धोरणी खरी. [इतक्यांत धावऱ्या धावऱ्या संवाहक येतो.]

संवा०—नायकिणी, तुला मी शरण आलों, माझें रक्षण कर.
[पायां पडतो].

वसंत०—शरणागताला अभय आहे; भिऊं नकोस. मदनिके, तें वढा दरवाजा लाव.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

संवा०—[मनांत] सावकाराचें भय कसें असतें हें हिला ठाऊक आहे, ही एक फार चांगली गोष्ट झाली. जो आपली शक्ति पाहून ओझें घेतो तो चालतांना कधींही अडखळत नाहीं.

[मदनिका दरवाजा लावून आल्यावर तिला वसंतसेना संवाहकाचा वृत्तांत विचार, अशी खूण करिते.]

मद०—तुह्मी कोण, कोठले, कोणाचे? तुह्मी आपली उपजीविका कशानें करतां? तसेंच तुम्हांला भय कोणाचें आहे? हें कृपा करून सांगावें, अशी आमच्या ताईसाहेबांची इच्छा आहे.

संवा०—ऐका, सर्व सांगतों. पाटलिपुत्र नगरांत माझें जन्म, माझ्या बापाचें नांव गृहपति, मी संवाहकाची वृत्ति करून पोट भरतों.

वसंत०—आपण ही फार नाजूक कला शिकलां आहां.

संवा०—अहो पहिल्यानें ही सहज कला ह्मणून शिकलों, परंतु आतां तीच कला माझ्या उपजीविकेला साधन होऊन बसली आहे.

मद०—आपण हें फार खेदाचें उत्तर दिलें. बरें पुढें?

संवा०—मी आपल्या घरीं असतां यात्रेकरू लोकांच्या तोंडून देशोदेशींच्या चमत्कारिक गोष्टी ऐकून देश पाहण्याच्या इच्छेनें घर सोडलें. या उज्जयिनी नगरांत येतांच मला एक यजमान मिळाला; त्याची शुश्रूषा मीं बरेच दिवस केली. तो पुरुष फार गुणी, देखणा तसाच गोड बोलणारा तसाच, आपण केलेला उपकार कधींही उच्चारीत नाहीं आणि दुसऱ्यानें केलेला अपकार कधीं मनांत ठेवीत नाहीं. फार काय सांगावें! "हा माझा देह परोपकारार्थ झिजविण्याकरितां परमेश्वरानें दिला आहे," असें तो नेहमीं म्हणत असतो.

मद०—[वसंतसेनेस] बाईसाहेब, तुमचा जो मूर्तिमंत मनोरथ, त्याचे गुण चोरून, उज्जयिनी नगराला शोभा देणारा असा हा दुसरा कोण असावा बरें?

वसं०—माझ्या मनांत हेंच आलें होतें; पण पुढें काय सांगतो पाहूं.

मद०—[संवाहकास] बरें मग पुढें काय झालें?

संवा०—बाईसाहेब, पुढें काय सांगूं? तो सत्पुरुष दुसऱ्यावर उपकार करण्याच्या कामीं आपल्या धनाचा व्यय करितां करितां—

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

वसंत०—काय निर्धन झाला ह्मणतां ?

संवा०—हें मीं न सांगतां तुह्मीं कसें ताडलें हो ?

वसंत०—अहो, यांत काय कठीण! सद्गुण आणि वैभव हीं फार दिवस एके ठिकाणीं रहात नाहींत. नासक्या तळ्यांतच पाणी पुष्कळ असतें.

मद०—अहो, त्या पुरुषाचें नांव काय वरें ?

संवा०—अहो, जो या पृथ्वीवरचा केवळ मनुष्यरूपी चंद्रच, अशा त्या सत्पुरुषाचें नांव कोणाला माहीत नाहीं ? तो मोतीचौकांत राहणारा श्रेष्ठ चारुदत्त.

वसंत०—[हर्ष पावून बैठकीवरून खालीं उतरून] महाराज, हें आपलें घर आहे; मदनिके, जा यांना बसावयाला गालिचा आणून घाल, आणि हातांत ताडाचा पंखा घेऊन यांना वारा घालीत उभी रहा. हे फार श्रमलेले दिसतात. [मदनिका तसें करिते.]

संवा०—[मनांत] कायहो आश्चर्य हें ! त्या श्रेष्ठ चारुदत्ताचें नांव घेतांच माझा केवढा सत्कार झाला ! शावास चारुदत्ता, धन्य आहे तुझी ! पृथ्वीच्या पाठीवर जिवंत असा तूंच; वाकीचे सर्व श्वास मात्र सोडणारे आहेत ! असो, नायकिणी, तूंही वैस.

वसंत०—[वसून] हे श्रेष्ठा, सध्या तुमचा धनी कोठें आहे, आणि त्याच्या जवळ धन कोणतें आहे ?

संवा०—आतां त्याच्यापाशीं द्रव्य म्हणाल तर सत्कारावांचून कांहीं नाहीं.

वसंत०—वरें, पुढें तुमची हकीगत सांगा पाहूं ?

संवा०—पुढें काय ! तो निर्धन झाला, तेव्हां त्याला मीं सोडिलें आणि द्यूतकर्मांत शिरलों. परंतु त्यांतही माझें नशीव फिरलें, आणि द्यूतांत मी दहा मोहरा हरलों. त्या मोहरा द्यायला मजपाशीं नाहींत म्हणून द्यूतकार मंडळीनें माझे फार हाल केले, तेव्हां पळत पळत तुमच्या घरांत शिरलों.

वसंत०—पाहिलेंस मदनिके ! वृक्ष फलपत्रांनीं रहित झाला म्हणजे त्यावर राहाणारे पक्षी चहूंकडे उडून जातात, तशी त्यांची अवस्था झाली आहे. तें असो; तूं आतां हें कंकण घेऊन त्या द्यूतकारांकडे जा,

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

आणि सांग कीं, हें कंकण संवाहकानें दिलें आहे, तर हें घेऊन पुन्हा त्याला त्रास देऊं नये. [संवाहकास] श्रेष्ठा, आतां खुशाल आपल्या मनुष्यांना भेटायला जा.

संवा०—आर्ये, ज्याअर्थी तूं माझ्यावर एवढा उपकार केलास; त्याअर्थी प्रत्युपकार ह्मणून जी कला माझ्यापाशीं आहे ती तुझ्या दासीजनाला शिकवितों.

वसंत०—आर्या, ज्याच्याकरितां ही कला शिकवायाची त्याची शुश्रूषा आपण केलीच आहे; तशीच पुढें करावी म्हणजे झालें.

संवा०—हिनें तर आपल्याला झिडकारलें, आतां प्रत्युपकार कसा करावा ? [उघड] आर्ये, माझा तूं अपमान केलास, तर आतां मी जती होतों.

वसंत०—आर्या, असें साहस करूं नये.

संवा०—जो निश्चय झाला तो कांहीं ढळावयाचा नाहीं. [इकडे तिकडे फिरून] इतके दिवस द्यूतकार होतों म्हणून रस्त्यांतून हिंडायची लाज वाटत असे. आतां भरराजमार्गांतून उघड्या बोडक्यानें सुद्धां हिंडायची भीति नाहीं. नमो बुद्धाय! [पडद्यांत गलबला होतो.]

संवा०—[ऐकून] काय म्हणतां ? वसंतसेनेचा स्तंभभंजक नांवाचा हत्ती मत्त होऊन सुटला आहे! तर मग तो जाऊन पहावा तरी;— अथवा हत्ती पाहून आपल्याला काय करावयाचें आहे ? आपला जो निश्चय झाला तो ढळायचा नाहीं. [निघून जातो. व शिपायाचा वेष घेतलेला हर्षयुक्त कर्णपूरक येतो.]

कर्णपूरक—कोठें, कोठें आहे ती आर्या वसंतसेना ?

मद०—अरे ए दांडग्या, तूं इतका वावरलास कां ? ताईसाहेब तुझ्या समोर असून पहात नाहींस, आणि कोठें आहे कोठें आहे म्हणतोस हें काय?

कर्ण०—[वसंतसेनेला पाहून] आर्ये, तुला प्रणाम करितों.

वसंत०—कर्णपूरका, तुझ्या मुखश्रीवरून तूं फार संतोषांत आहेस असें दिसतें.

कर्ण०—आर्ये, तूं या कर्णपूरकाचा पराक्रम नाहीं पाहिलास, घालविलीस संधी.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

वसंत०—अरे, असा पराक्रम तरी कोणता केलास ?

कर्ण०—आज असें झालें, तुझा खेळायचा जो स्तंभभंजक नांवाचा दुष्ट हत्ती, तो मत्त होऊन, साखळदंड तोडून, महाताला मारून, राजमार्गांत आला; तेव्हां अरे धांवा, पळा, पोरें उचला, घरावर चढा, झाडावर चढा, नाहीं तर प्राणास मुकाल, अशी चोहोंकडे एकच ओरड झाली. त्या दुष्ट हत्तीनें पायांतील पैंजण, तोरड्या, गळ्यांतल्या रत्नाच्या माळा तोडून फेकून दिल्या; आणि दांत, पाय, सोंड यांनीं, प्रफुल्लित अशा उज्जयिनी नगराचा विध्वंस मांडला, व राजमार्गांतून जाणारा एक जती गांठला. त्याचा दंडकमंडलू फोडून तोंडांतल्या थुंकीनें त्याला भिजवून टाकिलें, आणि दांतांनीं त्याला उचलून घेतलें. हें पाहतांच अरेरे जती मेला, जती मेला, अशी चोहोंकडे एकच ओरड झाली.

वसंत०—[घाबरून] अगबाई! मग ?

कर्ण०—आर्ये, घाबरूं नकोस. पुढचा वृत्तांत तर ऐक. तो मत्त गज, एका दांतावर तुटका साखळदंड व एका दांतावर तो जती घेऊन चालला, असें पाहून या कर्णपूरकानें, छे छे, आर्येच्या अन्नानें पुष्ट झालेल्या दासानें, लोहाराच्या दुकानांतून एक पहार घेतली आणि त्या दुष्ट गजाला हांक मारिली.

वसंत०—मग पुढें ?

कर्ण०—मग विंध्यपर्वताच्या अतिउच्च शिखरासारख्या त्या गजाला पहारेचा प्रहार करून त्याच्या दांतांच्या संधींत सांपडलेला तो जती सोडविला.

वसंत०—शाबास! कर्णपूरका, खरा पराक्रम केलास !

कर्ण०—त्या वेळेस, शाबास! कर्णपूरका शाबास! असें म्हणत सारी उज्जयिनी नगरी माझ्या भोंवती मिळाली. तेव्हां जशी नावेंत गच्च मनुष्यें भरावीं, तशी माणसांची तेथें एकच गर्दी झाली. त्या दाटींत एक पुरुष होता, त्यानें कर्ण, कंठ, मनगट, इत्यादि जीं भूषणांचीं स्थानें तीं चांचपून, तेथें कांहीं नाहीं असें पाहून आकाशाकडे दृष्टि लावून दीर्घ श्वास सोडला व अंगावरला शेला काढून माझ्या अंगावर फेंकिला तो हा पहा.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

वसंत०—कर्णपूरका, त्या शेल्याला जाईच्या फुलांचा वास येतो आहे का पहा.

कर्ण०—आर्ये, माझ्या नाकांत हत्तीच्या मदाचा गंध शिरला आहे, यामुळें मला वास येत नाहीं.

वसंत०—बरें, त्यावर कोणाचें नांव आहे का पहा.

कर्ण०—यावर नांव आहे, पण मला वाचतां येत नाहीं.

वसंत०—आण इकडे पाहूं. [शेला घेऊन वरचें नांव वाचून] अग बाई, यावर चारुदत्ताचें नांव आहे. [शेला पांघरते.]

मद०—कर्णपूरका, हा शेला ताईसाहेबांच्या अंगावर चांगला शोभतो नाहीं ?

कर्ण०—चांगला शोभतो, पण कोणाचा हा ?

वसंत०—कोणाचा ! कर्णपूरका, या शेल्याबद्दल मी तुला दुसरें कांहीं देतें. [कंकण देते.]

कर्ण०—[कंकण घेऊन मुजरा करतो.]

मद०—[त्याच्या कानांत] हा शेला श्रेष्ठ चारुदत्ताचा समजलास !

कर्ण०—[मदनिकेला] आतां मात्र हा शेला ताईसाहेबांच्या अंगावर चांगलाच शोभतो !

वसंत०—कर्णपूरका, हल्लीं तो पुरुष कोठें आहे ?

कर्ण०—या याच रस्त्यानें गेला.

वसंत०—मदनिके—

पद.

माडिवरी चल ग गडे जाउं झडकरी ॥
पाहुं सदय दानशूर मूर्ति ती वरी ॥ध्रु०॥
मी अधीर दर्शनासि फार अंतरीं ॥
होइल सुख मजसि तया पाहिल्यावरी ॥ १ ॥

[जातात.]

अंक दुसरा समाप्त.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

अंक ३ रा.

[मैत्रेय निजलेला असून जवळ समई जळत आहे; इतक्यांत शर्विलक नांवाचा चोर, हातांत पहार, सुरी, कीटक इत्यादि साहित्य घेऊन प्रवेश करितो.]

शर्वि०—चोरगुरु जो भगवान् कार्तिकेय त्याच्या वचनाप्रमाणें या पक्क्या विटांच्या भिंतीला पूर्णकुंभ नांवाचें छिद्र पाडून आंत तर आलों. [पाहून] अरे! येथें कोणी निजलें आहे. काय, येथें मृदंग, पखवाज, वीणा, सतार इत्यादि नुसतीं वाद्येंच दिसताहेत! तर मग हा नाटकी रे नाटकी! वडा घर आणि पोकळ वासा! येथें कांहीं लभ्यांश दिसत नाहीं. असो; आतां जावें.

मैत्रे०—[झोंपेंत बरळतो.] अरे मित्रा, भिंतीला भोंक पाडल्यासारखें दिसतें, चोर आला आहे वाटतें. तर हे दागिने तूं आपल्या जवळ घे.

शर्वि०—अरे हा जागा आहे काय? मारूं याला ठार? पण नको. बरें पण हें ह्या फाटक्या पंचांत कांहीं झळकतें आहे. हे बहुतकरून सोन्याचे दागिने असावेत. घेऊं का हे?

मैत्रे०—अरे मित्रा, तुला गाईब्राह्मणाची शपथ आहे. घे हे लौकर.

शर्वि०—गाईब्राह्मणाची शपथ कोणी मोडूं नये. [असें ह्मणून घ्यावयास जातो.] अरे पण हा येथें दिवा जळत आहे. [समरल्यासारखें करून] अरे हो; मजजवळ हा अग्निकीटक आहे, याला सोडून देतों. [तसें करितो] वा:, यानें दिवा तर मालविला. [गाठोडी घ्यावयास पुढें हात करितो.]

मैत्रे०—मित्रा, तुझ्या हाताचीं बोटें गार कां लागतात?

शर्वि०—[चपापून] कवाडावर पाणी शिंपल्यामुळें माझीं बोटें गार झालीं आहेत. असो; खाकेंत घालून ऊब आणतों. [तसें करून गाठोडी घेतो.]

मैत्रे०—घेतलीस ना?

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

शर्वि०—[हळूच] ब्राह्मणाची प्रार्थना कशी मोडावी, म्हणून घे-तली वरें.

मैत्रे०—आतां मी निश्चित झालों. आतां सुखानें निद्रा येईल.

शर्वि०—महाब्राह्मणा ! आतां शंभर वर्षें निजून रहा. [जातो. इतक्यांत धावऱ्या धावऱ्या रदनिका प्रवेश करिते.]

रद०—वर्धमानका, अरे वर्धमानका, मैत्रेया, अहो मैत्रेयभटजी, उठा, धांवा लवकर. हा पहा घरांत चोर शिरला होता तो भिंतीला भोंक पाडून पळून चालला आहे, धांवा, धांवा लवकर.

मैत्रे०—अं, काय ह्मणतेस? चोर ? आमच्या घरांत चोर यायला तो खुळाच असेल !

रद०—आतां काय करावें ? हा पहा पळून गेला.

मैत्रे०—[उठून पाहून] खरेंरे खरें. अनवव ! अगे वटकीचे पोरी, केवढें भोंक हें ! दुसरें दारच उघडलें आहे कीं काय असें वाटतें ! अरे मित्रा चारुदत्ता, निजलास काय, ऊठ. आपल्या घरांत चोर शिरला होता, तो भिंतीला भोंक पाडून पळून गेला.

चारु०—बरें, जाऊं दे गेला तर; थट्टा करतोस वाटतें माझी ?

मैत्रे०—अरे थट्टा नव्हे, हें पहा प्रत्यक्ष.

चारु०—कोणत्या ठिकाणीं रे भोंक पाडिलें आहे?

मैत्रे०—हें पहा आपल्या उशागतच्या भिंतीला.

चारु०—[पाहून] वाहवा ! हा भोंसका तरी किती डौलदार पाडला आहे ! अशा कर्मांत सुद्धां इतकी कुशलता असते ! मोठेंच आश्चर्य हें !

मैत्रे०—मित्रा, मला असें वाटतें कीं हा भोंसका कोणी तरी परगांवच्या चोरानें पाडला असावा, अथवा नव्या चोरानें तरी पाडला असावा; कारण आमच्या घरांत वैभव किती आहे हें या उज्जयिनी नगरांतल्या प्रत्येकाला माहीत आहे.

चारु०—तूं म्हणतोस तें खरें; हा कोणी तरी नवशिक्या असावा. परंतु मित्रा—

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

साकी.

धनलोभानें शिरला पाहुनि भव्यसदन थोरांचें ॥
परि फसला तो दैवचि खोटें वाटे त्या चोरांचें ॥
माझी अपकीर्ती ॥ लोकीं होइल आतां ती ॥ १ ॥

मैत्रे०—अरे त्या दुष्ट चोराकरितां देखील इतका हळहळतोस ना? त्यानें तर मनांत आणिलें असेल कीं हें थोरामोठ्यांचें घर आहे, यांत शिरून, सोन्याचे जडावाचे दागिने चोरून न्यावे. [चपापून] अरे माझ्यापाशीं वसंतसेनेचे दागिने होते ते कोठें आहेत?[स्मरण करून] का मित्रा, तूं जेव्हां तेव्हां म्हणत असतोस ना, कीं मैत्रेय अज्ञान, मैत्रेय अजागळ, पण या वेळेस कशी केली ! ती दागिन्यांची गांठोडी तुझ्या स्वाधीन केली म्हणून बरें झालें, नाहीं तर त्या रांडलेकानें नेली असती ना?

चारु०—मित्रा, पुरे आतां थट्टा; नीट ठेवली आहेसना?

मैत्रे०—तूं मला मूर्खच ठरविलें आहेस; तेव्हां थट्टा कोठें करावी आणि कशी करावी हें मला काय माहीत?

चारु०—मित्रा खरेंच का, माझ्या स्वाधीन केलीस?

मैत्रे०—नाहीं नाहीं खोटें सांगतों !

चारु०—केव्हां बरें माझ्या स्वाधीन केलीस?

मैत्रे०—मीं जेव्हां तुला म्हटलें, तुझ्या हाताचीं बोटें गार कां लागतात, तेव्हां.

चारु०—असेल कदाचित्, तसेंही झालें असेल. [इकडे तिकडे चांचपून व दागिने नाहींत असें पाहून] मित्रा, तुला एक मोठी आनंदाची गोष्ट सांगतों.

मैत्रे०—काय, आहेतना दागिने?

चारु०—अरे दागिने तर चोरानें नेलेच. पण—

मैत्रे०—मग आनंदाची गोष्ट ती कोणती?

चारु०—हीच, कीं तो चोर आमच्या घरांतून कृतार्थ होऊन गेला.

मैत्रे०—अरे पण ती दुसऱ्याची ठेव होतीना !

चारु०—अरे हो—ती दुसऱ्याची ठेव नव्हे काय—हर हर !

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

मैत्रे०—मित्रा, तूं घाबरूं नकोस, अरे ती दुसऱ्याची ठेव तिसऱ्या चोरानें नेली. त्याला आम्हीं काय करावें?

चारु०—छे छे! असें कसें होईल? कारण—

पद. (राग तोडी, त्रिताल.)

जन सारे मजला म्हणतिल कीं ॥ ध्रु० ॥
दारिद्र्यानें बहुतचि छळिलें ॥
धन त्याजवळी कांहिं न उरलें ॥
ह्मणुनि कर्म हें अनुचित केलें ॥
ऐसें दूषण देतिल कीं ॥ १ ॥

मैत्रे०—असें म्हणतील तर लोक वेटे मूर्ख आहेत. आतां मी सांगतों असें कर. वसंतसेना दागिने मागायला आली, म्हणजे तिला वेलाशक सांग कीं तूं मजजवळ दागिने ठेविले नाहींस, मीं ठेवून घेतले नाहींत, दिले कोणी, घेतले कोणी, साक्ष कोण, आहे काय, समजलास का?

चारु०—शिव शिव! काय सांगतोस हें?

साकी.

भिक्षा मागुनि दारोदारीं फेडिन ऋण गणिकेचें ॥
परि कीर्तीला कलंक येई ऐसें भाषण वाचें ॥
नच हा उच्चारी ॥ भलता आग्रह तूं न करीं ॥ १ ॥

रद०—[प्रवेश करून] मैत्रेय, तुम्हांला धूतावाईनीं बोलाविलें आहे, चला लवकर, [मैत्रेय जातो.]

चारु०—["जन सारे मजला" इ० पूर्वोक्त म्हणतो, व कांहीं वेळ थांवून] मैत्रेयाला यायला उशीर कां लागला वरें? हें चोरीचें वर्तमान धूतेला कळून तिनें कांहीं भलतेंसलतें केलें नसेलना? [हांक मारतो.]

मैत्रे०—[गडबडीनें] आलों, आलों. ही घे. [रत्नमाला देतो.]

चारु०—मित्रा हें काय?

मैत्रे०—तूं आपल्या स्वभावाला अनुरूप अशी स्त्री केलीस, त्याचें फळ हें.

चारु०—[माला घेऊन दुःखानें] मित्रा, माझ्या स्त्रीनें मला साह्य करावें असा प्रसंग यावाना!

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

पद.—(बेहाग "कवणें तुज गांजियलें" या चालीवर.)

शिव शिव शिव निर्धनता आज ये खरी ॥
स्त्रीसम मी होय खचित नाहिं धन करीं ॥ ध्रु० ॥

अथवा मी निर्धन नव्हे हेंच खरें, कारण—

भार्या कुलशीलवती साध्वी ती असे ॥
तुजऐसा मित्र सदा सदनिं मम वसे ॥
सत्याचा भंग कधीं जाहला नसे ॥
असतें हें सौख्य काय निर्धना घरीं ॥ १ ॥

तर मित्रा, माझ्या स्त्रीनें दिलेली ही रत्नमाला घेऊन असाच वसंतसेने-कडे जा, आणि तिला माझा निरोप सांग कीं, तूं जे सुवर्णालंकार माझ्या-पाशीं दिले होतेस, ते माझेच असें समजून मीं द्यूतांत हरविले; म्हणून त्यांच्या मोबदला ही रत्नमाला तुझ्याकडे पाठविली आहे, तर कृपा करून हिचा स्वीकार कर.

मैत्रे०—मित्रा, हें काय भलतेंच करतोस? अरे, तिचे अलंकार ते किती मोलाचे आणि ही रत्नमाला कुणीकडे! शिवाय त्या दागिन्यांचा तूं उपभोग घेतला नाहींस, कांहीं नाहीं. त्याकरितां पृथ्वीच्या मोलाची रत्नमाला देतोस हें काय?

चारु०—छे:! असें म्हणूं नकोस; तिच्या अलंकारांकरितां मी ही रत्नमाला तिला देतों असें नाहीं. तर तिनें जो माझ्यावर विश्वास ठेविला, त्याची किंमत म्हणून देतों. तर एवढी घेऊन जा, आणि तिच्या-कडून ही घेवविल्याशिवाय आलास तर माझ्या गळ्याचीच शपथ आहे. तोंपर्यंत लोक दोष ठेवतील म्हणून वर्धमानकाकडून हें भोंक बुजवितों.

मैत्रे०—शपथच घातलीस म्हणून जातों. पण—

चारु०—पण बिण नको, जाच; आणि तिच्याजवळ भाषण करितांना आपलें दैन्य मात्र दाखवूं नकोस.

मैत्रे०—बोलण्यांत नाहीं दाखवीत. माझा मित्र चारुदत्त किती दरिद्री आहे, हें प्रत्यक्षच दाखवितों.

चारु०—भलतेंच.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

साकी.

भार्या वश मज मिळे मित्रं सुखदुःखीं सम तुज ऐसा ॥
सत्याचा कधिं घडला नाहीं भंग मम करीं तैसा ॥
कैसा निर्धन मी ॥ मानितसें हें त्रय लक्ष्मी ॥ १ ॥

[सर्व जातात.]

प्रवेश २ रा.

[चेटी प्रवेश करिते.]

चेटी—आईसाहेबांनीं मला ताईसाहेबांकडे कांहीं निरोप सांगायला पाठविलें आहे; तर तिकडेच जावें. [पाहून] ह्या पहा ताईसाहेब ! हातांत चित्राची फळी घेऊन मदनिकेसह इकडेच येताहेत.

वसंत०—मदनिके, ही चारुदत्ताची तसवीर अगदीं हुवेहुव काढिली आहे, नाहीं वरें ?

मद०—खरेंच ताईसाहेब, अगदीं हुवेहुव काढिली आहे.

वसंत०—हें तूं कशावरून म्हणतेस ?

मद०—आपली स्नेहयुक्त दृष्टि या तसबिरीकडे लागली आहे म्हणून.

वसंत०—हें तूं वेश्याजनांच्या चालीप्रमाणें तोंडापुरतें बोलतेस वाटतें ?

मद०—सर्वच वेश्या तसें बोलतात कीं काय ?

वसंत०—अगे हो, अनेक प्रकारच्या पुरुषांशीं प्रसंग पडतो, म्हणून त्यांना तोंडापुरतें बोलणें भाग पडतें.

मद०—मी तर ताईसाहेब, तुमची दृष्टि आणि मन हीं दोन्ही या तसबिरीवर जडलीं म्हणूनच तसें म्हटलें.

[चेटी पुढें होते.]

चेटी—ताईसाहेब, आईसाहेबांनीं सांगितलें आहे कीं मागल्या दारीं घुरख्याची गाडी आली आहे; तिच्यांत बसून आपण जावें.

वसंत०—श्रेष्ठ चारुदत्ताकडून का आली आहे ?

चेटी—नाहीं. ज्यानें गाडीबरोबर दहा हजार मोहरांचा दागिना पाठविला आहे त्याच्याकडून.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

वसंत०—तो कोण !

चेटी—तो राजशालक संस्थानक.

वसंत०—[रागानें] चल निघ येथून अगोदर ! पुन्हा ही गोष्ट माझ्यापाशीं काढशील तर खबरदार.

चेटी—ताईसाहेब, क्षमा करा, मी काय करूं ? आज्ञेप्रमाणें निरोप कळविला. बरें तर, आईसाहेबांना काय जाऊन सांगूं ?

वसंत०—आईला जाऊन सांग, कीं मी जिवंत रहावें असें जर तुझ्या मनांत असेल तर पुन्हा असला निरोप मला पाठवूं नको.

चेटी—आज्ञेप्रमाणें जाऊन कळवितें.

वसंत०—अगे थांब, मीच सांगतें. मदनिके, तसवीर पलंगावर नेऊन ठेव, आणि येतांना ताडाचा पंखा घेऊन ये. मी आईकडे येतें. [सर्व जातात.] [शर्विलक प्रवेश करितो.]

शर्वि०—या शर्विलकानें काल रात्रीं—

पद. ("प्रतिकूल होइल कैसा" या चालीवर.)

लाज येइ रजनिस ऐसें घोर कर्म केलें ॥ राजदूत सावध असतां त्यांसि वंचियेलें ॥ ध्रु० ॥ मोह घालि निद्रा जरि ती तीस जिंकियेलें ॥ चौर्यनिपुण ऐसा मी परि अरुण-कांतिजालें ॥ पहा कसें मुख हें माझें तेजशून्य झालें ॥ तेज जसें या चंद्राचें सर्व लया गेलें ॥ १ ॥

चौर्यकर्म करणें तरी किती भीतीचें आहे !

साकी.

कोणी चालत येतां वाटे शोधाया मज आला ॥
धांवत येतां आला वाटे बद्ध कराया मजला ॥
दूषित मन ज्याचें ॥ येतो संशय मनिं त्याचे ॥ १ ॥

ही मदनिकाच आली वाटतें. वाहवा—

पद. (" निजरूप इला मी दावूं का " या चालीवर.)

मज लावण्याची खनि दिसते ॥ ध्रु० ॥ केवळ रतिची मूर्ति विराजे ॥ चंदनलेपासम ही साजे ॥ कामाकुल या देहातें ॥ १ ॥

मदनिके ये. मी आहें हा शर्विलक, तुझ्याच भेटीची वाट पहात आहें.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

मद०—[प्रवेश करून] अगबाई ! हा शर्विलक येथें कोठून आला बरें? शर्विलका, ये; कोणीकडून आलास?

शर्वि०—सर्व सांगतों, पण—

वसंत०—[बाहेर येऊन] कोणाशीं बोलत आहे बरें ही मदनिका ? हं, समजलें. हिला दासीपणांतून सोडवून नेणारा तोच हा असावा. बोलूंदे दोघांना, आपण कशाला त्यांच्या सुखाआड या !

मद०—शर्विलका, पण तूं आलास कोठून ?

शर्वि०—[शंकित होऊन मागेंपुढें पाहतो.]

मद०—अरे, तूं असा कावराबावरा कां दिसतोस ?

शर्वि०—तुला कांहीं गुह्य गोष्ट सांगायाची आहे. पण येथें कोणी ऐकत नाहींना !

मद०—कोणी नाहीं येथें; सांग पाहूं ? भिऊं नको.

वसंत०—काय ? गुह्य गोष्ट आहे म्हणतो ? तर आपण ऐकूं नये.

शर्वि०—कायगे मदनिके, कांहीं द्रव्य घेऊन तुला वसंतसेना सोडील का ?

वसंत०—काय, माझ्या संबंधाच्या गोष्टी आहेत ? तर आड उभें राहून ऐकलेंच पाहिजे.

मद०—शर्विलका, ही गोष्ट मीं एकवेळ ताईसाहेबांना विचारली होती. त्यावेळेस त्या म्हणाल्या, मी जर स्वतंत्र असतें, तर द्रव्य घेतल्यावांचून सर्व दासीजनाला सोडलें असतें, पण काय करूं ? धनीपणा पडला आईकडे, तेथें माझें कांहीं चालत नाहीं. बरें, पण शर्विलका, मला सोडवून नेण्यापुरतें तुझ्याजवळ द्रव्य कोठें आहे अगोदर ?

शर्वि०—त्या संबंधानें मीं कांहीं तजवीज केली आहे. ती तुला सांगतों.

साकी.

दारिद्र्यानें जरि पीडित मी तव रूपीं हें जडलें ॥
मानस माझें यास्तव रात्रीं कांहीं साहस केलें ॥
लाभ तुझा व्हाया ॥ हा तव दासपणा जाया ॥ १ ॥

वसंत०—याची मुद्रा प्रसन्न असून साहसकर्मानें घाबरल्यासारखी दिसते.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

मद०—शर्विलका, स्त्रियांच्या नादीं लागून तूं साहस करतोस; पण ग्रांत तुझ्या शरीराची व अब्रूची हानि होईल, समजलास?

शर्वि०—वेडी आहेस तूं. भित्री कोठली! अगे, असें साहस केल्या-वांचून का कोठें संपत्ति मिळते?

मद०—अरे, पण माझ्याकरितां साहस करतांना तूं कांहीं भलतेंच तर केलें नाहींस ना?

शर्वि०—तशी शंका सुद्धां घेऊं नकोस. हें पहा—

पद. ("उद्यां वध जातें" या चालीवर.)

फुलें वेलीचीं ॥ भूषणें तशीं युवतींचीं ॥ ध्रु० ॥
नाहीं कधिं मीं गे चोरीलीं ॥ द्विजयज्ञधनें नच मीं हरिलीं ॥
बाळें वित्तार्थ न कधिं नेलीं ॥ रीति चौर्याची ॥ धरिली ही सुविचाराची ॥ १ ॥

तर मदनिके, वसंतसेनेला अशी विनंती कर कीं, आपल्या अंगाच्या बेताचे हे दागिने मुद्दाम घडवून आणले आहेत, तर एवढे गुप्तपणानें अंगावर घालावे.

मद०—उघड रीतीनें अंगावर घालतां येत नाहींत, असे दागिनेच आमच्या ताईसाहेब कधीं घालीत नाहींत. पण कसे आहेत ते दाखीव तर अगोदर.

शर्वि०—हे पहा. [शंकितपणानें ते तिला देतो.]

मद०—[पाहून] अगबाई! हे दागिने ओळखीचे दिसतात. शर्विलका, कोठून रे आणलेस हे?

शर्वि०—तुला कां त्याची पंचाईत? घे म्हणजे झालें मुकाट्यानें.

मद०—अरे पण सांगेनास का कोठून आणलेस ते?

शर्वि०—मुकाट्यानें घे म्हणतों ना? कोठून आणले, कसे आणले, तुला काय त्याचें?

मद०—इतका जर तुझा माझ्यावर विश्वास नाहीं, तर मला द्रव्य देऊन सोडवून तरी कशाला नेतोस? [दागिने टाकून जाऊं लागते.]

शर्वि०—बरें, रागावूं नको, सर्व सांगतों. हे दागिने मोतीचौकांत

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

जो चारुदत्त म्हणून सावकारपुत्र रहातो, त्याच्या घरचें; आणि हें देखील मला आज सकाळीं समजलें.

[हें ऐकतांच मदनिका व वसंतसेना घाबरतात.]

शर्वि०—मदनिके, चारुदत्ताचें नांव घेतांच तूं अशी घाबरलीस कां?

मद०—अरे साहसिका, निर्दया, हें साहस करतांना त्या घरांत तूं कोणाचा प्राण तर घेतला नाहींसना? किंवा कोणावर घाव तर घातला नाहींसना?

शर्वि०—हा शर्विलक भ्यालेल्यावर किंवा निजलेल्यावर घाव घालणारा नाहीं, समजलीस? कोणाचा प्राणही घेतला नाहीं, आणि कोणावर घावही घातला नाहीं, उगीच कां भितेस?

मद०—खरेंच ना पण हें?

शर्वि०—तुझ्या गळ्याची शपथ.

मद०—बरें झालें बाई! आतां माझ्या जिवांत जीव आला.

शर्वि०—[ईर्षेनें] कायग मदनिके, "बरें झालें" जें तूं म्हटलेंस तें काय म्हणून? समजलों; त्या चारुदत्ताच्या जिवाला कांहीं अपाय झाला नाहीं असें जेव्हां समजलें, तेव्हां तुला बरें वाटलें वाटतें? हा दुष्टे—

पद.

व्हावा लाभ तुझा मजला ॥ यास्तव निंद्य मार्ग धरिला ॥
त्वदर्थेचि डागहि लावियला ॥ निर्मलशा कुलकीर्तीला ॥
बहुसन्मानें नेत असुनि तुज येथुनि सदनाला ॥
प्रेम दाखवुनि मजवरि लटिकें वांछिसि अन्याला ॥ १ ॥

खऱ्या शहाण्यानें या स्त्रियांच्या नादीं कधीं लागूं नये.

साकी.

काम अग्निसम सुरतज्वाला प्रेम होय इंधन तें ॥
नरयौवनधन यां दोहोंची त्यांत आहुती पडते ॥
यास्तव सुविचारें ॥ असावें सावध हेंचि बरें ॥ १ ॥

मद०—अरे पण एकदम इतका संतापलास कां? मीं काय केलें?

[जवळ जाते.]

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

शर्वि०—चल हो एकीकडे ! तुम्ही स्त्रिया म्हणजे अशा नीच आहां कीं तुमच्यावर अनुरक्त होणाऱ्याला तुम्ही अगदीं कस्पटासारखें समजतां.

पद. ("कवणें तुज गांजियलें" या चालीवर.)

लक्ष्मीसम चंचल या वारकामिनी ॥
दहनभूमिघटिकासम त्याज्य बुधजनीं ॥
धनलोभें हसति रडति ॥ सहज नरा नागवीति ॥
पुरुषांचें चित्त हरिति ॥ मन अपुलें कधिं न देति ॥
होतां तो निर्धन अति ॥ धिक्कारुनि टाकिताति ॥
रंग पिळुनि अळिता जणुं देति फेंकुनी ॥ १ ॥

मद०—अरे पण माझ्या हातून अशी चूक तरी काय झाली ?

शर्वि०—चल, बोलूं नकोस;—

साकी.

एकावरि मन ठेवुनि नेत्रें खूण करिति दुसऱ्याला ॥
प्रेमवृष्टि तशि एकावरतीं संगमसुख भलत्याला ॥
ऐशा या कुलटा ॥ यांचा संग नको खोटा ॥ १ ॥

अरे दुष्टा चारुदत्ता ! होतास कीं नव्हतास असें करून टाकतों.

[जाऊं लागतो.]

मद०—[त्याचा पदर धरून] अरे असें असंबद्ध भाषण करून व्यर्थ कां रागावतोस ?

शर्वि०—व्यर्थ कसा रागावतों ?

मद०—अरे हे दागिने माझ्या धनिनीचे आहेत; तिनें आपणासाठीं करविले होते.

शर्वि०—[त्रासानें] मग म्हणतेस तरी काय ?

मद०—हे तिनें चारुदत्ताजवळ ठेवायला दिले होते.

शर्वि०—त्याच्याजवळ कशाकरितां दिले ?

मद०—[त्याच्या कानाशीं लागून] अशाकरितां.

शर्वि०— अरेरे ! तर मग फार वाईट गोष्ट झाली माझ्याकडून !

वसंत०—काय ह्याला पश्चात्ताप झाला ? यावरून यानें समजून उमजून कांहीं हें काम केलें नाहीं असें दिसतें.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

शर्वि०—आतां पुढें कसें करावें बरें?

मद०—पुढें काय करावयाचें हें मला बायकोला काय समजतें?

शर्वि०—छेः! असें कसें म्हणतेस!—

साकी.

पांडित्य वसे स्त्रीच्या अंगीं जन्मापासोनिच तें॥
बहु शास्त्रांच्या अभ्यासानें परि तें पुरुषा येतें॥
अनुभव हा सकलां॥ या गुणिं तुह्मी नच अवला॥ १॥

मद०—शर्विलका, माझें ऐकशील तर हे दागिने त्या श्रेष्ठ चारुदत्ताला नेऊन दे.

शर्वि०—वाः! म्हणजे त्यानें मला आयतेंच चावडीवर न्यावें!

मद०—भलतेंच, चंद्रापासून कधीं ताप झाला आहे का?

वसंत०—शावास मदनिके!

शर्वि०—तें खरें, पण दुसरा कांहीं तरी उपाय सांग.

मद०—बरें, असें कर आतां; तूं चारुदत्ताचा दूत हो, आणि हे दागिने त्यानें पाठविले आहेत असें सांगून ताईसाहेबांना दे.

शर्वि०—म्हणजे काय होईल?

मद०—एक तर तूं चोर होणार नाहींस; दुसरें, चारुदत्त ऋणमुक्त होईल, आणि ताईसाहेबांचे दागिने ताईसाहेबांना मिळतील.

शर्वि०—हें तर मोठेंच साहस!

मद०—छे! असें न करशील तर मात्र साहस खरें.

वसंत०—शावास मदनिके, तूं दासी असून कुलीन स्त्रीप्रमाणें मसलत दिलीस, तेव्हां तुला दासी कोण म्हणेल?

शर्वि०—पण तिची गांठ कशी पडणार?

मद०—अरे, त्या पहा इकडेच येत आहेत. तूं बाजूला उभा रहा, आणि मी बोलाविलें म्हणजे ये.

शर्वि०—बरें तर. [जातो.]

[इतक्यांत वसंतसेना येते.]

मद०—[वसंतसेनेजवळ जाऊन] ताईसाहेब, चारुदत्ताकडून कोणी ब्राह्मण आला आहे.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

वसंत०—त्याच्याकडून आला आहे असें तुला कसें समजलें?

मद०—[गोंधळून] त्यांत काय कठीण ?

वसंत०—येऊं दे त्याला आंत.

[मदनिका शर्विलकास वसंतसेनेकडे आणते.]

वसंत०—भटजीबोवा, नमस्कार करतें, या आसनावर वसा.

शर्वि०—तुझें कल्याण असो. [खालीं बसून] श्रेष्ठ चारुदत्ताची तुला विनंति आहे कीं आमचा वाडा जुना होऊन मोडकळीला आला आहे, तेव्हां हे दागिने संभाळणें कठीण पडतें; ह्मणून एवढे तूंच संभाळ.

[मदनिकेच्या हातीं गांठोडी देऊन जाऊं लागतो.]

वसंत०—भटजी बोवा, जरा थांबून माझा उलट निरोप त्या श्रेष्ठ चारुदत्ताला जाऊन कळवा.

शर्वि०—[मनांत] आतां तिकडे जाणार तरी कोण लेक! [उघड] कोणता निरोप घेऊन जाऊं ?

वसंत०—ही मदनिका आपण न्यावी.

शर्वि०—म्हणजे यांतला अभिप्राय मी नाहीं समजलों.

वसंत०—तुम्हांला नाहीं पण मला समजला.

शर्वि०—तो कोणता ?

वसंत०—श्रेष्ठ चारुदत्तानें मला सांगितलें आहे कीं जो मनुष्य हे अलंकार आणून देईल त्याला तूं आपली मदनिका द्यावी.

शर्वि०—[मनांत] हिनें ओळखलें रे ओळखलें ! [उघड] चारुदत्ता, धन्य आहे तुझी !

वसंत०—अरे, गाडी जोडून आणा रे, गडे मदनिके,

पद. (" प्रियकर माझे भ्राते " या चालीवर.)

या विप्राच्या करीं तुला मीं आज गडे दिधलें ॥ जाई तयासह नेत्र असे कां अश्रुजलें भरले ॥ भेट मला तूं एकवार गे मन हें गहिंवरलें ॥ स्मरण असूं दे सख्ये माझें अधिक न मी बोलें ॥ १ ॥

मद०—ताईसाहेब—

येतें आतां प्रेम असावें पूर्वींपरि आपुलें ॥ गरिब दासि मी

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

या पायांची स्नेहा अंतरलें ॥ कधीं बोलतां विनोदांत हो जरि चुकलें असलें ॥ क्षमा करावी हीच विनंती मान्य करा झालें ॥ २ ॥

[रडत रडत पायां पडते.]

वसंत०—या भटजीबोवांनीं तुझा स्वीकार केला, तेव्हां आतां मी तुझ्या पायां पडतें. ऊठ जा वरें.

शर्वि०—वसंतसेने, तुझें कल्याण असो ! [जाऊं लागतात.]

[इतक्यांत पडद्यांत शब्द होतो.]

"कोण आहेरे येथें ? कोतवालाची अशी आज्ञा आहे कीं, आर्यक नांवाचा गोपालपुत्र राजा होणार असें कोणी सिद्धानें भविष्य केल्यावरून पालकराजानें त्याला वंदींत टाकिलें आहे, तर सर्वांनीं सावधगिरीनें रहावें."

शर्वि०—काय ! पालकराजानें माझा मित्र आर्यक वद्ध करून नेला काय ! काय करावें आतां ! इकडे प्रियेचा मोह सोडवत नाहीं, आणि तिकडे मित्राचा स्नेह तोडवत नाहीं. दोन्हीकडून संकट !

साकी.

स्नेही वनिता दोन्ही प्रिय बहु या लोकीं मनुजाला ॥
प्रिय मित्रचि तो शतवनिताधिक परि या काळीं मजला ॥
योग्य असे त्यातें ॥ जावें मुक्त करायातें ॥ १ ॥

[जातो.]

[इतक्यांत चेटी येते.]

चेटी०—[वसंतसेनेस] ताईसाहेब ! चारुदत्ताकडून कोणी ब्राह्मण आला आहे.

वसंत०—आज हा सुदिनच उगवला म्हणायचा ! जा त्याला आंत घेऊन ये.

चेटी०—भटजीबोवा, या असे.

मैत्रे०—ओहोहो ! काय भाग्य या वसंतसेनेचें ! घिवर, साखरफेण्या, मोतीचूर, जिलब्या, केशरीभात, खमंग वडे, घारगे, मोदक, श्रीखंड, इत्यादि पक्वान्नांचे ढीगच्या ढीग पडले आहेत हे ! पण व्यर्थ,

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

मला कोणी असें ह्मणेना कीं, "भटजी या, आणि एखादा मोदक नाहीं तर एखादी जिलबी खाऊन थोडेंसें पाणी प्या." नाहीं पण हिचें सुख स्वर्गांतल्या अप्सरांना देखील मिळत नसेल. सात चौक ओलांडून आलों, पण इंद्रलोक, चंद्रलोक अशा सप्तलोकांतूनच आलों असें वाटतें. काय हें वैभव! केवढी ही श्रीमंती! आपले तर डोळे अगदीं दिपून गेले आहेत.

वसंत०—यावें मैत्रेया, या आसनावर वसावें.

मैत्रे०—तूंही बैस.

वसंत०—आर्या, श्रेष्ठ चारुदत्त खुशाल आहेना?

मैत्रे०—हो हो खुशाल आहे.

वसंत०

पद. (चाल लावणीची.)

शाखा सद्गुण जया पालवी विनयाची साजिरी ॥ विश्वासाचीं मुळें, दयेची छाया पडली खरी ॥ निजाचार हें प्रकांड कुसुमें चारित्र्याचीं बरीं ॥ उपकारादर फळें मधुर तीं सर्वंहि काळीं धरी ॥ ऐसा सज्जनरूपविटप हो मिळतां त्याच्या वरी ॥ सुहृत्पक्षिगण वास सदा तो आनंदानें करी ॥ १ ॥

मैत्रे०—या दुष्ट गणिकेनें खरा प्रकार ताडला वाटतें? [उघड] हो यांत काय संशय! तूं ह्मणतेस तसेंच आहे.

वसंत०—बरें भटजी, आज इकडे कशाकरितां येणें केलेंत?

मैत्रे०—श्रेष्ठ चारुदत्ताची तुला हात जोडून अशी विनंति आहे—

वसंत०—[हात जोडून] त्यांची काय आज्ञा आहे?

मैत्रे०—हीच कीं, तूं जे सुवर्णालंकार विश्वासानें माझ्यापाशीं ठेविलेस, ते माझेच असें समजून मी द्यूतांत गमाविले, आणि ज्या द्यूतकारानें ते जिंकून घेतले, तो राजाचा अपराधी असून प्रस्तुत कोठें आहे हें समजत नाहीं.

वसंत०—[मनांत] काय चोरानें नेले असून द्यूतांत घालविले म्हणतो! चारुदत्ता, या तुझ्या गुणावरून प्राण ओवाळून टाकावे असें वाटतें. [उघड] बरें पुढें?

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

मैत्रे०—म्हणून त्याच्या मोबदला ही रत्नमाला आपण घ्यावी.

वसंत०—[मनांत] ते अलंकार याला दाखवूं का? पण नको; पुढें काय म्हणतो तें ऐकूं.

मैत्रे०—कां, ही रत्नमाला कां घेत नाहींस?

वसंत०—आर्या, त्या सज्जनानें पाठविलेली रत्नमाला मी कशी घेणार नाहीं बरें? आणा इकडे. [मनांत] काय आश्चर्य हें! फुलांचा भर गेला तरी सहकारतरूपासून मकरंदबिंदु पडतातच. [उघड] मैत्रेया, त्या द्यूतकाराला माझा निरोप सांगा कीं, मीही संध्याकाळीं आपल्या दर्शनाला येणार आहें.

मैत्रे०—[मनांत] ही त्याच्याकडे जाऊन आणखी कांहीं मागणार आहे वाटतें. [उघड] मी सांगेन त्याला—[एकीकडे] कीं गणिकेच्या प्रसंगापासून दूर रहा म्हणून. [जातो.]

वसंत०—अगे चेटी, ही रत्नमाला घे, आणि चल माझ्याबरोबर चारुदत्ताकडे.

चेटी—पण ताईसाहेब, हें पहा आभाळ भरून आलें आहे. ही जायची वेळ नव्हे.

वसंत०—

ठुंबरी. ("व्यर्थ आम्ही अबला" या चा०)

रमवाया जाऊं ॥ प्रियासी ॥ रमवाया जाऊं ॥ ध्रु० ॥
मेघ असो कीं रात्र असो ही ॥ पर्जन्याची वृष्टि पडोही ॥
भीति तयाची मजला नाहीं ॥ विघ्न कांहीं येऊ ॥ १ ॥

अंक तिसरा समाप्त.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

अंक ४ था.

प्रवेश १ ला.—बाग.

चारु०—[आसनावर बसून] हें आज अकालींच दुर्दिन उद्भवलें.

पद. (मल्हार, त्रिताल.)

आनंदें नटती ॥ पाहुनि ज्या गृहमयूरपंक्ती ॥ ध्रु० ॥
गमनोत्सुक हे हंस असुनिया ॥ धैर्य नये त्यां गमन कराया ॥
कामुकगगनासम रोधाया ॥ मेघ पहा फिरती ॥ १ ॥

दिंडी.

बघुनि वाटे या नील पयोदातें । हरिच दुसरा कीं आक्रमी नभातें ॥
बलाकांची शंखसी करीं माला । तडित्पीतांबर बांधिला कटीला ॥

पद. (त्रिताल.)

चपलासंगें या जलधारा ॥ दिसति विमल रजताच्या तारा ॥
सौदामिनिच्या स्फुरणें होती ॥ नष्ट परी क्षण दृश्य मागुती ॥
भासे जणुं भूमिवरि पडती ॥ गगनपटाच्या दशा झरारा ॥ १ ॥

पद. ("नोहे नारी ही" या चालीवर.)

कांहीं दिसती हे मेघ नभींचे ॥ बक हंसचि साचे ॥
जलधि-क्षोभें उंच उसळले कांहिं संघ मीनामकरांचे ॥ ध्रु० ॥
दुसरे भासति हे नृपमंदिरसे ॥ किति तुंग गिरीसे ॥
वातें हालवितां बहु त्यासरसें ॥ पय धरिति ऐसें ॥
यांच्या तिमिरानें जग भरलेंसें ॥ मजला हें भासे ॥
खल शिखि गर्जति अनंदानें, कोकिल धरिती मार्ग वनींचे ॥

कां बरें, मैत्रेयाला इतका वेळ कां लागला ?

मैत्रे०—[प्रवेश करून] ह्या गणिकेचा केवढा तरी लोभाविष्टपणा आणि केवढा तरी कृपणपणा हा ? आश्चर्य हें! दुसरी तिसरी कांहीं गोष्ट न काढितां तिनें ती रत्नमाला मुकाट्यानें घेतली. एकदां तरी नाहीं म्हणायचें होतें. तसेंच दुसरें, तिची इतकी संपत्ति, पण इतकें देखील म्हणाली नाहीं कीं " अहो मैत्रेय भटजी, तुम्हीं फार थकलेले दिसतां, तर थोडीशी सुंठसाखर खाऊन घोंटभर ऊन पाणी प्या."

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

छे, फार दुष्ट स्वभाव! म्हणतात तें खरें, कंदावांचून कमळ, कलहावांचून ग्रामसंबंध, विश्वासु सोनार आणि निर्लोभी गणिका, हीं सांपडणें फार कठीण. तर आतां कसेंही करून आपल्या मित्राला या गणिकेच्या नादापासून सोडविलें पाहिजे. तेव्हां त्याची आधीं गांठ घ्यावी. [पडद्याकडे पाहून] कायरे वर्धमानका, श्रेष्ठ चारुदत्त कोठें आहे? काय म्हणतोस, वृक्षवाटिकेंत बसला आहे? बरें तर तिकडेच जावें. [येऊन] का मित्रा, आज वाटिकेंतसा येऊन बसलास?

चारु०—कोण? मैत्रेया, आलास, ये बैस.

मैत्रे०—हो बसतों.

चारु०—इतका उशीर कां लागलारे? असो; पण तूं ज्या कामाला गेला होतास, त्याचें काय झालें?

मैत्रे०—मित्रा, तें कार्य विघडलें!

चारु०—कां, तिनें रत्नमाला घेतली नाहीं वाटतें?

मैत्रे०—इतकें कोठें आहे आमचें दैव, तिनें आपल्या कमलासारख्या कोमल हातांची अंजलि करून ती घेऊन आपल्या मस्तकावर धरली.

चारु०—तर मग विघडलें म्हणून काय म्हणतोस!

मैत्रे०—विघडलें नाहीं? तर काय? अरे, ज्यांचा उपभोग आपण एक दिवसही घेतला नाहीं, आणि ज्यांचें मोलही फारसें नाहीं, अशा त्या अलंकारांकरितां चतुःसमुद्रांतील सारभूत ती रत्नमाला घालविलीस—याहून विघडायचें तें काय? मी म्हटलें, ती ती रत्नमाला घेणार नाहीं. पण ती कसली लोभी! तिनें घेतली ती घेतलीच.

चारु०—मित्रा, असें म्हणूं नकोस, कारण—

साकी.

मजवरि ठेवुनि बहु विश्वासा ठेव ठेविली होती ॥
मूल्य तयाचें अलंकार तो ऐसें आणी चित्तीं ॥
कुतर्क कां करिसी ॥ व्यर्थचि दोष तिला देशी ॥ १ ॥

मैत्रे०—मित्रा, मला संतापायला दुसरें एक कारण झालें. ती माझ्याकडे पाहून आपल्या दासीला खुणावून तोंडाला पदर लावून खदखदां हंसली! असा तिनें माझा उपहास केला. यासाठीं मित्रा,

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

मी म्हातारा ब्राह्मण तुला हात जोडून अशी विनंति करितों कीं, अतःपर ह्या जननिंद्य जो वेश्यासंबंध त्याचा त्याग कर. ती संध्याकाळीं तुझ्याकडे येणार आहे, आल्यावर आणखी काय घेऊन जाईल कोण जाणे! ह्या वेश्या ह्मणजे जोड्यांतल्या खड्यासारख्या आहेत; लवकर निघत नाहींत आणि खुपल्यावांचून रहात नाहींत.

चारु०—मित्रा, आतां ही निंदा पुरे कर. माझ्या अवस्थेनेंच मला त्या प्रसंगांतून काढिलें आहे. कसें म्हणशील तर पहा—

पद. (" लोपविली बहुत शोभा " या चा०)

हतबल तो अश्व वेगें धांवाया लागतां ॥
तुचलति वा चरण त्याचे बहु यत्नें उचलितां ॥
मन तैसें निर्धनाचें चोंहिकडे धांवतें ॥
परि होतां खिन्न येतें स्वस्थानीं मागुतें ॥ १ ॥

दुसरी तुला एक गोष्ट सांगतों कीं मला तिची आशाच नाहीं. कारण—

साकी.

धन ज्या जवळी स्त्री त्याची वा धनवश ती नवरामा ॥
[मनांत] छे छे, ॥ गुणवश ती नवरामा ॥
परि त्यजिलें मज धनें ह्मणुनि म्यां त्यजिली तीहि सुकामा ॥

मैत्रे०—[मनांत] हा वरती पाहून दीर्घ श्वास सोडतो आहे; यावरून असें दिसतें कीं, मीं याचें इतकें निवारण केलें तरी याची उत्कंठा अधिकच वाढली. तस्मात् मदनाची गति वक्र म्हणतात तें खोटें नाहीं. [उघड] मित्रा, मी वसंतसेनेचा निरोप घेऊन निघालों त्यावेळेस ती म्हणाली, भटजी, आज संध्याकाळीं मी तुम्हांस भेटायाला येणार आहें, असें चारुदत्ताला सांगा. यावरून माझा तर्क असा वाहतो कीं, ती रत्नमालेनें संतुष्ट झाली नाहीं, म्हणून कांहीं तरी अधिक मागायला येत असेल.

चारु०—येऊं दे आली तर; संतुष्ट होऊन जाईल.

[इतक्यांत कुंभीलक नांवाचा चेट येतो.]

कुंभीलक—हा श्रेष्ठ चारुदत्त येथें बसला आहे, आणि तो द्वाड भटही तेथें जवळच आहे. असो; आपण वसंतसेनेच्या आज्ञेप्रमाणें

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

तिचा निरोप चारुदत्ताला कळवावा. [पुढें जाऊन] अरे पण हा वागेचा झांपा लावला आहे; आतां आंत कसें जावें ? त्या भटाला कांहीं खूण करावी, म्हणजे तो इकडे येईल. [मातीचीं ढेंकळें त्याला मारतो.]

मैत्रे०—अरे, कुंपणांतल्या आंब्यांच्या झाडावर जशीं ढेंकळें मारावीं, तशीं ढेंकळें कोण मारितो ?

चारु०—अरे, वंगल्याच्या सज्जावर पारवे क्रीडा करीत असतील त्यानें माती पडली असेल; ढेंकळें कोण मारितो ?

मैत्रे०—अरे रांडलेका, दुष्ट पारव्या, दांडक्यानें पाडाचा आंबा जसा पाडावा तसा तुला खालीं पाडतों. [मारावयास धांवतो.]

चारु०—मित्रा, वैस खालीं. [धोतर धरतो] तो गरीब विचारा पारवा आपल्या स्त्रीवरोवर क्रीडा करीत असेल, त्याला कां उगीच उपद्रव ?

कुंभी०—काय हा मूर्ख भट ! त्या पारव्याकडे पाहतो आहे ! [पुनः ढेंकळें मारितो.]

मैत्रे०—अरेच्या ! पुनः ढेंकूळ ! [चोंहोंकडे पाहून] अरे हा कुंभीलक ! आलों आलों; थांव. [जाऊन झांपा उघडून] ये आंत. कायरे, अशा अंधारांतून पावसांतून इकडे कोणीकडे ?

कुंभी०—अरे ही ती—

मैत्रे०—कोण ? ही ती कोण ?

कुंभी०—अहो आपली ती ही—

मैत्रे०—अरे ही ती, ती ही असें काय करितोस ? नीट सांग.

कुंभी०—तुम्ही तरी कोण ही ती, कोण ही ती, असें काय विचारितां ? नीट विचारा !

मैत्रे०—वरें नीट सांग कोण ती ?

कुंभी०—आतां याला दुसऱ्या रीतीनें सांगावें. [उघड] भटजी, आंब्याला मोहोर कोणत्या ऋतूंत येतो ?

मैत्रे०—मूर्खा, ग्रीष्म ऋतूंत.

कुंभी०—विचार करा.

मैत्रे०—[चारुदत्ताजवळ येऊन] मित्रा, ज्यांत आंब्याला मोहोर येतो तो ऋतु कोणता ?

JNANA SIMHASAN JNANAMANDIR LIBRARY

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

चारु०—अरे, वसंत.

मैत्रे०—[कुंभीलकास] मूर्खा, वसंत.

कुंभी०—बरें, धनकनकसंपन्न राष्ट्राचें रक्षण कोण करितो ?

मैत्रे०—मूर्खा, रस्ते.

कुंभी०—नीट विचार करा.

मैत्रे०—[चारुदत्ताजवळ येऊन] मित्रा, धनकनकसंपन्न राष्ट्राचें रक्षण कोण करितो ?

चारु०—अरे, सेना.

मैत्रे०—[कुंभीलकास] अरे, सेना.

कुंभी०—बरें, माझ्या दोन्ही प्रश्नांचें उत्तर एकदम द्या.

मैत्रे०—सेना वसंत.

कुंभी०—पदें फिरवून सांग.

मैत्रे०—[पाय फिरवून] सेना वसंत.

कुंभी०—शब्दांचीं पदें फिरवून सांग.

मैत्रे०—हं ! हं ! वसंतसेना आली होय ? तरीच ! तर मग चारुदत्ताला कळविलें पाहिजे. [जवळ जाऊन] मित्रा, तुझा धनिक तुला भेटायला येणार आहे.

चारु०—माझा धनिक ? आमच्या सर्व कुळाला धनिक हा शब्दच ठाऊक नाहीं.

मैत्रे०—कुळाला नाहीं, पण तुला तो आतां प्रत्यक्ष दर्शन देणार आहे.

चारु०—असें काय ? नीट सांग काय तें.

मैत्रे०—नीट सांगूं ? वसंतसेना तुला भेटायला येत आहे.

चारु०—उगीच चेष्टा करितोस वाटतें माझी ?

मैत्रे०—खोटें वाटत असेल, तर या कुंभीलकाला विचारून पहा.

चारु०—खरेंच कायरे कुंभीलका, वसंतसेना येत आहे ?

कुंभी०—होय महाराज; अगदीं निघाल्या आहेत, आणि हेंच कळवायाला त्यांनीं मला पुढें पाठविलें आहे.

चारु०—शाबास ! तूं मला आनंदाचें वर्तमान सांगितलेंस, याकरितां हें घे बक्षीस. [शेला देतो.]

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

कुंभी०—[शेला घेऊन मुजरा करून निघून जातो.]

मैत्रे०—मित्रा, ही इतक्या अंधारांतून कां येत आहे समजलास? तूं दिलेली रत्नमाला हलक्या मोलाची, आणि तिचे दागिने बहुमोलाचे ह्मणून आणखी कांहीं मागायला येत आहे.

चारु०—अरे, येऊं दे. आली तर संतुष्ट होऊन जाईल. अरे, पण ही पहा पावसाची सर अगदीं अंगावर आली; तर ही सरेपर्यंत आपण आंतल्या चौकांत तिची वाट पहात वसूं, चल. [जातात.]

[वसंतसेना, तिचा विट, व एक दासी प्रवेश करितात.]

विट—

पद. ("आह्मी काशीचे ब्राम्हण" या चा०)

जरि नाहिं कमल तें करीं, तरिहि सुंदरी, दिसे दुसरी, कामुका इंदिरा खरी ॥१॥ ही कामाची तलवार, करिल ज्या वार, ठार तो समजा, नवमदनमंजिरी उमजा ॥ २ ॥ मानी कुलकामिनी, सहज ही बघुनि, मूर्ति नयनीं, झुरणीस लागती मनीं ॥३॥ ऐसी लीलावती, कराया रती, प्रिया-सह ती, चालली नटुन गजगती ॥ ४ ॥

आर्यें वसंतसेने, पाहिलास का चमत्कार?—

पद. ("पंचतुंड नररुंड" या चाली०)

पंकें भरलीं वदनें ज्यांचीं ऐसे दर्दुर जल पीती ॥
केकावति मदभरें शिखंडी सुप्रसन्न हे तरु दिसती ॥ १ ॥
साधुनराला दुर्जन जैसे लोपविती घन चंद्राला ॥
कुलटेसम ही एके ठायीं नच राहे चंचल चपला ॥ २ ॥

वसंत०—विटा तूं म्हणतोस तें खरें आहे; तसेंच हे मेघ गर्जना करितात, हें ऐकून मला वाटतें कीं ही रात्रच माझ्याशीं मोठ्या रागानें भांडायाला येत आहे.

विट—असें कशावरून म्हणतेस? तिचा तुझा कांहीं सवतीमत्सर आहे कीं काय?

वसंत०—अरे हो; सवतीमत्सर नाहीं तर काय! ती मला असें म्हणत असेल—

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

पद. ("येतें आलें थांव मी जलदी" या चा०)

किति कपटि असासि तूं सवती ॥ रतिरंगीं मन दंगचि
असतां आलिस कशि एकांतीं ॥ ध्रु० ॥ लग्नपयोधर
शशिकांता मी नाहिं कशी तुज भीति ॥ २ ॥ ऐसें गर्जुनि
कुपित निशा ही रोधितसे कीं माझि गती ॥ ३ ॥

विट—तर मग या रात्रीची निंदाच केली पाहिजे.

वसंत०—अरे निंदा करून काय फळ! स्त्रीजातीचा स्वभावच असा. तुला मी एक सांगतें—

साकी.

मेघांनीं बहु वर्षुनि गर्जुनि अशनिपात जरि केला ॥
मानिति नच त्या प्रियाकडे ज्या निघति जावया बाला ॥१॥

विट—आर्यें वसंतसेने, हा पाहिलास का दुसरा चमत्कार—

पद. ("लग्नाला जातों मी" या चालीवर.)

नोहे हा पवन जवन वारु भासतो ॥ जलधारा शरभारचि
काय वर्षतो ॥ ध्रु० ॥ गर्जंत घन भेरिमहा ॥ चपलाध्वज
झळकत हा ॥ हरुनि मेघभूप पहा ॥ नेतो शशिकरसमुहा ॥
जेवि सबलनृप परकरभार नेत तो ॥ १ ॥

वसंत०—अरे विटा, या दुष्ट मेघांचें नीच कर्म पाहिलेंस का?

विट—तें कोणतें?

वसंत०—

पद. ("अरसिक किति हा शेला" या चा०)

अवचित या मेघांनीं ॥ शशिकांति चोरिली संधी साधुनि ॥ध्रु०॥
भर्ता निर्बल माजुनि ॥ न्यावि तयाची स्त्री बहुतांनीं ॥
तैसें या मेघांनीं ॥ शशिकांति चोरिली संधी साधुनि ॥ १ ॥

विट—तसेंच या दुष्ट मेघांच्या योगानें या दाही दिशा देखील पहा कशा निस्तेज दिसतात त्या!

वसंत०—[मेघाकडे पाहून]

पद.("रामकरीं जरि नृपपद गेलें" या चा०)

निर्लज्जा मी प्रियसदनाला ॥ जातां भिवविसि कां तूं मजला ॥

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

लावुनि जलधाराकर तजुला ॥ स्पर्श कसा करिसी ॥ १ ॥
[ऐकत नाहीं असें पाहून] मेघा!
आरड सोडीं बहु जलधारा ॥ पाड विजा कीं वर्षीं गारा ॥
स्त्रिया निघती ज्या रमणमंदिरा ॥ भीति न त्या तुजला ॥ २ ॥
बाई चपले,

अंजनीगीत.

कठिण असे गे मन पुरुषाचें ॥ करुणा नाहीं हृदयीं त्याचे ।
परि तूं स्त्री मग या अवलेचें ॥ दुःख न जाणसि कां ॥ १ ॥

विट—आर्यें वसंतसेने, तूं या विजेची निंदा करितेस हें ठीक नाहीं; हिचा तुझ्यावर केवढा उपकार आहे पाहिलास?

साकी.

मधुनि मधुनि ही चमके ऐसी गगनीं ह्मणुनिच दिसतो ॥
गाढतमीं या प्रियसदनाचा स्पष्टचि मार्ग तुला तो ॥
निंदिसि कां तीतें ॥ स्मरसि न कां या उपकृतितें ॥ १ ॥

वसंत०—[कांहीं पुढें जाऊन पाहून] विटा, आर्य चारुदत्ताचा वाडा हाच नव्हे काय?

विट—होय हाच. आर्यें वसंतसेने, तूं सकलकलाभिज्ञ आहेस, चतुर आहेस, तेव्हां मीं तुला उपदेश करावा असें नाहीं. परंतु स्नेहास्तव राहवत नाहीं म्हणून सांगतों, कीं त्या चारुदत्ताची आणि तुझी गांठ पडल्यावर त्याच्यावर अत्यंत कोप करूं नकोस. कारण—

दिंडी.

फार कोपें रतिसौख्य होत नाहीं ॥ कोप नसतां काम
तो विरस होई ॥ स्वल्प कोपुनि कोपवी अल्प त्यातें ॥
तुष्ट होउनि तोषवी स्वप्रियातें ॥ १ ॥

वसंत०—वरें मी आलें आहें ह्मणून त्या श्रेष्ठ चारुदत्ताला कळीव.

विट—ठीक आहे. [चारुदत्ताजवळ जाऊन] महाराज,

पद. ("माझें हृदय पोळत" या चा०)

बहु नीपतरू फुलुनि डुलति हे कदंबही तयापरी ॥ ध्रु० ॥
जलदाकुल गगन अशा समयिं सुंदरी ॥

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

स्मरशरहत मुदितमना येत मंदिरीं ॥
मेघजलें आर्द्रवसन केशही शिरीं ॥
विद्युद्घनघोररवें फार घाबरी ॥
ती कर्दममय चरण धूत राहिलिसे द्वारीं ॥ १ ॥

चारु०—[मैत्रेयास] मित्रा, कोण आली आहे पाहून ये.

मैत्रे०—[वसंतसेनेकडे जाऊन] कोण, तूं का? ये.

वसंत०—आर्या, मी नमस्कार करतें.

मैत्रे०—तुझें कल्याण असो.

वसंत०—[विटास] ही छत्रधारिका चेटी हवी तर परत जातांना तुझ्या उपयोगीं पडेल.

विट—असो. [मनांत] या युक्तीनें हिनें हिला व मला परत जायला सुचविलें. [उघड] वसंतसेने मी जातों, पण इतकें लक्षांत ठेव—

पद. ("अस्तमान झाला" या चा०)

कपटानृतभूमी ॥ मायादंभ गेह नामी ॥ ध्रु० ॥
केवळ रतिकेलीचें मंदिर ॥ सुरतोत्सवसौख्याचें आगर ॥
ऐसी गणिकातनु ही सुंदर ॥ म्हणुनि कामहोमीं ॥
चतुरे तोषवि तो कामी ॥ १ ॥

[जातो.]

वसंत०—आर्या मैत्रेया, तुमचा द्यूतकार कोठें आहे?

मैत्रे०—[मनांत] वाहवा! द्यूतकार म्हणून माझ्या मित्राला हिनें मोठाच मान दिला! [उघड] अगे, तो शुष्कवृक्षवाटिकेंत बसला आहे.

वसंत०—तुमची शुष्कवृक्षवाटिका ती कोणती?

मैत्रे०—अगे, जेथें कोणी खात नाहीं, पीत नाहीं, ती शुष्कवृक्षवाटिकाच.

वसंत०—[हंसत] असें का?

मैत्रे०—तूं आंत जा.

वसंत०–[चेटीस] अगे, पण मी आंत जाऊन बोलूं काय बाई?

चेटी–ताईसाहेब, इतकेंच बोला कीं, अहो द्यूतकार! हा प्रदोषसमय तुह्मांला शुभ आहेना?

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

वसंत०—असें कसें बोलवेल बाई माझ्याच्यानें ?

चेटी—मुद्दाम नको बोलायला. त्यांच्यापुढें गेलांत म्हणजे आपोआप येईल तोंडांतून.

मैत्रे०—हं, वसंतसेने चल आंत.

वसंत०—[आंत जाऊन चारुदत्ताच्या अंगावर फुलें फेकून] का द्यूतकार, हा प्रदोषसमय तुम्हांला सुखावह आहेना ?

चारु०—[तिच्याकडे पाहून उठून] काय वसंतसेना आली ? वसंतसेने !

साकी.

प्रदोप माझा आजवरी तो जागरींच कीं गेला ॥
विरहश्वासा सोडित सखये निशाकाल दवडीला ॥
गांठ तुझी पडतां ॥ होइल आतां सुखदाता ॥ १ ॥

प्रिये, या आसनावर बैस.

मैत्रे०—हो हो, तुझ्याकरितां हा गालिचा मुद्दाम घातला आहे. बैस यावर. [सर्व बसतात.]

चारु०—मित्रा मैत्रेया—

दिंडी.

श्रवणिं सखिच्या कादंब कुसुम पाहे ॥ स्तनावरि
तें जलबिंदु ढाळिताहे ॥ मला वाटे युवराजपदीं
हातें ॥ भूपतनया अभिषेक जणुं करीते ॥ १ ॥

मित्रा, हिचीं दोन्हीं वस्त्रें अगदीं भिजून गेलीं आहेत. तर हिला दुसरीं कोरडीं आणून दे.

मैत्रे०—[कुरकुरत] हो, आणतों.

चेटी—भटजी, वसा तुम्ही, मी देतें आणून.

मैत्रे०—[एकीकडे] मित्रा, माझ्या मनांत हिला कांहीं विचारायचें आहे; विचारूं कायरे ?

चारु०—हो हो, खुशाल विचार.

मैत्रे०—कायगे वसंतसेने, तूं अशा पावसांतून काळोखांतून इकडे गे कोणीकडे आलीस ?

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

स्मरशरहत मुदितमना येत मंदिरीं ॥
मेघजलें आर्द्रवसन केशही शिरीं ॥
विद्युद्घनघोररवें फार घाबरी ॥
ती कर्दममय चरण धूत राहिलिसे द्वारीं ॥ १ ॥

चारु०—[मैत्रेयास] मित्रा, कोण आली आहे पाहून यें.

मैत्रे०—[वसंतसेनेकडे जाऊन] कोण, तूं का? ये.

वसंत०—आर्या, मी नमस्कार करतें.

मैत्रे०—तुझें कल्याण असो.

वसंत०—[विटास] ही छत्रधारिका चेटी हवी तर परत जातांना तुझ्या उपयोगीं पडेल.

विट—असो. [मनांत] या युक्तीनें हिनें हिला व मला परत जायला सुचविलें. [उघड] वसंतसेने मी जातों, पण इतकें लक्षांत ठेव—

पद. ("अस्तमान झाला" या चा०)

कपटानृतभूमी ॥ मायादंभ गेह नामी ॥ ध्रु० ॥
केवळ रतिकेलीचें मंदिर ॥ सुरतोत्सवसौख्याचें आगर ॥
ऐसी गणिकातनु ही सुंदर ॥ म्हणुनि कामहोमीं ॥
चतुरें तोपवि तो कामी ॥ १ ॥

[जातो.]

वसंत०—आर्या मैत्रेया, तुमचा द्यूतकार कोठें आहे?

मैत्रे०—[मनांत] वाहवा! द्यूतकार म्हणून माझ्या मित्राला हिनें मोठाच मान दिला! [उघड] अगे, तो शुष्कवृक्षवाटिकेंत बसला आहे.

वसंत०—तुमची शुष्कवृक्षवाटिका ती कोणती?

मैत्रे०—अगे, जेथें कोणी खात नाहीं, पीत नाहीं, ती शुष्कवृक्षवाटिकाच.

वसंत०—[हंसत] असें का?

मैत्रे०—तूं आंत जा.

वसंत०—[चेटीस] अगे, पण मी आंत जाऊन बोलूं काय बाई?

चेटी—ताईसाहेब, इतकेंच बोला कीं, अहो द्यूतकार! हा प्रदोषसमय तुम्हांला शुभ आहेना?

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

वसंत०—असें कसें बोलवेल बाई माझ्याच्यानें?

चेटी—मुद्दाम नको बोलायला. त्यांच्यापुढें गेलांत म्हणजे आपोआप येईल तोंडांतून.

मैत्रे०—हं, वसंतसेने चल आंत.

वसंत०—[आंत जाऊन चारुदत्ताच्या अंगावर फुलें फेकून] का द्यूतकार, हा प्रदोषसमय तुम्हांला सुखावह आहेना?

चारु०—[तिच्याकडे पाहून उठून] काय वसंतसेना आली? वसंतसेने!

साकी.

प्रदोष माझा आजवरी तो जागरींच कीं गेला ॥
विरहश्वासा सोडित सखये निशाकाल दवडीला ॥
गांठ तुझी पडतां ॥ होइल आतां सुखदाता ॥ १ ॥

प्रिये, या आसनावर बैस.

मैत्रे०—हो हो, तुझ्याकरितां हा गालिचा मुद्दाम घातला आहे. बैस यावर. [सर्व बसतात.]

चारु०—मित्रा मैत्रेया—

दिंडी.

श्रवणिं सखिच्या कादंब कुसुम पाहे ॥ स्तनावरि
तें जलबिंदु ढाळिताहे ॥ मला वाटे युवराजपदीं
हातें ॥ भूपतनया अभिषेक जणुं करीते ॥ १ ॥

मित्रा, हिचीं दोन्हीं वस्त्रें अगदीं भिजून गेलीं आहेत. तर हिला दुसरीं कोरडीं आणून दे.

मैत्रे०—[कुरकुरत] हो, आणतों.

चेटी—भटजी, बसा तुम्ही, मी देतें आणून.

मैत्रे०—[एकीकडे] मित्रा, माझ्या मनांत हिला कांहीं विचारायचें आहे; विचारूं कायरे?

चारु०—हो हो, खुशाल विचार.

मैत्रे०—कायगे वसंतसेने, तूं अशा पावसांतून काळोखांतून इकडे गे कोणीकडे आलीस?

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

चेटी—ताईसाहेब, हा ब्राम्हण अगदीं भोळा दिसतो; मी याला उत्तर देतें.

वसंत०—अगे, भोळा वरा असेल ! पक्का शहाणा आहे तो.

चेटी— अहो भटजीबुवा, तुह्मीं आणून दिलेल्या रत्नमालेचें मोल काय म्हणून त्या विचारायला आल्या आहेत.

मैत्रे०—[एकीकडे] तरी मीं याला मघाशीं सांगितलें कीं तूं दिलेल्या रत्नमालेनें ती संतुष्ट न होतां, दुसरें कांहीं मागायला येत आहे. [चेटीस] तुला रत्नमालेचें मोल घेऊन काय करायचें आहे गे ?

चेटी— तसें नव्हे, तुह्मीं जी रत्नमाला आणून दिलीत, ती आपली असें समजून ताईसाहेबांनीं द्यूतांत गमावली; व ज्यानें जिंकली त्याचा कोठें ठिकाण नाहीं.

मैत्रे०— उंः ! ही आमचीच कल्पना. उष्टी ! उष्टी !

चेटी—तेव्हां त्या दूतकाराचा ठिकाण लागेपर्यंत हे दागिने तुमच्याजवळ असूं द्या. [अलंकार दाखविते; मैत्रेय ते पाहून विचार करितो.] कां फारशी दृष्टि लावून पाहतां ? हे दागिने तुमच्या ओळखीचे आहेत वाटतें ?

मैत्रे०—नाहीं, आपलें उगीच कारागिराची कुशलता पाहून माझी दृष्टि तिकडे लागली.

चेटी—तर मग तुमच्या दृष्टीनें तुम्हांला फसविलें म्हणायचें. अहो, ताईसाहेबांनीं तुमच्यापाशीं जे ठेवायला दिले होते तेच हे अलंकार.

मैत्रे०—मित्रा, आमच्या घरून चोरीला गेलेले तेच हे अलंकार.

चारु०—काय ? तेच हे ! तर मग आमचीं वोटें आमच्याच डोळ्यांत गेलीं ह्मणायचीं. असो, पण ही एक आनंदाची गोष्ट समजली पाहिजे.

मैत्रे०—हे अलंकार तुम्हांला कोठून मिळाले असें हिला विचारूं का ?

चारु०—हो हो, काय चिंता आहे ?

मैत्रे०—[चेटीस] हं ? हं ?

चेटी—[मैत्रेयाचे कानाशीं] असें असें.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

चारु०—अरे, असे कानांत काय कुजबुजतां ? मी कोणी परकी आहें कीं काय ? मला कळूं द्या काय तें.

मैत्रे०—अरे ही [जवळ जाऊन कानाशीं लागून] असें सांगते; विचार हवें तर.

चारु०—खरेंच कायगे ते अलंकार ?

मैत्रे०—मित्रा, आतां कसला संशय ? तेच हे.

चारु०—मीं कोणाचें प्रिय वचन कधीं निष्फळ केलें नाहीं येवढ्याकरितां ही घे आंगठी. [आंगठी काढावयास जातो व नाहीं असें पाहून लज्जित होतो.]

वसंत०—यासाठींच तुझ्या संगतीची इच्छा करावी ती.

चारु०—[एकीकडे वळून खेदानें] शिव शिव ! काय दुःख हें !

पद. (राग कानडा, त्रिताल.)

धनहीन पुरुप जो होई ॥ काय जगीं या जीवित त्याचें, रोप तोपही निष्फळ जाई ॥ ध्रु० ॥ दंतावांचुनि भुजंग लोकीं ॥ विपक्ष खग वा शुष्क तरुच कीं ॥ नाहिं जलाचा लव ज्या टाकीं ॥ कोण तया पाही ॥ १ ॥

तस्मात् मित्रा व्यर्थ रे आमचें जिणें ! कारण संतोषकाळीं देखील ही निर्धनता आडवी येते.

मैत्रे०—मित्रा, उगीच जिवाला संताप करून घेऊं नकोस. तुझ्याकडे काय दोष आहे ? [हंसून] पण कायगे ? ज्यांत हे दागिने बांधले होते, तो माझा पडदणीचा जुना पंचा कोठें आहे ?

वसंत०—आर्या, रत्नमालेनें या जनाची तुलना करणें आपल्याला बरें कसें वाटलें ?

चारु०—वसंतसेने, असें जर न करावें तर कसें करावें ? कारण तूंच पहा कीं—

साकी.

भूतार्थावरि पौरजनांची श्रद्धा बसेल कैसी ॥
संशय माझा येइल त्यांना निंदितील कीं मजसीं ॥
ह्मणुनि असें केलें ॥ तुजला विपरित कां गमलें ॥ १ ॥

६

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

मैत्रे०—कायगे वसंतसेने, तूं आज येथेंच निजणार वाटतें ?

चेटी—अहो भटजीमहाराज, आपल्याला एवढी रिकामी उठाठेव कोणीं सांगितली आहे ?

मैत्रे०—नाहींगे, आपलें सहज विचारलें. पण मित्रा पाहिलेंस कारे, आम्ही येथें सुखानें बसलों आहों हें पाहवेना ह्मणून आम्हांला उठविण्यासाठींच जसा काय हा पर्जन्य जलधारा सोडीत पुनः आला.

चारु०—मित्रा, हा पहा दुसरा चमत्कार !

पद. (झंपा प्रबंध.)

जशीं सज्जनांचीं मनें असति बहुविमल तीं, तेंवि घन वर्षति सुनिर्मल जलें ॥ जिष्णुकरशरततींसमचि धारा गळति ॥ कर्कश ध्वनि करिति वेगामुळें ॥ चंडवातें किति विंदु भूवरि पडति ॥ शक्रकोशांतलिंच मुक्ताफळें ॥१॥

अहाहा ! प्रिये वसंतसेने, हा पाहिलास का चमत्कार !

पद. (वसंत बहार, त्रिताल.)

जलधरसंघें नभ भरलें तें ॥ वासित झालें सौरभवातें ॥ध्रु०॥
कांता जैसी प्रियतम पतिला ॥ आलिंगन दे, तशि ही चपला ॥
धांवुनि वेगें या मेघाला ॥ प्रेमें आलिंगन वच देते ॥ १ ॥

[वसंतसेना शृंगारभावानें अभिप्राय समजून चारुदत्ताला आलिंगन देते, चारुदत्तही स्पर्शसुखाचा आनंद दाखवून तिला आलिंगून ह्मणतो.]

साकी.

मेघा अति गंभीर रवानें करीं गर्जना आतां ॥
स्पर्शें रोमांचित मी झालों आलिंगी मज कांता ॥
मन्मथ संचरला ॥ कदंबसुमता ये तनुला ॥ १ ॥

मैत्रे०—अरे दुष्टा दुर्दिना, या मेघगर्जनेनें आणि विद्युल्लतेच्या स्फुरणानें हिला भिववितोस हें चांगलें करीत नाहींस.

चारु०—छे छे मित्रा, या दुर्दिनाची निंदा करूं नकोस. याचा माझ्यावर मोठा उपकार आहे. कारण याच्या योगानें माझ्या प्रियेनें मला आलिंगन दिलें. अहाहा ! मित्रा—

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

पद. (राग मालकंस. त्रिताल.)

तेचि पुरुष दैवाचे ॥ धन्य धन्य जगिं साचे ॥ ध्रु० ॥
अंगें भिजलीं जलधारांनीं ॥ ऐशा ललना स्वयें येउनी ॥
देती आलिंगन ज्यां धांवुनि ॥ थोर भाग्य त्यांचें ॥ १ ॥

अंक चवथा समाप्त.

अंक ५ वा.

प्रवेश १ ला.—स्थळ, चारुदत्ताचा वाडा.

[वसंतसेना व दासी प्रवेश करितात.]

दासी—ताईसाहेब, आज आपल्याला उठायला जरा उशीर झाला नाहीं ?

वसंत०–[लाजून] झाला असेल; पण श्रेष्ठ चारुदत्ताची स्वारी कोठें आहे ?

दासी–वर्धमानकाला सांगून ते मघाशींच पुष्पकरंडकजीर्णोद्यानांत गेले.

वसंत०—वर्धमानकाला त्यांनीं काय सांगितलें आहे ?

दासी—आपल्याकरितां गाडी तयार असूं दे म्हणून.

वसंत०—त्या गाडींत वसून मला कोठें जायचें ?

दासी—कोठें ह्मणजे ? पुष्पकरंडकजीर्णोद्यानांत.

वसंत०—[मोठ्या आनंदानें] सखे, अगदीं मनांत होतें तसेंच झालें. काय सांगूं तुला—

पद. ("आजि शेवटचा लाभ" या चा०)

जरि रात्रीचा काळ सुखाचा गेला ॥ सहवास तयाचा घडला ॥ जरि पाहुनि तें हास्यवदन बहुवेळां ॥ अति तोष मनाला झाला ॥ चाल ॥ तरि समाधान नयनांचें ॥ नच झालें पुरतें साचें ॥ घेईन पुन्हां मी त्याचें ॥ चाल ॥ सुखदर्शन तें केव्हां ऐसी मजला ॥ उत्कंठा या समयाला ॥१॥

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

दासी—पण ताईसाहेब, आतां उशीर आपल्याकडूनच आहे.

वसंत०—असें काय ? चल तर ही निघालें मी. पण गाडी कोठें आहे ती ?

दासी—आतां इतक्यांत वर्धमानक गाडी तयार आहे म्हणून सांगायला येईल.

वसंत०–कायगे. [इकडे तिकडे पाहून] मी वाड्याच्या आंतल्या चौकांत आहें; नव्हे काय ?

दासी—वाड्यांतल्या आंतल्या चौकांत इतकेंच नव्हे ताईसाहेब; वाड्यांतल्या सर्व मनुष्यांच्या अगदीं अंतःकरणांत आहां. पण आतां जाल तेव्हां धूताबाईंना फार दुःख होईल.

वसंत०–खरेंच. अगे, ही रत्नमाला घेऊन धूताबाईंना नेऊन दे, आणि सांग कीं, ही या आपल्या दासीला शोभत नाहीं; तर कृपा करून आपणच गळ्यांत घालावी. ["आज्ञा" असें ह्मणून ती जाते, इतक्यांत रदनिका रोहसेनाला घेऊन येते.]

रद०—बाळा, ही घे, ही घे. कशी छानदार आहे बघ. ती काय मेली सोन्याची, पिवळी, वाईट ! ती नकोगे बाई आमच्या सोन्याला.

रोह०—मी नाहीं जा घ्यायचा तसली मातीची. मला—

पद. (असावरी. त्रिताल.)

सोन्याची गाडि दे ॥ ध्रु० ॥ दे आधीं करून,
मी जाऊन खेळेन, ही टाक मोडून, जा तुला हवीतर घेऊन ॥ १ ॥

रद०—[सुस्कारा टाकून]

पद. ("नको हरी निशिं" या चा०)

नांव नको तें घेऊं तान्हुल्या विटाळ आह्मां सोन्याचा ॥ ध्रु० ॥
हे दिन जाउनि जेव्हां पडतिल पुन्हां धनाच्या राशि घरीं ॥
खेळ घेउनी सोन्याची मग, तोंवरि बाळा हीच बरी ॥ १ ॥

[त्याला वसंतसेनेजवळ घेऊन येते.]

वसंत०–रदनिके, आलीस, ये बैस. कोणाचा गे हा मुलगा ? अंगावर अलंकार नाहींत, तरी किती सुंदर दिसतो. याच्या मुखचंद्राकडे पाहून मला फार आनंद होतो. खरेंच कोणाचा गे हा ?

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

रद०—हा आमच्या यजमानांचा मुलगा. याचें नांव रोहसेन.

वसंत०—असें काय? तरीच [उठून] ये बाळा ये. [घेऊन] बाळा मला पापा दे पाहूं. हा लवाडा; रदनिके, याचा तोंडवळा आणि त्यांचा तोंडवळा अगदीं सारखा दिसतो नाहीं?

रद०—तोंडवळाचसा काय, स्वभावसुद्धां एकसारखा आहे. सध्या आमचे यजमान त्याच्याकडेच पाहून दिवस लोटताहेत.

वसंत०—खरें म्हणतेस! अगे, पण हा रडतो कां? बाळा तुला काय पाहिजे?

रद०— पद. ("निशा फार जाहली" या चा०)

किति सांगूं हो गुण बाळाचे हट्टी मुलखाचा ॥
हट्टी मुलखाचा ॥ करावा लाड कितिहो याचा ॥ १ ॥
खेळत होता एक मुलासह, तो बाई थोराचा ॥
पाहुनि त्याचा मागुं लागला गाडा सोन्याचा ॥ २ ॥
करुनि दिला मग यास तसा हा सुरेख मातीचा ॥
परि ऐकेना छंद कसा तो सोडीना मनिंचा ॥ ३ ॥

आतां या गुलामाला मी सोन्याचा कोठला देऊं वरें?

वसंत०—शिव शिव! देवा! ही निर्धनता फार वाईट—

पद. ("आम्रमंजरी तुला" या चा०)

कृतांत पुरुषा असा ॥ होसी निष्ठुर तूं वा कसा ॥ ध्रु० ॥
कमलदलीं जलबिंदुचि जैसे ॥ भाग्य नराचें चंचल तैसें ॥
खेळसि त्या सरसा ॥ १ ॥ नको रडूं बाळका असा तूं ॥
तुझे सकलही पुरतिल हेतू ॥ राहिं उगा पाडसा ॥ २ ॥

रोह०—रदनिके, कोणगे ही?

वसंत०—बाळा, ही तुझ्या पित्याची गुणांनीं विकत घेतलेली दासी आहे.

रद०—अरे, ही तुझी आई होते.

रोह०—तूं खोटें बोलतेस, ही नव्हे माझी आई. माझी आई म्हणतेस, तर हिच्या अंगावर दागिने कुठले?

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

वसंत०— साकी.—" कंथ विन कैसी अकेली."

मनोहर असुनि तुझें मुख फार ॥ ध्रु० ॥
बाळा बोलुनि शब्द असे, कठिण परी बहु दीन ॥
भेद नको करूं हृदयाचा, होत जिवाला शीण ॥ १ ॥

[अंगावरील दागिने काढून] ही पहा आतां झालेंना मी तुझी आई? हे घे दागिने, आणि, तुला हवी तशी गाडी करवून आण.

रोह०—मला नकोत जा.

वसंत०—ते कां रे बाळा?

रोह०—कां म्हणजे? तूं रडतेस म्हणून.

वसंत०—[डोळे पुसून] नाहीं वरें रडत, घे आतां.

[घेऊन जावयास निघतात. इतक्यांत वर्धमानक येतो.]

वर्ध०—रदनिके, वसंतसेनाबाईसाहेबांना सांग कीं मागल्या दरवाज्यापाशीं गाडी तयार आहे. लवकर निघायचें करावें.

रद०—[वसंतसेनेजवळ येऊन] गाडी तयार आहे. आपल्याकडूनच उशीर आहे.

वसंत०—असें काय, तर ही मी उठलें. पण आंतून धूताबाईंना भेटून येईपर्यंत थांव म्हणून सांग त्याला. [जाते.]

रद०—[चेटाजवळ जाऊन त्यास तसें सांगते व जाते.]

वर्ध०—वरें झालें. मीं गाडींतली बैठक आणायला विसरलों होतों, तेवढी घेऊन येतों. [पुढें पाहून] अरे हा कोण जती येत आहे. अपशकुनच समजायचा. वरें आपण उजव्या बाजूनें जाऊं. [जातो.]

प्रवेश २ रा, मार्ग.

[भिक्षु येतो.]

भिक्षु—हे सर्व लोक अज्ञानांधकारांत केवळ वुडून गेले आहेत—

पद. (राग कालंगडा, दीप०)

मूढ हो मनिं उमजा ॥ या जगिं धर्मचि धन समजा ॥
पंचेंद्रिय खल तस्कर यातें ॥ नित्यचि टपती चोरायातें ॥
म्हणुनि करा हो ध्यानरवातें ॥ रात्रंदिन न निजा ॥ १ ॥

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

मी या मूढ लोकांचा मार्ग सोडून देऊन कसा चटकन सुखी झालों! तो प्रपंच नको, आणि त्या विवंचनाही नकोत. वरें आतां या उद्यानांत जाऊन एवढी छाटी धुऊन घ्यावी. [जवळ जाऊन] अरे हा कोण? श्रेष्ठ चारुदत्त वाटतें हो. आणि तो दुसरा? त्याचा मित्र मैत्रेय. वरें, ज्यानें आपला मस्तक चारुदत्ताच्या पायांवर ठेविला आहे व ज्याच्याजवळ एक तुटलेली विडी पडली आहे तो कोण? [न्यहाळून] अरे हा गोपाळपुत्र आर्यक असावा. यालाच धरण्याकरितां पालक राजानें नुकतीच दंवडी पिटविली होती. होय तोच हा. याला श्रेष्ठ चारुदत्तानें गुप्तपणें साहाय्य केलें वाटतें. शावास चारुदत्ता! तूं खरा उदार पुरुष आहेस. असो; या वेळीं याच्या दृष्टीस पडणें उचित नाहीं. तर आपण पुढच्या राजशालकाच्या उद्यानांत जावें.

[जाऊं लागतो व चालतां चालतां]

पद. (" कैसा जोग कमाया वे " या चा०)

तो नर दुःखमुक्त झाला ॥ तयाच्या करीं स्वर्ग आला ॥ध्रु०॥
ज्यानें जिंकुनि पंचेंद्रियगण, मोहनाशही केला ॥
अहंकार चांडाळ जयानें, नष्टदशेला नेला ॥ १ ॥

अरे हेंच तें उद्यान—[आंत जातां जातां]—

पद. (" जातों पंढरिला पंढरिला " या चा०)

आधीं मन मुंडा, मन मुंडा ॥ व्यर्थ मुंडितां मुंडा ॥ ध्रु० ॥
मुंड मुंडिलें, तुंड मुंडिलें, परंतु ज्यानें लोभें ॥ १ ॥
नाहिं मुंडिलें, चित्त आपुलें, काय तयाला लाभे ॥ २ ॥

[इतक्यांत पडद्यांत शब्द होतो.]

"कोण आहेरे तो? गोंसावडा रे गोंसावडा! अरे दुष्टा गोंसावड्या, उभा रहा. थांव."

भिक्षु—अरे हा राजशालक संस्थानक मला धरतो कीं काय कोण जाणे. एका भिक्षूनें याचा अपमान केला होता, म्हणून जो भिक्षु भेटेल, त्याच्या नाकांत वेसण घालून हा त्याला हिंडवितो. मी तर निराश्रित आहें. शरण कुणाला जाऊं! आतां बुद्धा तूंच माझें रक्षण कर.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

[इतक्यांत शकार व विट येतात.]

शका०—अरे दुष्ट गोंसावड्या, थांव, उभा रहा. मद्यप्राशनसमयीं खाण्याकरितां जसा तांबड्या मुळ्यांचा बुडखा तोडितात तसा तुझा मी गळा तोडतों बघ. [त्याला मारूं लागतो.]

विट—अरे काणेलीपुत्रा, प्रपंचाला त्रासून ज्यानें भगवीं वस्त्रें धारण केलीं त्याला ताडण करणें बरोबर नाहीं. दे सोडून त्याला. हा पहा या बागेंत काय चमत्कार आहे तो—

साकी.

शरणप्रद हे तरू अनाथा सौख्यद वडिलांसम कीं ॥
नगरा सोडुनि वनीं उभे तरि उपकारक हे लोकीं ॥
सत्यचि जाणावें ॥ यांना साधुचि मानावें ॥ १ ॥

भिक्षु—हे उपासका, माझ्यावर कृपा कर.

शका०—पहारे विटा, हा गोंसावडा माझी निंदा करितो.

विट—काय म्हणतो तो ?

शका०—मला उपासक म्हणतो, तर मी काय न्हावी आहें वाटतें ?

विट—अरे हा तुझी स्तुति करितो–निंदा नव्हे ही.

शका०—मग चिंता नाहीं. अरे श्रमणका, ऐक.

भिक्षु—तूं धन्य आहेस, तूं पुण्य आहेस.

शका०—पहारे विटा, हा गोंसावडा मला ‘ तूं धन्य आहेस. ’ ‘तूं पुण्य आहेस’ असें म्हणतो, तर मी काय श्रावक आहें का कोष्टी आहें ?

विट—मित्रा, ही सुद्धां स्तुतीच–निंदा नव्हे.

शका०—खरोखर निंदा नव्हेना ! स्तुति करूंदे हवी तेवढी. स्तुतीला मी पात्रच आहें. पण हा येथें कशाला आला आहे ?

भिक्षु—मी आपली छाटी धुण्याकरितां येथें आलों आहें.

शका०—अरे दुष्ट श्रमणका, सर्व उद्यानामध्यें श्रेष्ठ असें हें पुष्पकरंडक नामक जीर्णोद्यान माझ्या मेव्हण्यानें मला दिलें आहे. ज्यांत कोल्हींकुत्रीं खुशाल पाणी पितात, पण मी वरपुरुष त्यांत कधीं स्नान सुद्धां करीत नाहीं, त्या पुष्करणींत तूं हीं आपलीं कुळथाच्या पाण्यांत बुडविल्यासारखीं, ओंगळ घाणेरडीं भगवीं लक्तरें धुतोस काय ? तर तुला आणखी मारतों.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

विट—मला वाटतें हा नवा संन्यासी आहे. घटला नाहीं.

भिक्षु—उपासका, तुझा तर्क खरा आहे; मी नुकताच संन्यासी झालों.

शका०—तूं जन्मापासूनच कांरे संन्यासी नाहीं झालास ? अरे चोरा [मारतो.]

भिक्षु—[मार सोसून] नमो बुद्धाय, नमो बुद्धाय !

विट—या गरिबाला मारून तुला काय लाभ होणार आहे?

शका०—अरे गोंसावड्या, मी विचार करतों तोंपर्यंत उभा रहा.

विट—विचार कोणाबरोबर करतोस ?

शका०—आपल्या मनाबरोबर.

विट—बरें कर. [मनांत] हा संन्यासी, अजून पळून जात नाहीं, तेव्हां हा मूर्ख आहे !

शका०—[आपल्याशीं] हे पुत्रका मना, या संन्याशानें जावें कीं रहावें ? किंवा जाऊं नये आणि राहूंही नये ? [विटास] हां, केला मीं विचार. माझें शहाणें मन मला हळूच सांगतें कीं यानें जाऊं नये, राहूं नये, उच्छ्वास टाकूं नये, निःश्वास टाकूं नये; येथेंच पडून लौकर मरावें.

भिक्षु—नमो बुद्धाय ! मी शरण आहें.

विट—जाऊं दे त्याला.

शका०—बरें, जायचें तर कांहीं संकेतानें जावें.

विट—कोणता संकेत ?

शका०—संकेत हाच कीं यानें पाण्यांत चिखल टाकावा, पण पाणी गढूळ होऊं नये. हें त्याला कठिण वाटत असेल तर पाण्याचा ढीग करून त्यावर चिखलाचा गोळा ठेवावा. आणि मग जावें.

विट—[मनाशीं] काय मूर्खपणा हा !

साकी.

दुश्चरिताश्रय खरे चालते पुत्रचि पापाणाचे ॥ मानुष्याला लाजविणारे वृक्षचि कीं मांसाचे ॥ ऐसे मूर्खशिरोमणि असती ॥ जन्मा आले भूवरती ॥ भारचि होती ॥ जननिस कष्टविती ॥ १ ॥

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

भिक्षु—[शकारास शाप देतो.]

शका०—मित्रा विटा, हा काय म्हणतो रे ?

विट—हा तुझी मोठी स्तुति करितो.

शकार—स्तुतिच करतोना ! मग चिंता नाहीं. जारे, जा आतां.

भिक्षु—[चरफडत निघून जातो.]

शका०—विटा, हा पहारे पुनः—

विट—जाऊं देरे ! हे वृक्ष पहा आपल्या लतारूप स्त्रियांवरोवर कसे आनंदानें डुलत आहेत ?

शका०—खेरेरे खरें. आणि हे वानर पहा कसे फणसासारखे लोंवताहेत !

विट—मित्रा, या सुंदर शिलातलावर बैस तरी.

शका०—हा पहा मी वसलों, तूं पण वैस. [वसतात.] मित्रा, अजून पहा त्या वसंतसेनेची मला वरचेवर आठवण होते.

विट—[आपल्याशीं] तिनें याची इतकी निर्भर्त्सना केली तरी हा तिचेंच चिंतन करितो. अथवा हेंही योग्यच आहे, कारण—

अंजनीगीत.

स्त्री जरि अवमानी नीचाला ॥ कामज्वर ये अधिकचि त्याला ॥
सुजनीं पावे परि शमनाला ॥ नष्टचि वा होई ॥ १ ॥

शका०—कायरे विटा, लौकर ये म्हणून स्थावरक चेटाला सांगितलें असून अजून कां वरें आला नाहीं ? मला तर भूक फार लागली आहे. पायांनीं जाववत नाहीं. हा सूर्य पहा एखाद्या चिडलेल्या तांवड्या तोंडाच्या माकडासारखा दिसतो आहे. अगदीं पाहवत नाहीं याच्याकडे.

विट—तसेंच तें पहा तिकडे—

पद. ("वाळा जो जो रे" या चा०)

चारा सोडुनिया, गोकुल हें तरुतलिं वसलें पाहें ॥ ध्रु० ॥
तृषितचि मृगपंक्ति, वघ पीती, रविकरतप्तजलें तीं ॥
तपनाची भीती, वहु चित्तीं, मार्गीं कोणि न फिरती ॥
यास्तव वाहन तें मज वाटे, येतां मार्गीं राहे ॥ १ ॥

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

शका०—पण स्थावरक चेट अजून कां येत नाहींरे ? बरें, तो येई-पर्यंत मी थोडेंसें छानदार गातों. गाऊं ना ? [गाऊन] मित्रा, कसा गायलों रे मी ?

विट—तें काय विचारावें ? आपण केवळ गंधर्वच आहां.

शका०—अरे मी गंधर्व कसा नसेनरे ? पहा,

ओंवी.

हिंगू जीरक भद्रमुस्ता । सगुडा शुंठी वचा सुहिता ॥
ती म्यां सेविली गंधयुक्ता । गंधर्व मग मी कसा नव्हें ॥ १ ॥

इतकेंच करून नाहीं गायला येत ! आणखी काय केलें सांगू का ?

हिंग मिऱ्यांचा लावुनी सुवास ॥ घृतपाचित करुनि त्यास ॥
भक्षिलें म्यां कोकिळांचें मांस । कोकिळस्वर मी कसा नव्हें ॥२॥

अरे पण तो चेट अजून कां येत नाहीं ?

विट—आतां लवकरच येईल. [इतक्यांत गाडीचा आवाज होतो]

चेट व वसंतसेना येतात.

चेट—माझ्या पोटांत धाक पडला आहे, दिवस तर डोईवर आला, आतां धनी काय म्हणतील कोण जाणे, झ्यां झ्यां, बाळ्या बाळ्या !

वसंत०—अगे बाई, हा वर्धमानकाचा शब्द नव्हे ! चारुदत्तानें दुसरा गाडीवान पाठविला कीं काय कोण जाणे. [दुश्चिन्ह झालेंसें दाखवून] देवा !

पद. ("मना तळमळसी" या चा०)

शून्य कां भासे, चहुंकडे, शून्य कां भासे ॥ कांपतें हृदय कां असें, गति न भलि दिसे ॥ध्रु०॥ स्फुरतो कां हा नयन क-ळेना ॥ भीति मनींची केंवि गळेना ॥ अवघें विपरीत असे ॥ १ ॥

शका०—मित्रा, विटा, गाडी आलीसें वाटतें.

विट—कशावरून तुला समजलें ?

शका०—हा पहा म्हाताऱ्या डुकरासारखा चाकांचा घरघर शब्द होत आहे. [इतक्यांत चेट येतो त्यास पाहून] पुत्रा, स्थावरका चेटा, आलास ? बरें झालें.

चेट—आलों महाराज.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

शका०—गाडी आली ?

चेट—आली महाराज.

शका०—बैल आले ?

चेट—आले धनीसाहेब.

शका०—बरें तूंही आलास ?

चेट—हा मी महाराज आपल्यापुढेंच उभा आहें.

शका०—बरें तर आण गाडी आंत.

चेट—कोणत्या वाटेनें आणूं ?

शका०—ह्या पडक्या भिंताडावरून आण.

चेट—त्या वाटेनें आणली तर गाडी मोडेल, बैल मरतील, आणि मीही मरेन महाराज.

शका०—बरें मग, मी राजाचा मेव्हणा आहें, मला काय कमी आहे? गाडी मोडली तर दुसरी करीन; बैल मेले तर दुसरे घेईन, आणि तूं मेलास, तर दुसरा गाडीवान ठेवीन.

चेट—महाराज, तुमचें सगळें ठीक आहे, पण मी गरीब विनाकारण प्राणाला मुकेन त्याचें काय!

शका०—कांहीं चिंता नाहीं; त्या पडक्या भिंताडावरूनच गाडी आणली पाहिजे, बस्स.

चेट—पण महाराज—

शका०—बस्स, बोलूं नकोस, लवकर आण.

चेट—बरें महाराज, चलारे बावानों, [संभाळून आणून] ही आली महाराज गाडी.

शका०—कायरे रांडलेका, तूं मेला नाहींस आणि बैलही मेले नाहींत.

चेट—आपल्या पायांच्या पुण्यानें वांचलों महाराज.

शका०—मित्रा, चल आपण गाडींत बसूं. तूं माझा गुरु, तूं माझा शिक्षक, तूं माझा मित्र, म्हणून तूंच आधीं बैस.

विट—बरें मी बसतों. [बसूं लागतो]

शका०—अरे थांब थांब, ही गाडी तुझी ह्मणून तूं आधीं

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

वसतोस वाटतें ? गाडीचा धनी मी आहें, तेव्हां मी वसणार आधीं, चल हो वाजूला.

विट—आपणच मला वैस ह्मणून सांगितलें, आणि आतां आपणच असें ह्मणतां ?

शका०—मीं तसें म्हटलें ह्मणून ? 'महाराज आपणच आधीं वसावें' असें म्हणावें कीं नाहीं तूं ?

विट—वरें आपण वसा आधीं.

शका०—हां, फिरीवरे गाडी.

चेट—[गाडी फिरवून] चढावें महाराज.

शका०-[गाडीजवळ जाऊन, पाहून भिऊन, विटाच्या गळ्याला मिठी मारून] अरे मी मेलोंरे मेलों. गाडींत कोणी राक्षसी वसली आहे, किंवा कोणी चोर वसला आहे. राक्षसी असली तर आम्हांला चोरून नेईल, आणि चोर असला तर खाऊन टाकील. आतां कसें करावें वरें ?

विट—मित्रा, भिऊं नकोस. दुपारच्या उन्हानें तुझी दृष्टी दिपली, म्हणून तुला तसें दिसतें. चेटाची सावली असेल ती.

शका०—पुत्रका चेटा, जिवंत आहेसना वावा ?

चेट—होय महाराज.

शका०—मित्रा विटा, गाडींत कोणी स्त्री वसली आहे. तूं वघ वरें.

विट—चल पाहूं.

वसंत०—[विस्मय पावून] अरे प्रालब्धा ! हा माझ्या नेत्रांना त्रास देणारा राजशालक आला, आतां माझे प्राण राहतात कीं नाहीं कोण जाणें. माझें येथें येणें निष्फळ झालेंसें वाटतें.

विट—[वसंतसेनेस गाडींत पाहून] अरे अरे ! फार वाईट गोष्ट झाली !

पद. (चाल लावणीची.)

वसंतसेना हरिणीसम या व्याघ्रकरीं सांपडली ॥
वाटे दुर्दैवें ही अवला मृत्यमुखांतचि दिधली ॥ १ ॥
चंद्रधवल जो मृदुपुलिनावरि करि आनंदें केली ॥
त्या हंसा सोडुनि ही हंसी काका कां अनुसरली ॥२॥

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

वसंतसेने, काय केलेंस हें ?

नेतां पूर्वी आर्जवूनि तुज अवगणना कां केली ॥

परि धनलोभें आलिस आतां बुद्धि कशी गे चकली ॥ ३ ॥

वसंत०—नाहीं नाहीं, मी त्याच्यावर अनुरक्त होऊन आलें असें नाहीं. गाडीची अदलाबदल झाल्यामुळें चुकून इकडे आलें आहें. मी तुला शरण आहें, आतां तूंच माझें रक्षण कर.

विट—भिऊं नकोस. [मनांत] येथें आतां ठकविद्या लढविली पाहिजे. [शकाराजवळ येऊन] खरेंच रे मित्रा, गाडींत कोणी राक्षसी बसली आहे.

शका०—राक्षसी आहे म्हणतोस, मग तिनें तुला कसें रे नाहीं खाल्लें ?

विट—अशी भलतीच कल्पना करण्यांत कांहीं अर्थ नाहीं, तर चल आपण या दाट झाडीच्या सावलींतून चालत जाऊं.

शका०—चालत गेल्यानें काय होईल ?

विट—असें केल्यानें आपल्याला व्यायाम होईल, आणि बैलांना विसांवा सांपडेल.

शका०—बरें तर तसेंच करूं, येथें काय ? चेटा, गाडी घेऊन जा, आम्हीं पायांनींच येतों—पण नाहीं नाहीं, गाडींतच बसून गेलें पाहिजे. कारण मी गाडींत बसून चाललों म्हणजे लोक म्हणतील कीं ही राजशालक संस्थानकांची स्वारी आली आहे.

विट—[मनांत] आतां कोणता उपाय करावा बरें ? विषाचें अमृत करायचें म्हणजे मोठें कठिण. असो, आतां काय होईल तें होवो. खरें सांगावें हें बरें. [उघड] मित्रा, गाडींत राक्षसी आहे म्हणून जें सांगितलें तें थट्टेनें सांगितलें, ही वसंतसेना गाडींत बसून तुझ्याशीं रमण्याकरितां आली आहे.

वसंत०—इडापिडा टळो, पाप अमंगळ पळो; हा काय भलतेंच बोलला हें !

शका०—[आनंदानें] हां ! मी वरपुरुष, मनुष्य, वासुदेव म्हणून मला भेटण्याकरितां आली होय ? मित्रा, मीं पूर्वी तिला कोप आणला होता; पण तिला आतां सुप्रसन्न करितों बरें का.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

विट—वरें, कर.

शका०—हा मी तिच्या पायां पडतों. [जवळ जाऊन] हे अंबिके, देवी, मी तुझा दास विनंति करितों, ऐक. हे सुंदरी, मी तुझ्या पायांवर मस्तक ठेवितों, तुला हात जोडतों, मी पूर्वी केलेल्या अपराधाची तूं मला क्षमा कर.

वसंत०—चल, दूर हो मूर्खा, काय बोलतोस हें ! [पायानें लोटून देते.]

शका०—[क्रोधानें] कायगे दांडगे ?

श्लोक.

जें अंबांनीं प्रीतिनें चुंबियेलें ॥ देवालाही जें नसे नम्र झालें ॥
तें पायांनीं ताडिलें उत्तमांग ॥ जैसें रानीं दुःशृगालें मृगांग ॥ १ ॥

कायरे चेटा, ही तुला कोठें सांपडली रे ?

चेट—माझा तर्क असा वाहतो कीं, गांवांतल्या ओझ्याच्या गाड्यांनीं जेव्हां रस्त्यांत दाटी झाली तेव्हां चारुदत्ताच्या वागेच्या दाराजवळ मीं आपली गाडी अम्मळ उभी केली होती. तेव्हां ही बाई आपलीच गाडी समजून आंत केव्हां वसली हें कांहीं मला समजलें नाहीं. मी तसाच गाडी घेऊन आलों.

शका०—तर मग गाडीची अदलाबदल झाल्यामुळें ही इकडे आली! माझ्याशीं रमण्याकरितां कांहीं आली नाहीं ! अगे हे गर्भदासी, उतर उतर माझ्या गाडींतून. त्या भिकारड्या चारुदत्तावर अनुरक्त होऊन माझे बैल खराब करतेस काय ?

वसंत०—[मनाशीं] चारुदत्तावर अनुरक्त झालें हे ह्याच्या तोंडचे शब्द माझ्या कानाला फार गोड लागले. आतां पुढें काय होईल तें होवो.

शका०—उतरतेस, कीं वेणी धरून ओढूं खालीं ? [धांवतो.]

विट—छे छे ! मित्रा, असें करूं नकोस, मी तिला उतरवितों. [जवळ जाऊन] वसंतसेने, उतर वरें.

वसंत०—[उतरतां उतरतां] आतां काय गति होईल कोण जाणें!

शका०—[आपल्याशीं] मागें हिनें माझा अपमान केला होता, त्यामुळें जो कोपाग्नि धुमसत होता, तो आज हिच्या लाथेनें पेटला आहे,

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

तर हिला ठार मारल्यावांचून कांहीं तो शांत होणार नाहीं. [उघड] अरे विटा—

श्लोक.

जरी इच्छिसी लांब आणी विशाला ॥
गुलानार बारीक ऐसी दुशाला ॥
जरी पाहिजे मांसही खावयाला ॥
कुचूकूचु कुच्चू कुचू चावयाला ॥ १ ॥

विट—तर काय म्हणतोस ?

शका०—माझें एक काम कर.

विट—करीन पण, अकार्य नाहीं करणार.

शका०—अरे अकार्य तर नाहींच, आणि त्या राक्षसीचेंही भय नाहीं.

विट—तर मग सांग काय तें.

शका०—दुसरें कांहीं नाहीं, वसंतसेनेला मारून टाक.

विट—शिव शिव ! काय बोलतोस हें—

पद. (" असतें जरि तें अन्य रत्न बाला" या चा०)

॥ अबला स्त्री ही केवल बाला, भूषण नगरीचें ॥
॥ वेश्या परि कुलयोपेसम आचरण लीनतेचें ॥
॥ लवहि हिचा अपराध नसोनी वधिन जरी मी अंगें ॥
॥ परलोकनदी तरुनि जावया नाव कोणती सांगे ॥ १ ॥

शका०—अरे ती नाव मी देईन तुला; आणि हें बघ, या बागेच्या एका कोपऱ्यांत जर तिला मारून पुरून टाकलीस, तर तुला कोण पहायाला आलें आहे ? भित्राच आहेस तूं ?

विट—कोणी मनुष्य पाहत नसलें तरी दुसरे आहेत—

साकी.

॥ दाहि दिशा वनदेवी हिमकर, दीप्तकिरण भास्कर कीं ॥
॥ मारुत आत्मा गगन तसें हें, दुष्कृत सत्कृत लोकीं ॥
॥ असतां साक्षी हे ॥ दुष्कर्मीं नच कर वाहे ॥ १ ॥

शका०—अरे हिच्या अंगावर वस्त्राचें झांकण घालून मार.

विट—महाअधम आहेस तूं !

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

शका०—[मनांत] हा म्हातारडा कोल्हा अधर्मभीरु आहे, तर आतां चेटाला अनुकूल करून घ्यावें. [उघड] पुत्रका चेटा, मी तुला सोन्याचीं कडीं देईन.

चेट—तुम्हीं दिलीं तर मी हातांत घालीन.

शका०—तुझी बैठक किनखापाची करीन.

चेट—मग मी त्यावर बसेन.

शका०—तुला सर्व चेटांचा नाईक करीन.

चेट—मग मी त्यांचा धनी होईन.

शका०—तर मग मी सांगतों तसें कर.

चेट—महाराज, वाईट काम सोडून पाहिजे तें सांगा, मी करीन.

शका०—वाईट तर नाहींच नाहीं.

चेट—तर मग सांगा.

शका०—दुसरें कांहीं नाहीं. या वसंतसेनेला मारून टाक.

चेट—कृपा करा महाराज ! गाडीची अदलाबदल झाल्यामुळें ही विचारी चुकून येथें आली, तर तिला मी मारणार नाहीं.

शका०—तूं माझें ऐकत नाहींस ? बघ संभाळ ! [त्याला लाथाबुक्यांनीं मारूं लागतो.]

चेट—तुम्ही मला मारा, काय पाहिजे तें करा, पण ही गोष्ट मी करणार नाहीं. मागच्या जन्मीं काय पाप केलें होतें म्हणून या जन्मीं तुमची चाकरी करून पोट भरतों, तेव्हां या जन्मीं पाप करून पुढची तयारी करून ठेवीत नाहीं.

वसंत०—मी शरण आहें, माझें रक्षण कर.

विट—मित्रा, त्या गरिबाला कां मारतोस ? [मनांत] हा चाकर असून याची योग्यता केवढी आहे ! शाबास ! एकूण दैव विचित्र खरें. हा बिचारा सद्गुणी असून चाकर झाला, आणि हा महानीच नरपशु धनी झाला !

शका०—[मनांत] हे दोघेही मित्रे आहेत. यांच्या हातून हें काम होण्यासारखें नाहीं. स्वतः या राजशालकानेंच कंबर बांधली

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

पाहिजे. मला तर कोणाचीच भीति नाहीं. [उघड] चेटा, तूं जा येथून. वसंतसेने, तूं त्या सावलींत बैस जा.

चेट—[वसंतसेनेजवळ येऊन] बाई, माझें सामर्थ्य, माझें पुण्य, काय तें इतकेंच. [जातो.]

शका०—वसंतसेने, चल ये आतां इकडे, मी तुला मारणार आहें.

विट—मूर्खा, चल हो एकीकडे. माझ्या समक्ष तूं हिला मारशील काय ? [जोरानें ढकलून देतो.]

शका०—[उठतां उठतां] अरे विटा, मी प्रत्यक्ष राजशालक ! तुला आजपर्यंत हवें तें खायला घातलें, तूपसाखरेचा रतीब लाविला. आणि आज तुला काम सांगितलें म्हणून मारतोस काय ? [मनाशीं विचार करीत] हां ! आतां मला युक्ति सुचली. ह्या कोल्ह्यानें मान हालवून त्या चेटाला कांहीं खूण केली आहे. तर याला दुसरीकडे पाठवून द्यावें आणि मग वसंतसेनेला मारून टाकावें. [उघड] मित्रा विटा, वसंतसेनेला मारून टाक असें जें म्हटलें तें खरें नव्हे; अरे थट्टा ती. पत्रावळीयेवढ्या विस्तीर्ण कुळांत माझा अवतार असून मी असें हलकें काम करीन ? तिनें भय पावून मला वश व्हावें म्हणून मीं तें ढोंग केलें.

विट—तर मग आतां म्हणतोस काय ?

शका०—तूं जवळ आहेस म्हणून ही लाजते, मला वश होत नाहीं. यासाठीं तूं जा, आणि मीं मारलें म्हणून तो चेट पळून जात आहे त्याला धरून आण.

विट—[आपल्याशीं] असें सुद्धां असेल, कारण एकांताशिवाय मन्मथ संचरत नाहीं. [उघड] बरें तर, मित्रा मी जातों.

वसंत०—मी शरण आलें असून मला सोडून कसे चाललां ?

विट—तूं अगदीं भिऊं नकोस, स्वस्थ ऐस. मित्रा, ही वसंतसेना माझी ठेव तुझ्यापाशीं असूं दे. मी आल्यावर मला परत दे.

शका०—त्याला कांहीं चिंता नाहीं. ठेवीप्रमाणें हिला अगदीं सुरक्षित ठेवितों म्हणजे झालेंना ?

विट—खरेंना ?

शका०—अगदीं खरें, मी खोटें सांगेन कसें ?

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

विट—बरें; [ह्मणून कांहींसा दूर जाऊन] अथवा मी गेलों तर हा घातकी तिचा वध करील, यासाठीं येथें आड उभें राहून याचा बेत काय आहे तो पाहूं. [तसें करितो.]

शका०—ठीक झालें, आतां हिला मारून टाकावें! अथवा तो विट महाठक आहे. कोठें तरी आड उभा राहून कोल्ह्याप्रमाणें कपट करीत असेल, तर त्यालाही फसविण्याची युक्ति काढली पाहिजे. [कांहीं फुलें कानांत व मंदिलांत खोंचून हंसत हंसत] हे प्रिये, सुंदरी, वसंतसेने, ये ये.

विट—आतां हा कामातुर झाला खरा. आपण जावें. [जातो.]

शका०—[आर्जव करून] हे सुंदरी, हें काय बरें ?

ओंव्या.

देत असतां बहु कांचन ॥ बोलत असतां प्रिय वचन ॥
नम्र करितां सवेष्टन ॥ हा मस्तक तुजपुढें ॥ १ ॥
तथापि तूं मजला सुदती ॥ इच्छित नाहिंस गजगती ॥
सेवा करिती तयांप्रती ॥ कष्टविती काय मनुष्यें ॥ २ ॥

वसंत०—हा अधमा ! चांडाळा ! काय बोलतोस हें ?

पद. (" थाटमाट सदनिं नवा " या चा०)

दाउनि धनलोभ मला व्यर्थ भुलविशी ॥ प्राप्त होय शुद्ध काय काय हा तुशीं ॥ ध्रु० ॥ पाहुनि कुलशील नरा आह्मि सेवितों ॥ त्या संगें सकल काम पूर्ण मानितों ॥ सेवुनियां भ्रमरि खला आम्रविटप तो ॥ आदरि मग नीच पलश सांग ती कशी ॥ १ ॥

शका०—अगे बटकीचे पोरी, त्या भिकारड्या चारुदत्ताला आम्रवृक्ष आणि मला पलाश म्हणतेस काय ? अशा रीतीनें मला शिव्या देतेस काय ?

वसंत०—तो निरंतर माझ्या हृदयांत वास करीत आहे; तर त्याचें स्मरण करूं नको तर कोणाचें करूं ?

शका०—अजून तो तुझ्या हृदयांत आहे का ? तर त्याला आणि

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

तुला एकदमच मोक्ष देतों. त्या भिकारड्या चारुदत्तावर अनुरक्त झालीस नाहीं का ? रहा अशी.

वसंत०—तींच अक्षरें पुनः ह्मण, तीं माझ्या कानाला फार गोड लागतात.

शका०—तोच दासीपुत्र चारुदत्त तुझें रक्षण करो.

वसंत०—तो येथें असता तर माझें रक्षण झालेंच असतें.

शका०—तो असता तर रक्षण करता काय ? करूं दे तर, हा पहा मी तुला मारून टाकतों. कसें रक्षण करतो तें पाहतों. तो भिकारी रक्षण करतो म्हणे !

वसंत०—[भिऊन] अग आई तूं कोठें आहेस ? हे प्राणप्रिया चारुदत्ता, मनोरथ पूर्ण न होतां आज माझे प्राण जाणार ना ? आतां मी काय करूं ? मोठ्यानें तरी ओरडूं का ? छे ग बाई, तेंही नीट दिसत नाहीं. कारण वसंतसेना मोठ्यानें ओरडते असें लोक म्हणतील. आर्या चारुदत्ता, हा मी तुला शेवटचा प्रणाम करितें.

शका०—पुनः त्याचें नांव घेतेस ? [गचांडी धरून] आतां कर त्या भिकाऱ्याचें स्मरण.

वसंत०—आर्या चारुदत्ता !

शका०—मर, मर, मर आतां. [आनंदानें] पहा आतां माझ्या बाहूंचें शौर्य कसें आहे तें ! [मारून मेली असें समजून दूर होतो.] माझें मन तुझ्यावर बसलें असून तुझें माझ्यावर नाहीं म्हणून मीं तुला मारलें. आजचें माझें हें शौर्य पाहून माझ्या वाडवडिलांना फार आनंद होईल. ओ हो ! तो कोल्हा येत आहे; तर आतां दूर व्हावें.

[विट व चेट येतात.]

विट—हा तर पाय पसरून वाटेंत वसला आहे, तेव्हां यानें स्त्रीवध केला खचित. ईश्वर आतां कल्याण करो. [येऊन] मित्रा, तूं सांगितल्याप्रमाणें चेटाला समजाऊन आणलें.

शका०—विटा, आलास वरें झालें. चेटा, तूंही आलास ?

चेट—होय महाराज.

विट—माझी ठेव मला परत दे.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

शाका०—कोणती ठेव ?

विट—वसंतसेना.

शाका०—अरे ती गेली.

विट—कोठें ?

शाका०—[तर्क करून] अशी या दिशेनें गेली. बरें पण तूं कोणत्या दिशेनें आलास ?

विट—मी पूर्व दिशेनें आलों.

शाका०—हां, तर ती दक्षिण दिशेनें गेली.

विट—मी दक्षिण दिशेनें आलों.

शाका०—तर मग ती उत्तर दिशेनें गेली.

विट—अरे, असें संदिग्ध कां बोलतोस, नीट सांग काय तें.

शाका०—खरें सांगूं ? मारली.

विट—अजून मला खरें वाटत नाहीं.

शाका०—तुझ्या गळ्याची शपथ मीं मारली.

विट—[खेदानें] खरेंच कारे मारलीस ?

शाका०—तुझी खात्री होत नसेल तर हें पहा या राजशालक संस्थानकाचें शूरत्व. [दाखवितो.]

विट—शिव ! शिव ! मी पापी काय पहातों हें ? [मूर्छित पडतो.]

शाका०—अरेरे ! माझा मित्र शांत झाला.

चेट—विटा, सावध हो. विचार न करितां मीं हिला आणलें तेव्हां मींच हिला मारलें.

विट—[सावध होऊन] वसंतसेने ! तुझा असा परिणाम व्हावा काय?

पद.—बागेश्री. त्रिताल.

विलासिनी ही गेली गेली ॥ मूर्ति रतीची काय निमाली ॥ ध्रु० ॥
सरिता कीं औदार्यजलाची ॥ होती भूषा सुभूपणांची ॥
चारुमुखी खनि सौंदर्यांची ॥ विक्रयभूमिच सुरतरसाची ॥
काळमुखीं कशी दैवा पडली ॥ १ ॥

हा दुष्टा ! या नगरीचें सौंदर्य तूं नष्ट केलेंस, यांत तुला काय मिळालें ?

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

[मनांत] कदाचित् हा अधम आपलें दुष्कर्म माझ्यावर घालील; तर येथून जावें हें वरें. [उघड] नीचा, पुरे तुझी संगत. जातों मी.

शका०—[हात धरून] अरे जातोस कोठें ?

विट—सोड माझा हात.

शका०—अरे, वसंतसेनेला मारून मला दोष लावून पळून जातोस काय आतां ? सांप्रत मी अनाथ आहें असें तुला वाटलें वाटतें ?

विट—तूं महा अधम आहेस.

शका०—अरे मित्रा असें काय वरें, मी तुला शंभर मोहोरा देतों, गळ्यांत घालायला एक छानदार कंठी देतों. पण हा आरोप माझ्यावर न येतां दुसऱ्या कोणावर जाईल असें कर.

विट—चल मूर्खा.

शका०—[ही ही करून हंसतो.] मित्रा विटा, चल आपण तळ्यांत जाऊन क्रीडा करूं.

विट—सोड मला—

साकी.

स्नेह नको मज तुझा क्षणभरी होवो रोप बरा तो ॥
अपतित असतां पतितासंगें दोष नराला येतो ॥
त्यजिलें मीं तुजला । जैसें विगुणा धनुषाला ॥ १ ॥

[जाऊं लागतो.]

शका०—[ओरडून] अरे माझ्या पुष्पकरंडक जीर्णोद्यानांत वसंतसेनेला मारून पळून जातोस काय ? थांव, माझ्या मेव्हण्यापुढें तुझ्यावर फिर्याद करितों.

विट—आं, काय ? फिर्याद करतोस ? [तरवार उपसतो.]

शका०—[भिऊन मागें सरून] अरे भ्यालास होय ? तर जा जा.

विट—[जातो.]

शका०—गेला, पीडा टळली. पुत्रका चेटा, आज मीं कसें नामी काम केलें !

चेट—फार वाईट काम केलेंत महाराज.

शका०—काय वाईट काम केलें ह्मणतोस ? वरें, झालें तें झालें. आतां काय त्याचें ? ही घे कंठी तुला.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

चेट—नको मला ती. तुम्हांलाच शोभते.

शका०—बरें राहिलें. तूं गाडी घेऊन जा आणि माझ्या वाड्या-समोर बोळांत उभा रहा, मीं इतक्यांत येतों.

चेट—जी महाराज. [जातो.]

शका०—विट गेला तो नाहींसा झालाच. आतां चेटाला वाड्या-समोरच्या गल्लींत उभें रहावयास सांगितलें आहे, त्याला विडी घालून अडकावून टाकावें. असो. ती मेली किंवा नाहीं हें पहावें [पाहून] ही खचित मेली. आतां हिला शेल्यानें झांकून ठेवितों. पण नको; लोक हा शेला कोणाचा हें ओळखतील, तर हिला या वाळलेल्या पानांनीं झांकून ठेवितों. [तसें करून] आतां राजसभेंत जाऊन, धनलोभास्तव चारुदत्तानें वसंतसेनेस माझ्या पुष्पकरंडक जीर्णोद्यानांत ठार मारलें, अशी फिर्याद करितों. ही युक्ति फार चांगली आहे. [पुढें पाहून] अरे, पण मी ज्या वाटेनें जाणार त्याच वाटेनें हा गोसावडा येत आहे. हा वसंतसेनेला मीं मारलें असें सांगेल. तर आपण या पडक्या भिंताडावरून जावें. [जातो.]

[इतक्यांत संवाहक भिक्षु येतो.]

भिक्षु—मीं आपली छाटी तळ्यांत धुतली. आतां झाडाच्या खांदीवर घालून वाळवितों. पण येथें वानरांचा उपद्रव फार आहे, तेव्हां ती धुरळ्यांत पडली तर मातीनें भरेल. तर आतां हीं येथें वाळलेलीं पानें पडलीं आहेत त्यांवर घालून वाळवावी. [तसें करून खालीं दसून] उगीच काय बसावें ? धर्माक्षरांचा तरी पाठ करावा.

जो जिंकुनि पांच जणासी ॥ टाकी मारुनियां ममतेसी ॥ ध्रु० ॥
नाशि अहंता जो यत्नानें ॥ स्वर्ग लाभे निश्चित त्यासी ॥ १ ॥

अथवा जोंपर्यंत बुद्धोपासिका जी वसंतसेना तिचा प्रत्युपकार माझ्याकडून फिटला नाहीं तोंपर्यंत मला स्वर्ग नको. तिनें दहा मोहोरा देऊन त्या द्यूतकारापासून मला सोडवलें त्या दिवसापासून तिनें मला विकत घेतलें असें मी समजतों. [पुढें सरून] अरे, या पानांत हालतें आहे काय ? सुस्कारा कोण टाकतें आहे ?

वसंत०—[सावध होऊन हात दाखविते.]

भिक्षु—वाहवा ! काय चमत्कार हा ! उत्तम अलंकारांनीं भूषित

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

असा हा हात कोणाचा असावा बरें ? अथवा विचार कशाला पाहिजे, ज्यानें मला अभय दिलें तोच हात. असो; नीट पहावें [पानें सारून पाहून] अरे हीच ती बुद्धोपासिका वसंतसेना ! पण हिची अशी दशा कां झाली ?

वसंत०—[खोल शब्दानें] मला थोडें पाणी.

भिक्षु—काय ही पाणी मागते ? पण येथून बावडी फार दूर आहे. असो; माझी छाटी ओली आहे हीच हिच्या अंगावर घालतों. [तसें करितो. वसंतसेना बसली राहते, भिक्षु वारा घालतो.]

भिक्षु—आतां पाणी आणून देऊं काय ?

वसंत०—आर्या, तूं कोण आहेस ?

भिक्षु—उपासिके, तूं मला ओळखलें नाहीं वाटतें ? दहा मोहोरा देऊन विकत घेतला तो हा.

वसंत०—होय, मी ओळखलें. पण तुम्हीं म्हणतां तें मला स्मरत नाहीं. मी मेलें असतें तर बरें झालें असतें.

भिक्षु—पण तुझी अशी अवस्था कां झाली !

वसंत०—[दुःखानें] वेश्यापणाला जें योग्य तेंच झालें.

भिक्षु—बरें तूं आतां ऊठ. मला तुला शिवतां कामा नये म्हणून ह्या जवळच्या फांदीला धरून ऊठ. [वसंतसेना तसें करून उठते.]

वसंत०— ह्या समयीं तूं मला जीवदान दिलें असें मी समजतें.

भिक्षु—येथून जवळच त्या मठांत माझी धर्मभगिनी राहते, तेथपर्यंत हळूहळू चल. मग आपल्या घरीं जा. [दोघें चालूं लागतात.] [पुढें पाहून] श्रेष्ठ जनहो, एकीकडे व्हा. ही तरुणी स्त्री आहे आणि मी भिक्षु आहें. यांना स्पर्श न व्हावा म्हणून एकीकडे व्हा—

तो नर दुःखमुक्त झाला ॥ तयाच्या करीं स्वर्ग आला ॥ ध्रु० ॥
ज्यानें जिंकुनि पंचेंद्रियगण, मोहनाशही केला ॥
अहंकार चांडाल जयानें, नष्टदशेला नेला ॥ १ ॥

[सर्व जातात.]

अंक पांचवा समाप्त.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

अंक ६ वा.

न्यायसभा.

शोधनक—न्यायाधिशांनीं आज्ञा केल्याप्रमाणें न्यायसभेंत बैठक तयार करून ठेविली. पण अद्याप कोणीच आलें नाहीं हें कसें ? अरे, हे कोण आले ! [पाहून] काय राजशालक संस्थानक इकडे येत आहे ! तर या दुर्जनाची नजर चुकवून आपण दूर रहावें हें बरें. [जातो.]

शका०—[प्रवेश करून आपल्याशीं]

दिंडी.

॥ क्षणामध्यें केशांस दिली गांठ ॥
॥ क्षणामध्यें बांधिला जटाजूट ॥
॥ क्षणामध्यें मोकळे केश सारे ॥
॥ राजशालक मी दीसतों कसारे ॥ १ ॥

विषाच्या किड्याप्रमाणें मीं दुसऱ्यासाठीं जागा करून ठेविली आहे, त्यांत कोणाला बरें घालावें? [विचार करून] हो हो ! त्या दरिद्री चारुदत्तावर ह्या कृत्याची स्थापना करावी म्हणजे शोभेल. तर आतां न्यायसभेंत जावें, आणि प्रथम फिर्याद करावी कीं, चारुदत्तानें द्रव्य-लोभास्तव वसंतसेनेला बाहुपाश घालून मारली. [चालून] हीच न्याय-सभा. येथेंच बसूं. [पाहून] हा कोण आला ?

शोध०—न्यायाधिशांनीं मला कोणी फिर्यादी आहे काय हें पाहण्यास सांगितलें आहे. तर पाहूं कोणी आहे कीं काय. [मोठ्यानें ओरडून] कोणी फिर्यादी आहे काय, फिर्यादी ?

शका०—अरे हा तर अर्जदारालाच हांक मारतो. [डौलानें] अरे ए शोधनका, न्यायाधिशाला कळीव कीं राजशालक संस्थानक फिर्यादी आले आहेत.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

शोध०—आज पहिल्यानेंच हा राजशालक फिर्यादी आला आहे काय? महाराज, आपण अंमळ थांवा, मी आंत कळवून येतों. [येऊन] महाराज, न्यायाधीश म्हणतात कीं, तुम्ही आज जा. तुमची फिर्याद पहायला आज अवकाश नाहीं.

शका०—काय, माझी फिर्याद न्यायाधीश पहात नाहीं काय? कांहीं चिंता नाहीं; जर तो पहात नाहीं तर माझा मेव्हणा भगिनीपति पालकराजा याची विनंति करून व वहिणीची भीड घालून दुसरा न्यायाधीश आणवितों. [रागानें जाऊं लागतो.]

शोध०—महाराज, घटकाभर थांवा. तुमचें बोलणें न्यायाधिशांना जाऊन कळवितों. [जाऊन येतो.] तुम्हांला न्यायाधीश बोलावताहेत व तुमची फिर्याद आजच पाहतों असें म्हणतात. चला.

शका०—[मनांत] पहिल्यानें ह्मणाले "पहात नाहीं," आणि मग म्हणतात "पाहतों." यावरून न्यायाधीश मला भ्याले असें वाटतें. तर आतां मी जें जें सांगेन तें सर्व त्यांना खरें मानणें भाग आहे. असो; आंत जावें. [न्यायाधिशाजवळ बसतो.]

न्याया०—[मनांत] अहो, फिर्यादीचा हा किती तरी उद्धटपणा! [उघड] अहो, तुह्मी तेथें वसा. [जागा दाखवितो.]

शका०—आं, काय ह्मणतां, ही सर्व भूमि माझीच आहे. मला पाहिजे तेथें मी वसेन. [श्रेष्ठीस] हा मी वसलों पहा. [शोधनकास] अहो मी तेथेंच वसेन. [न्यायाधिशाच्या डोकीवर हात ठेवून] हा मी येथें वसतों.

न्याया०—आपण फिर्यादी आहां काय?

शका०—यांत काय संशय?

न्याया०—काय फिर्याद? बोला.

शका०—मी तुमच्या कानांत सांगेन, मी मोठ्या अगडवंव कुळांत उत्पन्न झालों आहें. माझा वाप राजाचा सासरा आहे, माझ्या वापाचा राजा जांवई आहे. मी राजाचा मेव्हणा आहें, समजलां?

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

न्याया०—हें सर्व खरें आहे, परंतु—

श्लोक.

किं कुलेनोपदिष्टेन, शीलमेवात्र कारणम् ॥
भवंति नितरां स्फीताः सुक्षेत्रे कंटकद्रुमाः ॥

असो; तुमची फिर्याद काय आहे बोला.

शका०—मी असें म्हणतों कीं, जरी मीं अपराध केला तरी माझें कोण काय करणार आहे ? माझ्या मेव्हण्यानें सुप्रसन्न होऊन मला क्रीडायला म्हणा, रक्षायला म्हणा, किंवा छेदायला म्हणा, सर्व उद्यानांमध्यें श्रेष्ठ असें जें पुष्पकरंडक नामक जीर्णोद्यान तें दिलें आहे. तें उद्यान पहायला, पुष्ट करायला अथवा शुष्क करायला म्हणा मी तेथें नेहमीं जात असतों. तेथें पडलेलें स्त्रीचें प्रेत मी दैवयोगानें पाहतों किंवा पहात नाहीं; हो हो, मीं काल पाहिलें.

न्याया०—ती स्त्री कोणाची कोण हें तुह्मांला माहीत आहे काय ?

शका०—अहो ती ठाऊक कशी नाहीं असणार ? अहो ती या नगरीचें भूषण अशी अलंकारांनीं भूषित वसंतसेना, तिला कोणी कुपुत्रानें धनलोभास्तव बाहुपाशांनीं मुद्दाम मारलें. मीं नाहीं हो.

न्याया०—नगरांतील रखवालदारांची फारच सुस्ती ही. असो; अहो श्रेष्ठी कायस्थ "मीं नाहीं हो" हाच या खटल्याचा मुद्दा लिहून ठेवा.

श्रेष्ठी—आज्ञा. [लिहून ठेवितो.]

शका०—[मनांत] काय हें आश्चर्य ? बोलण्याचे घाईनें मीं भलतेंच बोलून आपला नाश करून घेतला, असो. आतां संपादणी केली पाहिजे. [उघड] अहो न्यायाधीश, मी बोललों तें तुम्ही समजलां नाहीं, मीं पाहिली असें मी ह्मणालों. उगीच असें काय करितां ? [पायानें अक्षरें पुसून टाकतो.]

न्याया०—धनलोभास्तव बाहुपाशांनीं मारली असें आपण कशावरून ह्मणतां ?

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

शका०—अहो यांत काय कठिण! अलंकार घालण्याचीं जितकीं स्थानें तितकीं सारीं रिकामीं आहेत, यावरून मीं असा तर्क केला.

न्याया०—हो हो! असें असेल तर तुमचा तर्क खरा आहे.

शका०—मी दैवाच्या बळानें वांचलों म्हणायचा.

श्रेष्ठी—[न्यायाधीशास] आतां हा खटला कोणावर जाईल बरें?

न्याया०—खटल्याचे प्रकार दोन आहेत. एक वाक्यानुसारें निर्णय आणि एक अर्थानुसारें निर्णय. वाक्यानुसारें निर्णय हा वादीप्रतिवादी यांच्या बोलण्यावरून केला पाहिजे. आणि अर्थानुसारें निर्णय हा न्यायाधिशाच्या बुद्धिकौशल्यावर आहे.

श्रेष्ठी—तर हा खटला वसंतसेनेच्या आईकडे जाईल.

न्याया०—हो, यांत काय संशय? अरे शोधनका, वसंतसेनेच्या आईकडे जा आणि तिचें मन न दुखवितां तिला घेऊन ये. [तो जातो.]

शका०—वसंतसेनेची आई कशाला पाहिजे मध्यें?

न्याया०—अहो, हें न्यायाचें काम आहे, पुराव्यावांचून कोणतीही गोष्ट करितां येत नाहीं. [इतक्यांत शोधनक वसंतसेनेच्या आईला घेऊन येतो.]

म्हातारी—[आपल्याशीं] माझी मुलगी चारुदत्ताच्या घरीं गेली आहे. आणखी हा म्हणतो कीं तुम्हांला न्यायाधिशांनीं बोलाविलें आहे. तेव्हां काय असेल बरें हें? माझ्या पोटांत तर धस्स झालें आहे. कांहीं सुचत नाहीं. बाबारे कोणत्या वाटेनें जाऊं?

शोध०—बाई, अशी इकडून ये.

म्हाता०—[न्यायाधिशाजवळ जाऊन] बाबांनो, तुम्हांला उदंड आयुष्य असो.

न्याया०—म्हातारे आलीस, ये बैस.

शका०—आली का बुड्ढी थेरडी कुंटीण, आली.

न्याया०—म्हातारे, तूं वसंतसेनेची आई काय?

म्हाता०—होय बाबा.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

न्याया०—वरें या वेळेस तुझी मुलगी कोठें आहे?

ज्ञाता०—ती आपल्या मित्राच्या घरीं गेली आहे.

न्याया०—तिच्या मित्राचें नांव काय?

ज्ञाता०—ही तर लाजेची गोष्ट आहे. महाराज, हें लोकांनीं विचारावें, आपल्यासारख्यांनीं विचारूं नये.

न्याया०—हरकत नाहीं, हें न्यायाचें काम आहे.

ज्ञाता०—तर मग सांगतें. वेणीदत्तशेटीचा नातू, सागरदत्त शेटीचा मुलगा, ज्याचें नांव श्रेष्ठ चारुदत्त, त्याच्याकडे माझी मुलगी यौवनसुखाचा अनुभव घेण्याकरितां गेली आहे.

शका०—[आवेशानें उठून] ऐकलें का? ऐका. हीं अक्षरें लिहून ठेवा. आतां चारुदत्तावर माझी फिर्याद आहे.

श्रेष्ठी—चारुदत्त तिचा मित्र आहे यांत कांहीं त्याचा दोष नाहीं.

न्याया०—असो, हा खटला चारुदत्तावर जातो, यांत कांहीं संशय नाहीं.

श्रेष्ठी—होय असेंच वाटतें खरें.

न्याया०—अहो, वसंतसेना चारुदत्ताच्या घरीं गेली आहे हीं अक्षरें लिहून ठेवा. ह्या खटल्याचा मुख्य मुद्दा हाच. आतां चारुदत्ताला बोलावून आणलें पाहिजे. अथवा व्यवहार बोलावितो, आमच्याकडे काय आहे? शोधनका, त्या श्रेष्ठ चारुदत्ताकडे जा आणि कांहीं कारणाकरितां न्यायाधीश आपल्या दर्शनाची इच्छा करिताहेत तर तेथपर्यंत एकवार चलावें, असें सांगून घाई न करितां त्याच्याच छंदाप्रमाणें सत्कारपूर्वक त्याला घेऊन ये. [शोधनक जातो व चारुदत्तास घेऊन येतो].

चारु०—[सचिंत] राजाला माझें कुलशील माहीत असून आज जेव्हां मला न्यायाधिशांनीं बोलाविलें आहे, तेव्हां कांहीं ठीक लक्षण दिसत नाहीं. [अपशकुन झालासें दाखवून] अरे—

पद. (चाल लावणीची.)

आर्द्र नसुनि हा भूमिभाग कां स्खलन चालतां बहु होतें ॥
वामबाहु कां कंप पावतो, स्फुरण येत कां नयनांतें ॥ १ ॥

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

शकुनि पक्षि हे दुःशब्दानें भेदिति कां मम हृदयातें ॥
कर्कश रव हा वायस करिती दूत दटाविती कां मातें ॥ २ ॥
॥ चाल ॥ हा भुजंग पडला मार्गावरि येउनी। कां फुगवि उदर हा वक्र असा होउनी। कां जिव्हा हलवी अशि मजला लक्षुनी। पाहुनि हे अपशकुन यापरी माझ्या मनिं येतें। कृतांत धांवुनि संनिध आला पसरुनियां निजवदनातें ॥ १ ॥
असो, सर्व प्रकारें संरक्षण करणार ईश्वर समर्थ आहे.

शोध०—आर्या चारुदत्ता, असा इकडून ये.

न्याया०—हाच काय चारुदत्त? वः, याची आकृति कशी आहे? वाटोळे गरगरीत डोळे, उंच कपाळ, ह्या याच्या आकृतीवरून याच्या ठिकाणीं अपराध संभवत नाहीं. कारण—

श्लोक.

॥ नागेषु गोषु तुरगेषु तथा नरेषु ॥
॥ नह्याकृतिः सुसदृशं विजहाति वृत्तम् ॥ १ ॥

चारु०—अधिकाऱ्यांचें कल्याण असो. अहो नियुक्त पुरुषांनो, तुमचें कुशल असो.

न्याया०—आर्या चारुदत्ता, तुझें स्वागत असो. अरे शोधनका, या श्रेष्ठाला बसावयास आसन दे. [चारुदत्त बसतो.]

शका०—[रागानें] आलास कायरे, स्त्रीघातक्या आलास? [गर्वानें] वाहवारे न्याय! वाहवारे व्यवहार! काय अधर्म हा! स्त्रीघातक्या अपराध्यांना आसन बसावयाला देतात; असो, देऊं द्या. पहातों आतां.

न्याया०—आर्या चारुदत्ता, हिच्या लेकीबरोबर तुझी मैत्री आहे काय?

चारु०—कोणाच्या?

न्याया०—ह्या म्हातारीच्या? [तिला दाखवितो.]

चारु०—आर्ये, तुला अभिवंदन करितों.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

ह्माता०—वत्सा, तुला उदंड आयुष्य असो. हाच तो चारुदत्त. ह्यालाच माझ्या मुलीनें आपलें नवयौवन अर्पण केलें.

न्याया०—आर्या, ती गणिका तुझी मित्र आहे काय ?

चारु०—[लाजल्यासारखें करितो.]

शका०—लाजेनें किंवा भयानें आपलें दुष्कर्म छपवितोस काय ? द्रव्यलोभास्तव वसंतसेनेचा घात करून आतां मुकाट्यानें वसतोस काय ? हा राजशालक तसें करणारा नव्हे.

न्याया०—आर्या, हा न्याय आहे, लाज काय कामाची ? खरें सांग काय तें.

चारु०—अधिकाऱ्यांनो, ती गणिका माझी मित्र आहे असें मी कसें सांगूं ? अथवा हा यौवनाकडे दोष आहे, चारित्र्याकडे काय आहे ?

न्याया०—आर्या चारुदत्ता, येथें ब्राह्मण सभासद आहेत. अधर्म शंका मनांत आणूं नकोस. हा व्यवहार आहे. येथें लाज काय कामाची ?

चारु०—अहो माझा कोणाबरोबर व्यवहार, आणि माझ्यावर फिर्याद करणारा कोण ?

शका०—अरे मी मी, माझ्याबरोबर आहे तुझा व्यवहार.

चारु०—तुझ्याबरोबर काय ! मग मात्र प्रसंग कठीण आहे.

शका०—अरे स्त्रीघातक्या ! सोन्यामोत्यांच्या अलंकारांनीं भूषित अशी जी वसंतसेना, तिला मारून, आतां साधुपणाचा डौल मिरवितोस काय ?

चारु०—काय भलतेंच बोलतोस हें !

न्याया०—आर्या चारुदत्ता, तूं त्याच्याशीं कशाला बोलतोस ? आम्ही विचारतों तें सांग. ती गणिका तुझी मैत्रीण आहे कीं नाहीं ?

चारु०—होय, आहे खरी.

न्याया०—बरें, आतां ती वसंतसेना कोठें आहे ?

चारु०—ती आपल्या घरीं गेली.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

न्याया०—ती घरीं कशी गेली, केव्हां गेली व बरोबर कोण होतें तें सांग.

चारु०—[मनांत] ती कां लपून छपून गेली असें सांगूं ? [विचार करतो.]

श्रेष्ठी—आर्या, सांग सांग लौकर.

चारु०—घरीं गेली इतकें मला माहीत आहे, याहून मला कांहीं माहीत नाहीं.

शका०—अरे माझ्या पुष्पकरंडक जीर्णोद्यानांत नेऊन धनलोभास्तव बाहुपाशांनीं मारून आतां ती घरीं गेली असें ह्मणतोस काय !

चारु०—अरे असें असंबद्ध भाषण करणाऱ्या, तुझ्या तोंडाकडे पाहून मला संशय येतो. कारण गुप्तपणें नीच कर्म करणाऱ्याप्रमाणें तुझे ओंठ काळे दिसतात, आणि हेमंत ऋतूंतल्या कमलाप्रमाणें तुझें तोंड निस्तेज दिसतें.

न्याया०—हा श्रेष्ठ चारुदत्त असें नीच कर्म कसें करील बरें ?

शका०—पक्षपातानें न्याय होत आहे बरें !

न्याया०—चल मूर्खा, चारुदत्तावर असा भलताच आरोप करितांना तुझी जिव्हा कशी झडली नाहीं ? तुझा देह कसा गळून पडला नाहीं ? अरे—

साकी.

अगणित धनदानानें केले, जन बहु तुष्ट जयानें ॥
धर्माचरणीं मग्न असे जो नम्र सदा विनयानें ॥
नरवर तो ऐसें ॥ पातक आचरील कैसें ॥ १ ॥

शका०—पक्षपातानें होतो आहे बरें न्याय !

ह्माता०—अरे दुष्टा ! चांडाळा ! ज्यानें ठेव ह्मणून ठेवलेले सुवर्णालंकार चोरानें नेले ह्मणून त्याच्या मोबदला पृथ्वीच्या मोलाची रत्नमाला दिली, तो धनलोभास्तव असें अकार्य कसें करील ? कोणा मेल्याचें हें कर्म असेल तें असो. या बापड्यावर विनाकारण आरोप आला आहे. माझी बया मला टाकून कोठें गेली ! [रडूं लागते.]

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

न्याया०—आर्या, ती पायांनीं गेली कीं गाडींत बसून गेली ?

चारु०—खरें विचाराल तर, ती माझ्या देखत कांहीं गेली नाहीं; मग ती कशी गेली हें मी काय सांगूं ? [इतक्यांत वीरक येऊन प्रणाम करतो.]

न्याया०—कोण हा ? नगररक्षक वीरक ? कां आला वरें ?

वीर०—महाराज, सरकारांनीं कैद करून ठेवलेला आर्यक पळाला, त्याला मी शोधीत असतां, एक बुरख्याची गाडी जातांना माझ्या दृष्टीस पडली. ती कोणाची काय वगैरे विचारपूस करीत असतां "तूंच पाहणारा कोण ? ही गाडी मी पाहाणार" असा तंटा करून चंदनकानें मला लाथा मारल्या. तर सरकारांनीं माझी दाद घ्यावी ही विनंति आहे.

न्याया०—वरें ती गाडी कोणाची याची चौकशी तूं केलीस का ?

वीर०—होय महाराज, त्या गाडीवाल्याला विचारलें त्या वेळेस तो ह्मणाला, "ही गाडी चारुदत्ताची असून आंत वसंतसेना वसली आहे, व पुष्पकरंडक जीर्णोद्यानांत क्रीडा करण्याकरितां चालली आहे."

शका०—अहो हें पुनः ऐकून घ्या. मुद्याची गोष्ट आहे, लिहून ठेवा. यावरून मी म्हणतों हें खरें किंवा खोटें याविषयीं तुमची खात्री झाली असेलच.

न्याया०—[मनांत] चारुदत्तरूपी चंद्राला ग्रासण्याकरितां हा दुष्ट राहूच उत्पन्न झाला आहे कीं काय कोण जाणे. असो; वीरका, तुझा न्याय मागाहून पाहूं. अगोदर बाहेर दरवाज्यापुढें घोडा तयार आहे, त्यावर बसून पुष्पकरंडक जीर्णोद्यानांत जा आणि तेथें एखादें स्त्रीचें प्रेत पडलें आहे कीं काय पाहून ये.

वीर०—[जाऊन परत येऊन] महाराज, तेथें एक स्त्रीचें प्रेत पडलें आहे, परंतु कोल्ह्याकुत्र्यांनीं खाल्ल्यामुळें अमकीचेंच असें म्हणतां येत नाहीं.

न्याया०—वरें, पण तें प्रेत स्त्रीचेंच असें तूं कशावरून म्हणतोस?

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

वीर०—तिचे केश आणि हातपाय तुटून पडले आहेत यावरून मी ह्मणतों.

न्याया०—शिव ! शिव ! लोकांच्या दुर्वर्तनास धिक्कार असो ! जसजसा जास्त विचार करावा तसतसा अधिकच दोष दृष्टोत्पत्तीस येतो. एकंदरींत ही व्यवहारवृत्ति कांहीं चांगली नव्हे हेंच खरें.

चारु०—हा दुर्दैवा ! काय दशा ही !

पद.

फुलतांचि कुसुम ते येति मधुप धांवोनी ॥
मकरंद तयांतिल सेवाया लागोनी ॥

वरें उलटपक्षीं:—

येतांचि दुर्दशा नरा छिद्र तें बघुनी ॥
बहु अनर्थ पडती तयावरी येवोनी ॥ १ ॥

न्याया०—आर्या, हा राजशालक म्हणतो ही गोष्ट तुझ्याकडून घडली कीं नाहीं ?

चारु०—तुह्मी त्याच्या बोलण्यावर विश्वास ठेवून मला विचारतां कीं ही गोष्ट तुझ्याकडून घडली कीं नाहीं. परंतु विचार करा कीं जो दुष्ट, घातक, नेहमीं असत्य बोलणारा, अशा मनुष्याचें भाषण कोणी तरी विचारी मनुष्य खरें मानील का ? आणि दुसरें असें ध्यानांत आणा कीं—

पद. (असावरी, त्रिताल.)

काय वधिन मी ती सुमती ॥ नवयुवती अवला, साश्रुलोचना, धरुनि कुरलकुंतल या हातीं ॥ ध्रु० ॥ कोमल कुसुमित लता कधींही ॥ लावबुनि कुसुमें खुडिलीं नाहीं ॥ आजवरी तीं ॥ १ ॥

शका०—काय हो, अद्यापि तुह्मी पक्षपातानें न्याय चालवितां ? हा चारुदत्त धडधडीत दोषी असून त्याला तुह्मी आसनावर बसूं देतां हें काय ?

न्याया०—शोधनका, तसें कां करीनास ?

शोध०—[चारुदत्तास खालीं उतरावयास सांगतो.]

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

चारु०—नीट विचार करा वरें ! [खालीं उतरतो.]

शका०—[आनंदानें आपल्याशीं] वाहवा ! मीं केलेलें पाप दुस-ऱ्याच्या डोकीवर कसें चढलें पहा ! आतां ज्या आसनावर चारुदत्त बसला होता, त्या आसनावर मी बसतों. [तसें करून] चारुदत्ता, आतां बघ तर खरा माझ्याकडे आणि मींच मारली असें बोल.

चारु०—अहो अधिकाऱ्यांनो, नीट विचार करा, या दुष्टाच्या बोलण्यावर विश्वास ठेवूं नका. [कांहीं वेळानें सुस्कारा टाकून.]

पद. ("निज मख रक्षाया" या चालीवर.)

मजवरि हें आलें ॥ संकट कैसें ॥ मित्रा नच कळलें ॥
ध्रु० ॥ उत्तम कुलिं तूं झालिस कांते ॥ काय तुझी गति
होइल विमले ॥ १ ॥ बाळा सकुमारा ॥ कुमारा ॥ हृदया-
नंदकरा ॥ बाळपणीं बा खेळ सुखानें ॥ सौख्य पुढें तुज
कांहीं न उरलें ॥ २ ॥

[चिंतन करून] वसंतसेनेकडील वर्तमान घेऊन येण्याकरितां मैत्रेयाला तिकडे पाठविलें आहे, आणि मुलाला गाडी करण्याकरितां तिनें जे अलंकार दिले होते, ते नेऊन देण्याकरितां त्याला सांगितलें आहे. तो अजून घरीं आला कीं नाहीं ? आणि त्याला हें वर्तमान कळलें कीं नाहीं ? पण त्याला जर हें कळलें असतें तर तो तावडतोब इकडे आला असता.

[इतक्यांत दागिन्यांची गाठोडी घेऊन मैत्रेय येतो.]

मैत्रे०—हे अलंकार वसंतसेनेला देऊन आपण लवकरच माघारें परतावें. [इकडे तिकडे फिरून] कोणरे हा रेभील ? रेभीला, तूं असा उद्विग्न कां दिसतोस ? [ऐकल्लेंसें करून] काय म्हणतोस, माझ्या मित्राला सभेंत बोलावून नेलें आहे ? असो, आधीं तिकडे गेलें पाहिजे. वसंतसेनेकडे मग जाईन. [इकडेतिकडे पाहून] हीच ती न्यायसभा. तर आतां आंत जावें. [जाऊन] अधिकाऱ्यांनो, तुमचें कुशल असो. अहो पण माझा मित्र चारुदत्त कोठें आहे ?

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

न्याया०—तो आहे पहा. [दाखवितो.]

मैत्रे०—मित्रा, कुशल आहेना ?

चारु०—झालें तर होईल !

मैत्रे०—क्षेम तरी ?

चारु०—तेंही तसेंच.

मैत्रे०—अरे, तूं असा उद्विग्न कां दिसतोस ? तुला येथें कोणीं बोलाविलें आणि हें आहे काय ?

चारु०—मित्रा, काय सांगूं !—

साकी.

इहपरलोकांविषयीं शंका सोडुनि म्यां दुष्टानें ॥
साक्षात् दुसरी रतिच अशी स्त्री पुढिल वदावें त्यानें । १ ।

मैत्रे०—मित्रा काय काय ?

चारु०—[कानांत] असें.

मैत्रे०—कोण, कोण असें म्हणतो ?

चारु०— [शकारास दाखवून] हे राजेश्री कृतांतस्वरूप अनुवादक होऊन असें म्हणताहेत, आणि माझी अशी दशा होण्याला हेंच कारण.

मैत्रे०—अरे पण ती आपल्या घरीं गेली असें कां तूं सांगत नाहींस?

चारु०—मित्रा, मीं सर्व सांगितलें. परंतु—

दिंडी.

जेथ मित्रा तत्वार्थ पहायाला ॥
शक्ति नसते भूपाललोचनाला ॥
तिथें वक्त्याला दैन्य रोकडें तें ॥
समज अथवा बहु निंद्य मरण येतें ॥ १ ॥

मैत्रे०—अहो अधिकाऱ्यांनो, तुम्हीं सुज्ञ आहां. मीं बोलून दाखवावें असें नाहीं. अहो, ज्या पुरुषानें परोपकारार्थ बागा, देवालयें, तळीं इत्यादि धर्मकृत्यें करून ज्या उज्जयिनी नगरीला शोभा आणली तो

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

हल्लीं दरिद्री झाला म्हणून निंद्य कर्म करील काय? [शकारास] अरे रांडलेका! राजशालका! संस्थानका! दुष्टा! अंगावर सोन्यामोत्यांचे दागिने घालून, माकडासारखा नटून मोठी प्रतिष्ठा मारतोस काय? माझ्यापुढें बोल पाहूं? अरे हा माझा मित्र किती दयाळू, किती उदार, याची योग्यता तुला माकडाला काय सांगून उपयोग! अरे, जो पान तुटेल या भीतीनें लता देखील वांकवीत नाहीं, तो उभय लोकांविरुद्ध असें दुष्ट कृत्य करील काय! अशा पुरुषावर तुफान घेतोस? थांब, तुझें डोकेंच फोडून टाकतों. [दोघांची मारामारी होते, मैत्रेयाच्या खाकेंतून गाठोडी पडते.]

शका०—[गाठोडी उचलून घेऊन] पहाहो हा मुद्दा. हेच त्या विचाऱ्या गणिकेचे अलंकार यानें आपल्या सोबत्यापाशीं दिले होते.

चारु०—हर हर!

साकी.

दुर्दैवानें वेळ साधिली, या समयिंच हा पडला ॥
अलंकारसमुदाय भूवरी पाडिल खचितचि मजला ॥
घोर अशा व्यसनीं ॥ उरली प्राणाशा न मनीं ॥ १ ॥

न्याया०—अरेरे! फार वाईट गोष्ट झाली.

श्रेष्ठी—म्हातारे, तुझें लक्ष हिकडे आहेना? हे दागिने कोणाचे?

ह्माता०—तसे दिसतात. पण हे ते नव्हेत.

शकार—डोळ्यांनीं बोलतेस तसें वाचेनें कां पहात नाहींस?

ह्माता०—मोठा शहाणा आला आहे! चल निघ मेल्या.

न्याया०—बाई नीट पहा, हे दागिने तेच कीं दुसरे आहेत?

ह्माता०—महाराज, कारागिराची कुशलता पाहून भ्रांति पडते, पण ते हे नव्हेत.

न्याया०—तर मग हे दागिने कोणाचे हें तुझ्यानें सांगवेल?

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

ज्ञाता०—महाराज, मीं सांगितलेंना, कीं ते हे नव्हेत. कारागिरांनीं तसे घडले असतील. कोणाचे तें मी काय सांगूं?

न्याया०—हो, असेंही असेल. वस्तूसारख्या वस्तु पुष्कळ असतात.

श्रेष्ठी—चारुदत्ता, हे दागिने तुझे आहेत काय?

चारु०—नाहीं, येथें जी म्हातारी बसली आहे, तिच्या मुलीचे.

न्याया०—तर हे तुझ्याकडे कसे आले?

चारु०—सांगतों ऐकावें. ती माझ्या घरून जातेवेळीं तिनें माझ्या मुलाला गाडी करण्याकरितां दिले, ते मी माझ्या मित्रापाशीं परत देण्याकरितां दिले होते.

न्याया०—आर्या, खरें असेल तेंच सांग.

शका०—प्रथम तिला पुष्पकरंडक जीर्णोद्यानांत नेऊन मारून तिच्या अंगावरचे दागिने घेतलेस, आणि आतां असें सांगतोस?

न्याया०—आर्या चारुदत्ता, खरें सांग. जर तूं खरें न बोलशील तर निरुपायास्तव खरें बोलण्याबद्दल तुला कडक शिक्षा करावी लागेल.

चारु०—महाराज, होणारापुढें इलाज नाहीं. मीं तर पाप मुळींच केलें नाहीं. आतां तुह्मी बलात्कारानें माझ्या अंगीं लावतां, तर माझा काय उपाय आहे? [मनाशीं] आतां वसंतसेनेवांचून मला वांचून तरी काय करायचें आहे?

[उघड]-['इह परलोकांविषयीं' इत्यादि पूर्वोक्त साकी ह्मणतो.]

शका०—मी म्हणतोंच आहें "तूं मारिलीस" म्हणून. अरे तूं आपल्या तोंडानें बोल "मीं मारली" असें.

चारु०—तें तूंच बोल.

शका०—ऐका ऐका, अहो अधिकाऱ्यांनो ऐका. यानें मारली असें याच्याच बोलण्यावरून सिद्ध झालें. आतां याला दंड करणें तो करावा.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

न्याया०—अरे शोधनका, राजशालक ह्मणतो तसें केलें पाहिजे. दूतांनो, धरा या चारुदत्ताला आणि बांधा.

ह्माता०—अहो न्यायाधीशमहाराज, कृपा करा. वसंतसेनेची ठेव चोरांनीं नेली असून ज्यानें भरून दिली, तो पुरुष असें अकार्य करील काय? माझी मुलगी मेली ती मेली. तिचें आयुष्यच संपलें. पण तिच्याकरितां या श्रेष्ठाला मारूं नये. दुसरें, या वादांत मी वादी आणि हा श्रेष्ठ प्रतिवादी आहे; तेव्हां मी सांगतें कीं माझा आरोप या चारुदत्तावर मुळींच नाहीं, यासाठीं आपण याला सोडावें.

शका०—अगे ए गर्भदासी कुंटिणी, चल निघ येथून, याचा तुझा काय संबंध आहे? याच्याशीं तुला काय करायचें आहे?

न्याया०—बाई, तुझें बोलणें कांहीं उपयोगी नाहीं. आतां तूं जा. कोण आहेरे तिकडे? काढा याला बाहेर.

ह्माता०—बाळा, तुझा शेवट असा व्हावा काय? [जाते.]

शका०—मला जें करावयाचें होतें तें मीं आपल्यासारखें केलें.

न्याया०—आर्या चारुदत्ता, हा राजाच्या घरचा व्यवहार आहे. न्याय करणें आह्मांकडे आहे. तरी शोधनका, पालकराजाला असें सांग कीं मनूच्या वचनाप्रमाणें वध्य असला तरी ब्राह्मण मारूं नये. याकरितां आमच्या मतें ह्याला हद्दपार करावें.

[शोधनक जाऊन येतो.]

शोध०—महाराज, आपल्या आज्ञेप्रमाणें कळविलें; परंतु त्यांनीं अशी आज्ञा केली आहे कीं, द्रव्यलोभास्तव ज्यानें स्त्री मारली तो जरी ब्राह्मण असला तरी त्याची धिंड काढून त्यानें वसंतसेनेला ज्या ठिकाणीं मारलें त्या ठिकाणीं मार देऊन दक्षिण स्मशानांत सुळीं द्यावा अथवा त्याचा शिरच्छेद करावा. आणि जो कोणी असा अपराध करील त्याला याप्रमाणें शासन होईल अशी ताकीद करावी.

चारु०—कायहो अविवेक हा! पालकराजाला कांहींच विचार नाहीं; अथवा त्याच्याकडे तरी काय दोष!—

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

पद. ("कल्पतरू हे जिकडे तिकडे" या चा०.)

ऐशा व्यवहारांतिं मंत्री लोटुनि ज्या देती ॥
तया नृपाच्या करीं सदा ते अविचारचि होती ॥ १ ॥

दोष नव्हे हा भूपाळाचा, मंत्रि कुटिल असती ॥
श्वेत काकसे राजशासना, दूषण ते आणिती ॥ २ ॥

केवळ यांच्या अन्यायानें, मृत्युमुखीं पडती ॥
निरपराधि जन किती निष्पापि, नाहिं तयां गणती ॥ ३ ॥

सख्या मैत्रेया, जा; माझ्या मातेला माझा प्रणाम सांग आणि तिला पुत्रशोक न बाधे असें कर. माझ्या स्त्रीला फार फार विचारलें ह्मणून सांग, आणि माझा पुत्र रोहसेन लहान आहे त्याचा प्रतिपाल कर.

मैत्रे०—मित्रा, मूळ तुटल्यावर वृक्षाचें पालन कसें होणार ?

चारु०—मित्रा असें म्हणूं नको. पुत्र पित्याचा आत्मा अशी श्रुति आहे, करितां माझ्यावर जसें प्रेम होतें तसेंच त्याच्यावर कर.

मैत्रे०—मित्रा, तूं माझा प्रिय मित्र असतां तुझा अंत झाल्यावर मी जिवंत कसा राहीन वरें ?

चारु०—कसेंही करून माझ्या पुत्राची आणि माझी एकवार भेट करीव.

मैत्रे०—वरें जातों. [जातो.]

न्याया०—शोधनका, आरोपीस दूर ने आणि मांगांस आज्ञा दे कीं याला घेऊन जाऊन राजाज्ञेप्रमाणें करा.

शोध०—श्रेष्ठा चारुदत्ता, ये असा इकडून—

चारुदत्त—

पद. (झंपा.)

अधम किति पालका असलि भूपा ॥ न्यायपथ सोडिसी पापकूपा ॥ ध्रु० ॥ सत्व घ्यावें असें चित्तिं होतें तरी,

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

वन्हि, विष, जल, तुला यांहिं अथवा ॥ कंठ माझा तुवां कापुनी करवतीं ॥ शांतवाया मना प्राण घ्यावा ॥ १ ॥ टाकुनी मार्ग हा शत्रुवचनें कसें, मारिसी मज असें ब्राह्मणाला ॥ पुत्रपौत्रांसवें नरकिं जाशीलरे, हाचि माझा असो शांप तुजला ॥ २ ॥

[सर्व जातात.]

अंक सहावा समाप्त.

अंक ७ वा.

राजमार्ग.

[दोन चांडाळ व चारुदत्त येतात.]

चांडाळ—[लोकांस-उद्देशून] आह्मी कोण हें तुह्मांस ठाऊक नाहीं काय ? वधकर्मांत निपुण झालेले आह्मी चांडाळ. आमच्या अंगीं मुख्य गुण म्हटले म्हणजे, वध्यास फार यातना न होऊं देतां, त्याचा शिरच्छेद करणें, हा एक; व शूलारोपण करण्याच्या कामीं कुशलता, हा दुसरा. ऐकलें ? तर व्हा दूर. पौरहो, प्रतिक्षणीं क्षीणायु होत आहे, अशा या श्रेष्ठ चारुदत्ताला काय पाहतां ? रस्ता सोडा. या नगरोद्यानाची शोभाच असा हा महावृक्ष आह्मी काळपुरुष तीक्ष्ण कुठारीनें लवकरच तोडणार, तर याला काय पाहतां ? चारुदत्ता, चल ये इकडे.

चारु०—आज मला ही दशा येईल असें स्वप्नांत सुद्धां नव्हतें. एकूण "दैवी विचित्रा गती" असें ह्मणतात तें खोटें नाहीं. काय दशा ही !—

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

पद. ('रमाकांत नये आजि सये' या चा०.)

हा सकल देह रक्तचंदनें विलेपिला ॥ यज्ञपशूसम यांनीं सजविलें मला ॥ ध्रु० ॥ कुदशा ही ऐसि बघुनि ॥ ढाळिति जन अश्रु नयनिं ॥ दोप देति धिक्कारुनि ॥ मनुजयोनिला ॥ १ ॥ रक्षाया बल न ह्मणुनि ॥ वदती हे कर जोडुनि ॥ दीर्घकाल सुरभुवनीं ॥ होउ सुख तुला ॥ २ ॥

चांडा०—लोक हो, पाहतां काय? तुह्मांला माहीत नाहीं काय—

॥ इंद्रधनू आणि गोप्रसूती ॥ नक्षत्रांची अधोगती ॥
॥ सत्पुरुषांची प्राणविपत्ती ॥ पाहूं नयेत हीं चार ॥ १ ॥

चारु०—करुणायुक्त होऊन ! हर हर ! काय प्रसंग हा—

साकी.

सौधावरि बैसोनि कामिनी बघति गवाक्षद्वारें ॥
ह्मणति मला हा चारुदत्त ! ही काय दशा तुजलारे ॥
शोकें तळमळती ॥ अंतरिं बहुतचि हळहळती ॥ १ ॥

चांडा०—चारुदत्ता ये इकडे. [दुसऱ्यास] हा चव्हाटा, दवंडी पिटण्याचें ठिकाण. तूं मोठ्यानें अपराध बोल, मी दवंडी वाजवितों.

दु० चांडा०—ऐकाहो लोक ऐका. हा विनयदत्त शेटीचा नातू, सागरदत्त शेटीचा मुलगा, याचें नांव श्रेष्ठ चारुदत्त. हा अपराधी आहे. यानें या उज्जयिनी नगरींतील नामांकित गणिका जी वसंतसेना तिचा धनलोभास्तव पुष्पकरंडक नामक जीर्णोद्यानांत बाहुपाश घालून प्राण घेतला; ह्मणून पालकराजानें याला मारण्याविषयीं आज्ञा दिली आहे. जर दुसरा कोणी उभयलोकांविरुद्ध असें वर्तन करील तर त्यालाही पालकराजा हेंच शासन करील हो.

चारु०—हाय हाय ! काय दैव हें !

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

दिंडी.

यज्ञकर्मीं विख्यात गोत्र माझें ॥
असे विप्रांहीं योग्य वदाया जें ॥
मरणसमयीं तें नीच बोलताती ॥
दुष्कृताचा संबंध लाविताती ॥ १ ॥

हर हर ! प्रिये वसंतसेने !

पद. (ललत, त्रिताल.)

सखे शशिवदने ॥ किति रुचिर, बिंबसम अधर, परम सुकुमार ॥ ध्रु० ॥ अधरसुधा तव पिउनि कसें गे ॥ अयशोविष मी सेविन सांगे ॥ विधुकरशुचिरदने ॥ १ ॥

चांडा०—पौरहो, गर्दी मोडा. गुणांचा समुद्र, दुःखसागर पार जाण्याचा सेतु, संपूर्ण नगराचें भूषण,—त्या श्रेष्ठ चारुदत्ताला अशा विपत्तींत काय पाहतां ?

चारु०— पद. ("उघोजी मनके मनमें" या चा०.)

माझे मित्रहि कां फिरले ॥ दीन दशा ही पाहुनि कैसें लपविती मुख आपुलें ॥ ध्रु० ॥ मित्र मिळति बहु वैभवकाळीं ॥ परि जातां तें कोणि न जवळी ॥ येउनियां बोले ॥ १ ॥

चांडा०—लोकांची दाटी मोडली, राजमार्ग मोकळा झाला, चारुदत्ता, आतां हो पुढें.

चारु०—होतों बाबांनो, शिवशिव ! ["मजवरि हें आलें संकट कैसें०" इत्यादिक पूर्वोक्त पद ह्मणतो.]

[पद्यांत "अहो बाबा." "मित्रा" असा शब्द होतो.]

चारु०—अहो चांडालहो, तुम्हीं स्वजातिश्रेष्ठ आहां; तुह्मांपासून या वेळीं मी कांहीं प्रतिग्रहाची इच्छा करितों.

चांडा०—काय, आमच्यापासून प्रतिग्रह ?

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

चारु०—शिव शिव ! प्रतिग्रह कशाचा ? कांहीं मागणें आहे. पालकराजासारखं तुम्ही अविचारी नाहीं; म्हणून परलोकास जाण्या-पूर्वी एकवार माझ्या पुत्राचें मला मुख पाहूं द्या.

चांडा०—बरें पहा. [पुनः पडद्यांत शब्द होतो.]

चारु०—[करुणार्द्र होऊन] बाळा येरे ! मित्रा ये. [चांडाळांस] मित्रांनो, मला एक वेळ माझ्या पुत्राचें मुख पाहूं द्या; ह्या दाटींतून माझ्यानें जाववत नाहीं.

चांडा०—अहो सज्जनहो, क्षणमात्र एकीकडे व्हा. ह्या चारुदत्ताला एकवार आपल्या पुत्राला भेटूं द्या, बाळा, बापाला भेट. [मैत्रेय व रोहसेन येतात.]

मैत्रे०—बाळा रोहसेना, चल चल लवकर, ते पहा तुझ्या पित्याला मारायला नेत आहेत.

रोह०—

भैरवी.

हा तात, हा तात, जासी कुठें रे । आलों पहा मी मज येऊं दे रे ।

मैत्रे०—हे प्रिय मित्रा ! आतां तुला कोठें पाहूं.

चारु०—बाळा रोहसेना, मित्रा मैत्रेया,—हा जगदीशा, काय प्रसंग हा !

साकी.

चिरकालें ही न होय माझी तृषा शांत परलोकीं ॥
कारण तर्पणजल मज तेथें मिळेल अल्पचि तें कीं ॥ १ ॥

या समयीं मी माझ्या पुत्राला काय देऊं बरें ? [यज्ञोपवीत घेऊन] हां, एवढें हें माझें सत्तेचें आहे. सुवर्णालंकारांपेक्षां ब्राह्मणाला हें मोठें भूषण आहे. कारण देवापितरांची याच्याच योगानें तृप्ति होते.

[यज्ञोपवीत पुत्रास देतो.]

चांडा०—अरे चारुदत्त, पुरे आतां. चल लवकर.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

दुस० चांडा०—अरे ह्या श्रेष्ठ चारुदत्ताला उपपदावांचून हांक मारतोस हें ठीक नाहीं; कारण जरी आह्मी यास मारावयास नेत आहों, तरी राहुग्रस्त चंद्राप्रमाणें तो सर्वांस पूज्य आहे.

रोह०—अरे चांडाळांनो, माझ्या बाबाला कोठें नेतां ?

चारु०—वत्सा, मी सांगतों—

पद. ("पांडुनृपति जनक जया" या चा०.)

बाळा, घालोनिया गळां ॥ रक्तसुमनांच्या माळा ॥
स्कंधावरी स्थापीयला ॥ लोहशूल हा ॥ १ ॥
ऐसे वत्सा नेति मला ॥ कंठ माझा चिरायाला ॥
यज्ञकालिं जैसें पशुला ॥ नेति ओढुनी ॥ २ ॥

रोह०—होयरे चांडाळांनो ?

चांडा०—बालका, आम्ही जातीनें मात्र चांडाळ, कृतीनें नव्हे; जे दुष्ट साधूंचा छळ करितात ते खरे चांडाळ.

रोह०—तर मग माझ्या बाबाला कां मारतां ?

चांडा०—लेंकरा, आह्मी नाहीं मारीत, राजाज्ञा मारते. तुला मात्र ईश्वर दीर्घायु करो.

रोह०—अहो, तुम्ही मला मारा, आणि माझ्या बाबाला सोडून द्या.

चांडा०—[गहिंवरून] बाळा, तूं चिरकाल वांच.

चारु०—[पुत्रास मिठी मारून गहिंवरून]

साकी.

स्नेहरसाचें सर्वस्वचि हें पुत्ररत्न समजावें ॥
राजा रंकहि आलिंगुनियां समतोपातें पावे ॥
चंदनवाळ्याची ॥ होते शीतल उटि साची ॥ १ ॥

मैत्रे०—बरें तर, मला मारा, आणि माझ्या मित्राला सोडा.

चारु०—छे छे! मित्रा असें ह्मणूं नकोस.

चांडा०—[दुसऱ्यास] हा दुसरा चव्हाटा. तूं अपराध बोल मी दवंडी वाजवितों. [तसें करितात.]

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

चारु०—परमेश्वरा! माझे कान जाते तर बरें होतें.

पद. (जोगी. "गुणगंभीरा तूं गुणि रे" या चा०.)

आलि ही कुदशा ऐशी, जरि अनिवार ॥ दुःख नसे मजला त्याचें अंतरिं फार ॥ ध्रु० ॥ परी तिला वधिलें मीं हा, दोष जनांचा ॥ तीव्रशरासम भेदोनी हृदया जाइ पार ॥ १ ॥

[इतक्यांत बद्ध केलेला स्थावरक चेट येतो.]

स्थाव०—काय बघा अन्याय हा! तो चारुदत्त म्हणजे निरुपद्रवी प्राणी, त्याचा अपराध नसून त्याला विनाकारण मारताहेत. माझ्या धन्यानें तर माझ्या पायांत बिडी घालून मला अडकवून ठेवलें आहे. बरें, आतां येथूनच मोठ्यानें ओरडावं. लोकहो, ऐका. गाडीची अदलाबदल झाल्यामुळें माझ्या गाडींत बसून वसंतसेना पुष्पकरंडक जीर्णोद्यानांत गेली. तेथें माझ्या धन्यानें ती आपलें म्हणणें कवूल करीना ह्मणून तिचें नरडें दावून मारली, चारुदत्तानें मारली नाहीं. अरे! लोक दूर गेले, माझें बोलणें कोणी ऐकत नाहीं. आतां खालीं उडी टाकतों. मी मेलों तर हरकत नाहीं, पण दहाजणांचा पोशिंदा वांचो. अशा कामांत मेलों तर स्वर्ग मिळेल. [उडी टाकतो.] देव तारणार तेथें काय! बघा इतक्या उंचीवरून उडी टाकली. पण शाबूद! बिडी मात्र तुटून गेली. आतां तिकडे जावें. थांबाहो थांबा, रस्ता सोडा.

चारु०—अरे हा कोण ओरडतो?

स्थाव०—मी चेट आहें. माझें बोलणें ऐका. सर्व सांगतों. ["माझ्या धन्यानें मारिली" वगैरे पुनः सांगतो.]

चारु०—[आश्चर्यानें] अरे काय हें आश्चर्य! मी अगदीं कालपाशांत सांपडलों असतां हा कोण आला? ऐका हो—

पद. (मांड. 'युवराज शिवाजीस' या चा०.)

मज भीति नसे मरणाची कांहिं अंतरीं ॥ येणारचि येउ तया आवडे तरी ॥ ध्रु० ॥ निष्पापा मजसि जरी मृत्यु येई तो ॥

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

पुत्रजन्मसमचि तया सुखद मानितों ॥ परि कीर्ति मलिन होय भली हानि ही खरी ॥ १ ॥

चांडा०—अरे स्थावरका, हें तूं खरें सांगतोस काय ?

स्थाव०—अगदीं खरें. ही बातमी कोणाला सांगेन म्हणून माझ्या धन्यानें मला तिसऱ्या मजल्यावर अडकवून ठेविलें होतें.

[शकार येतो.]

शका०—[आनंदानें] वाहावा, काय मौज झाली !

आम्लतिक्त मृगमांस आयतें ॥ शाकसूपसह मत्स्य रायतें ॥ भक्ष्य भोज्य नव पेय रक्षिलें ॥ आपुल्या घरिच सर्व भक्षिलें ॥

[कानोसा घेऊन] काशाच्या तुकड्याच्या नादाप्रमाणें खणखणीत असा चांडाळांचा शब्द ऐकूं येतो; आणि वध्याच्या दोषाचा उच्चार तसाच दवंडीचा ध्वनि हीं सगळीं एकदम ऐकूं येतात. यावरून वाटतें कीं त्या दरिद्री चारुदत्ताला मारण्याकरितां नेत आहेत. बरें झालें. ती मौज आतां जाऊन पाहतों. कारण शत्रूचा नाश पाहून मला फार आनंद होतो; आणि मीं असें ऐकलें आहे कीं, शत्रूला मारतांना जो पाहतो त्याला नेत्ररोग कधींही व्हावयाचा नाहीं. आतां मी तिसऱ्या मजल्याच्या गच्चीवर जाऊन आपल्या बुद्धीचा प्रताप पाहतों. [तसें करतो.] या भिकारड्या चारुदत्ताला मारायला नेत आहेत, त्याला पाहण्याकरितां लोकांची इतकी दाटी झाली. मग माझ्यासारख्या श्रेष्ठ पुरुषाला मारायला नेऊं लागले तर किती गर्दी होईल बरें ? याला कसा नव्यातरण्या बैलाप्रमाणें सजविला आहे; अरे पण माझ्या वाड्यासमोर दवंडी कां थांवली. कोणीं बंद केली कीं काय ? माझा चेट येथें कोठें दिसत नाहीं, त्यानें पळून जाऊन मसलत फोडली तर नसेलना ? असो, तिकडे जाऊन त्याचा शोध करूं या. [असें ह्मणून तिकडे जातो.]

चेट०—कां धनीसाहेब, आलां काय [लोकांस] अहो, हाच तो.

चांडा०—लोकहो, मोठा धष्टपुष्ट असा हा बैल इकडे येत आहे, तर त्याला वाट सोडा.

शका०—अरे बेट्या चेटा, तूं येथें कशाला आलास ? चल आपण जाऊं !

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

चेट—चल ! त्या विचाऱ्या वसंतसेनेचा प्राण घेऊन ह्या विचाऱ्याचाही प्राण घेतोस काय ?

शका०—खोटें बोलतोस. मी रानकुंभ्यासारखा श्रेष्ठ असून त्या स्त्रीला मारीन होय ? तुम्ही याचें काय ऐकतां ? चारुदत्तानेंच मारली.

सर्व लोक—नाहीं नाहीं, तुह्मींच मारली.

शका०—कोण सांगतो ?

सर्व लोक—हा भला मनुष्य सांगतो.

शका०—[भय पावून] अरे हें असें कसें झालें ! हा चेट येथें कसा आला ! यानेंच मसलत फोडली. आतां दुसरी कांहीं युक्ति काढली पाहिजे. [विचार करून] अहो हा खोटें बोलतो; यानें माझें सोनें चोरलें ह्मणून मीं याला खूप मार दिला होता, त्यामुळें हा असें बोलत असेल, [वळून हातांतील कडें चेटापुढें करून] अरे चेटा, तूं माझा ना ! ह्मणून हें कडें घे आणि गोष्ट फिरवून सांग.

चेट—[कडें घेऊन] पहा हो ! हा मला लालूच दाखवून गोष्ट फिरवून सांग ह्मणतो.

शका०—अहो हेंच तें कडें, आणि याच्याचसाठीं मीं याला खूप मारलें होतें. पाहिजे तर याची पाठ पहा ह्मणजे समजेल.

चांडा०—अहो, याच्या पाठीवर वळ दिसताहेत खरे. यावरून राजशालक ह्मणतो हें खरें आहे. चला, आपण जाऊं.

चेट—वघा, चाकरी ह्मणजे अशी हलकी आहे ! माझें बोलणें खरें असून तें कोणाला खरें वाटत नाहीं, [चारुदत्ताच्या पायां पडून] बाबा, माझा इतकाच इलाज.

चारु०—

पद. (मांड. "वरुदे वरुदे वरुदेश्वरी" या चा०.)

उंठिरे उठिरे करुणाकरा ॥ झालासि सखा मज आजि खरा ॥
निष्कारण ही सुदया करिसी, पतितावरि या वरसाधुवरा ॥
मज वांचविण्यास्तव वा कितीरे ॥ सायास तुंवा केलेसि बरें ॥
परि दैव नसे अनुकूल मला, यश नाहीं आलें तुझिया करा ॥

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

शका०—अहो, या चेटाला मार देऊन घालवून द्या. अरे चांडाळांनो, आतां या चारुदत्ताला लवकर मारून टाका.

चांडा०—तुह्मांला घाई असली तर तुह्मी स्वतः मारा.

रोह०—[पुढें सरून] अहो, तुह्मी मला मारा आणि माझ्या बाबाला सोडा.

शका०—अरे ! या पोराला आणि याला एकदम मारून टाका.

चारु०—हर हर !

पद. ("भिऊं नको जिवलग सुंदरी" या चा०).

नीच असे खळ हा मोठा कपटी बोलतो तें, करिल सारें ॥ ध्रु० ॥ बाळा जाऊनि काननभागीं मुनिच्या आश्रमिं राहें, जननिसंगें ॥ क्षणही राहुं नको ऐशा नगरामाजीं लाडक्यारे, सुख न लागे ॥ तुजला काळमुखीं देतिल वैरी मग तो तारणारा, कवण सांगें ॥ मित्रा तूंहि जारे ॥ १ ॥

मैत्रे०—मित्रा, तुला सोडून माझे प्राण कसे राहतील ?

चारु०—मित्रा, तुझे प्राण तुझ्या स्वाधीन आहेत. उगीच प्राणत्याग कां करितोस ?

मैत्रे०—[आपल्याशीं] या मुलाला याच्या आईच्या स्वाधीन करावें आणि मग मित्राच्या भेटीला परलोकीं जावें. [उघड] मित्रा, मी या बाळाला घेऊन जातों. [जातात.]

शका०—अरे, मीं तुम्हांला सांगितलेंना कीं या दोघांना मारून टाका ह्मणून ? तो पोरगा चालला पहा.

चांडा०—तुह्मी सांगतां, पण आह्मांला तशी राजाज्ञा नाहीं. [सोबत्यास] अरे हें दवंडी पिटण्याचें तिसरें ठिकाण. तूं अपराध बोल; मी दवंडी वाजवितों. [तसें करितात.]

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

शका०—अजून लोकांना खरें वाटत नाहीं काय ! [उघड] अरे चारुदत्ता, लोकांना खरें वाटत नाहीं ह्मणून तूं आपल्या तोंडानें मीं वसंतसेनेला मारली असें म्हण.

चारु०—[कांहीं बोलत नाहीं.]

शका०—अहो चांडाळांनो, मीं सांगितल्याप्रमाणें हा बोलत नाहीं, बघतां काय, उडवा याच्या पाठीवर कोरडे.

चांडा०—[चावूक उगारून] बोलरे चारुदत्ता, बोल.

चारु०—[गहिंवरून]

दिंडी.

पावलों मी या दुःखसागरातें ॥ खेद त्याचा किमपिही नसे मातें ॥
दुःख मोठें हें मला वदूं कैसें ॥ मारिली म्यां प्रियसखी आज ऐसें ॥

चांडा०—[पुनः कोरडे उगारतात.]

चारु०—लोकहो ['इहपरलोकाविपयीं' इत्यादि पूर्वोक्त साकी ह्म०.]

शका०—मारली हेंच कीं नाहीं ! मारली.

चारु०—बरें, तसें म्हण.

चांडा०—[दुसऱ्यास] अरे आजची पाळी तुझी !

चांडा०—नाहीं, तुझीच.

चांडा०—बरें तर, मला दोन घटका थांवलें पाहिजे. कारण माझा बाप मरते वेळीं मला म्हणाला कीं, ज्या वेळेस तुझ्यावर वध करण्याची पाळी येईल, त्यावेळेस तूं एकदम वध करूं नको. कारण कोणी साधुपुरुष द्रव्य देऊन वध्यास सोडवितो, किंवा राजास पुत्र झाला तर तो सर्व बंदिवान मुक्त करितो, कदाचित् मत्त हत्ती सुटला तर वध्य मुक्त होतो, अथवा राज्याची उलटापालट झाली तर सर्वच बंदिवान मुक्त होतात.

शका०—काय, राज्याची उलटापालट !

चांडा०—अहो, हा उगीच तर्क आहे.

शका०—अरे, या चारुदत्ताला लवकर मारा. [चेटाला घेऊन जातो पण पुनः परत येऊन] मी जाणार होतों, पण जात नाहीं.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

चांडा०—आर्या चारुदत्ता, राजाज्ञा तुला मारते. वधस्थान जवळ आलें. तुला कोणाचें स्मरण कर्तव्य असेल तर कर.

चारु०—ह्या समयीं धर्मावांचून कोणाचें स्मरण करूं!

पद. ('उभी जवळ' या चालीवर.)

जरी असे धर्म मम साचा या समयीं मजला पावो ॥
मजवरी दोष हत्येचा आला तो मिथ्या होवो ॥ चा० ॥
ती माझी प्रियसुंदरी ॥ त्यजुनि सुरपुरी ॥ तशिच भूवरी ॥
झडकरि येवो ॥ या पतिता दर्शन देवो ॥ १ ॥

अहो चांडाळ हो, आतां मी कोणीकडे जाऊं!

चांडा०—हें पहा जेथें अर्धें प्रेत लोंबत आहे, आणि ज्याला कोल्हीं लांडगें ओढीत आहेत अशा या दक्षिण स्मशानांत चल.

चारु०—हाय हाय! आतां मात्र मी मंदभाग्य मेलों खचित.

शका०—अरे! हा चारुदत्त खालीं बसला.

चांडा०—चारुदत्ता, भ्यालास वाटतें?

चारु०—हा मूर्खांनो! मी मरणाला भीत नाहीं; परंतु माझ्या कीर्तीला कलंक लागला हो?

चांडा०—आर्या चारुदत्ता, गगनांगणांत वास करणारे चंद्रसूर्यही विपत्ति पावतात, मग मरणधर्ममनुष्याची काय कथा आहे? या जगांत जो चढतो तो पडतो, आणि जो पडतो तोच उठतो, असें चाललेंच आहे. [दुसऱ्यास] अरे हें दवंडी पिटण्याचें चौथें ठिकाण. तूं अपराध बोल, मी दवंडी वाजवितों. [तसें करितात.] चारुदत्ता, तुझा मरणसमय जवळ आला, आतां कोणाचें स्मरण कर्तव्य असेल तर कर.

चारु०—देवतांची इच्छा. हे भगवति देवते—

साकी.

असेल माझा धर्मसखा तरि या समयीं मज पावो ॥
प्रिय सुंदरि ती ताराया मज झडकरि धांवुनि येवो ॥
जावो दोष दुरी ॥ राहो सुकीर्ति शुद्ध खरी ॥

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

चांडा०—[तलवार उगारून] चारुदत्ता, वर छाती करून ताठ उभा रहा, म्हणजे एका घावानें तुझा शिरच्छेद करून तुला स्वर्गाला पाठवितों. [उगारलेली तलवार खालीं पडलीसें पाहून] अरे, इतकी घट्ट धरली असून जेव्हां तरवार पडली, तेव्हां चारुदत्ताचें मरण टळलें असें वाटतें. हे भगवति सह्याचलवासिनि देवि रेणुके, जर कृपा करून या चारुदत्ताचा प्राण वांचविलास तर आमच्या चांडाळकुळावर अनुग्रह केल्याप्रमाणें होईल.

दुस० चांडा०—अरे, राजाज्ञेप्रमाणें आपल्याला केलें पाहिजे. याला आतां शूलावर चढवूं. [तसें करूं लागतात.]

वसंत०—[दुरून] अहो! थांवा, थांवा! जिच्याकरितां तुह्मी या पुरुषाचा प्राण घेतां ती मी वसंतसेना जिवंत आहें.

चांडा०—[आश्चर्यानें] अरे! ही केश मोकळे सोडलेली "थांवा, थांवा" म्हणत कोण येत आहे?

वसंत०—आर्या चारुदत्ता, काय हें? [असें ह्मणून त्याच्या अंगावर पडते.]

शका०—अरे ही जिवंत कशी झाली! आतां येथें राहून उपयोगी नाहीं. [जातो.]

चांडा०—कायरे, ही वसंतसेना? बरें झालें कीं आम्हीं हा साधु मारला नाहीं. [दुसऱ्यास] अरे, वसंतसेना जिवंत आहे हें वर्तमान राजाला कळीव जा. [इकडे तिकडे पाहून] आह्मांला राजाची अशी आज्ञा आहे कीं ज्यानें वसंतसेनेला पीडा दिली त्याला मारावें. तर तो राजशालक कोठें गेला? त्याला शोधून आणला पाहिजे. [जातो.]

चारु०—[विस्मय करून]

पद. (त्रिताल. "तुझें पाहुनि स्वरूप" या चालीवर.)

हें बघुनि वदन बहु पडे भ्रांति ॥ मज काळमुखांतुनि मुक्त करूं ये, कुठुनि धांवत अवचित ही सुदती ॥ ध्रु० ॥
प्रियसखि ही दुसरी काय ॥ अथवा ती मृत न होय ॥
किंवा हा दिव्य काय ॥ धरुनि वरुनि भूवरि उतरलि ती ॥

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

वसंत०—[साश्रु]

पद. ("आया मास असाड" या चालीवर.)

आर्या तीच असे पदाची दासी ही हतभागिनी ॥
जिच्या वधाचा दोष लाविला तुह्मां पौरजनांनीं ॥ १ ॥
कुदशा ऐसी तुह्मांसि आली कारण तिस ही पापिणी ॥
क्षमा करा अपराध दयाळा विनवित मी कर जोडुनी ॥ २ ॥

चारु०—होय, तीच ही वसंतसेना. [न्यहाळून]

पद. (परज त्रिताल. "येरी माई येरी माई" या चालीवर.)

लोचनांबुधारांनीं हे पयोधर ओले ॥ कोठुनि आलिस मज ताराया, मृत पुरुषा जसि संजिवनि ये झट उठवाया ॥ ध्रु० ॥
तुजसाठीं जो बंध पावला ॥ तोचि देह त्वां विमुक्त केला ॥
प्रिय संगतिचा प्रभाव कळला जीवित मजला पुनरपि आलें ॥

आणखी पहा प्रिये, आज काय चमत्कार झाला तो!

पद. ("प्रिये पहा" या चालीवर.)

प्रिये कशी दैवाची चित्र कथा अशुभचि शुभ झालें ॥ ध्रु० ॥
रक्तकुसुमहार गळां ॥ रक्तांबर रक्त टिळा ॥ लग्नवरा तेंवि मला॥ वाटे कीं सजविलें ॥ १ ॥ लग्नवाद्यनाद जसा ॥ वध्यपटहनाद तसा ॥ श्रवणीं ये मंजुळसा ॥ सौख्य मनीं दाटलें ॥ २ ॥

वसंत०—आर्या, तुह्मीं अतिदक्ष असून असें कसें झालें?

चारु०—प्रिये,

साकी.

जन्मांतरिंचा बलिष्ठ वैरी दुर्दैवें उन्नवला ॥
नरकीं पडतां आपण त्यानें मजला स्पर्शचि केला ॥
ह्मणुनि असें झालें ॥ विधिचें चरित्र तें कळलें ॥ १ ॥

वसंत०—शिव शिव! त्या मेल्या राजशालकानें मला मारिलें. मेलेंच होतें, पण आपल्या पुण्यानें वांचलें.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

चारु०—[भिक्षूस उद्देशून] हा कोण?

वसंत०—ज्यानें मला वांचविलें तो हा.

चारु०—कारणावांचून बंधुत्व करणारा असा तूं धर्मात्मा कोण आहेस?

भिक्षु—मला आपण ओळखलें नाहीं वाटतें? आपल्या चरणांचें संवाहन करणारा तो मी. या उपासिकेनें मला द्यूतकारांपासून सोडविलें अथवा विकत घेतलें असें म्हणाना!—त्या दिवसापासून मी भिक्षु झालों. ही वसंतसेना गाडीची अदलाबदल झाल्यामुळें पुष्पकरंडकजीर्णोद्यानांत गेली. तेथें राजशालक होता त्यानें "तूं माझ्यावर सुप्रसन्न होत नाहींस" असें म्हणून तिला बाहुपाश घालून मारलें तें मीं प्रत्यक्ष पाहिलें. नंतर माझ्याकडून जेवढें साहाय्य झालें तेवढें मीं केलें.

चारु०—दुर्जनाच्या ठिकाणीं सर्व कांहीं संभवतें. त्यानें आपलें दुष्कर्म माझ्यावर घालून मला प्राणसंकटांत घातलें होतें, परंतु तुह्मीं वेळेवर येऊन वांचविलेंत.

[इतक्यांत पडद्यांत] "आर्यकराजाचा विजय असो.

श्लोक.

दक्षाध्वरा मथुनियां जय शंकराचा ॥ कीं क्रौंच दानव वि-
दारुनि षण्मुखाचा ॥ जंभास मारुनि जसा जय वासवाचा ॥
झाला तसाच अरि मर्दुनि आर्यकाचा ॥ १ ॥"

शर्विलक—[येऊन] त्या दुष्ट पालकाचा वध करून त्याच्या जागीं आर्यकाला बसवून त्याची सत्ता सर्वत्र स्थापन केली. आतां त्या श्रेष्ठ चारुदत्ताला सोडवितों. [पुढें पाहून] वाहवा! आर्यकराजाचे हेतु सफल झाले! हाच तो श्रेष्ठ चारुदत्त—

दिंडी.

व्यसनसिंधूंतुनि ज्यास गुणवतीनें ॥
तारियेलें धरुनियां निजकरानें ॥
अशा श्रेष्ठा पाहतों प्रियायुक्ता ॥
चंद्रिकेसह विधुस कीं राहुमुक्ता ॥ १ ॥

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

परंतु या सत्पुरुषाचा मीं महान् अपराध केला आहे, तेव्हां याच्यापुढें कसा जाऊं ? कांहीं चिंता नाहीं, हा सत्पुरुष आहे, क्षमा करीलच. [पुढें होऊन] आर्या चारुदत्ता—

चारु०—तूं कोणरे बाबा !

शर्वि०—आर्या—

साकी.

ज्यानें फोडुनि सदन तयांतुनि अलंकार दुसऱ्याचे ॥
नेणुनि केलें स्वार्थासाठीं रात्रीं हरण तयाचें ॥
तो मी शरण तुला ॥ आलों देईं अभयाला ॥

चारु०—छे छे, मित्रा असें म्हणूं नकोस. तूंच मला स्नेहाचा अपूर्व लाभ जोडून दिलास. [आलिंगन देतो.]

शर्वि०—आर्या, तुह्मांला कांहीं अत्यानंदाचें वर्तमान सांगावयाचें आहे. तुमच्या यानांत वसून पूर्वी जो तुम्हांला शरण आला होता त्या आर्यकानें, पालकराजाचा वध करून, आपण राजपदावर बसून तुमच्या उपकाराबद्दल कुशावती नगरीचें स्वामित्व तुम्हांला दिलें आहे. या स्नेहभावाच्या पहिल्या देणगीचा आपण स्वीकार करावा, अशी आर्यकाची विनंति आहे. कोण आहेरे, आणा त्या पापी राष्ट्रीयाला धरून.

[पडद्यांत "आज्ञा."]

आर्या, आणखी आर्यकराजाची विनंति आहे कीं, हें राज्य मीं आपल्या गुणांनीं संपादन केलें आहे, तर याचा आपण हवा तसा उपभोग घ्यावा.

चारु०—माझे कसले गुण ? [पडद्यांत] "अरे पापी राष्ट्रीया, भोग भोग आपल्या कर्मांचीं फळें." [शकाराला पुढें आणतात.]

शका०—मला चोहोंकडून कसें वेढलें आहे. आतां कसें करावें ? या श्रेष्ठ चारुदत्तालाच शरण जावें. [पायां पडतो.] [पडद्यांत "आर्या, सोड सोड त्याला."]

शका०—हे पुण्यपुरुषा, माझें रक्षण कर.

चारु०—शरणागताला अभय आहे.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

शर्वि०—न्यारे याला एकीकडे ओढून. [चारुदत्तास] याला सोडायचें नाहीं. कोणतें शासन करूं सांगा—

पद. ("केशिदानव" या चालीवर.)

चरणिं करिच्या बद्ध करूनी ॥ प्राण घ्यावा काय ओढुनि ॥
श्वानिं खावें यास फाडुनि ॥ काय सांगावें ॥ १ ॥
लोहशूलावरी चढवुनि ॥ वधावें कीं यास नेउनि ॥
करवतानें वळें कापुनि ॥ काय मारावें ॥ २ ॥

चारु०—मी सांगेन तसें करशीलना !

शर्वि०—करीन; पण लवकर सांगा.

शका०—आर्या चारुदत्ता, मी शरण आहें. पुनः असें करणार नाहीं.

वसंत०—मेल्या! तुझा सत्यनाश होवो. [चारुदत्ताच्या गळ्यां-तील माळ त्याच्या अंगावर टाकते.]

शका०—अगे गर्भदासी, मी तुला पुनः मारणार नाहीं.

शर्वि०—अरे पाहतां काय? ओढा याला. आर्या, काय करूं सांग.

चारु०—मी सांगेन तसें करशीलना ?

शर्वि०—करीन.

चारु०—तर मग याला लौकर—

शर्वि०—काय ठार मारूं ?

चारु०—नाहीं नाहीं, सोडून द्या.

शर्वि०—तें कां ?

चारु०—अरे असें आहे—

साकी.

अपराधातें करुनि अरि जरी चरणिं शरण येवोनी ॥
तारावें मज असें ह्मणे तरी न वधावा शस्त्रांनीं ॥
त्यातें उपकारें ॥ वधावें सन्मत हेंचि खरें ॥ १ ॥

शर्वि०—तुह्मी सोडा ह्मणतां तर सोडतों.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

शका०—वाहवा, काय मौज झाली! मी मेलेला वांचलों! [उड्या मारीत जातो.] [पडद्यांत] ("अरे, ही चारुदत्ताची पत्नी धूता आपला पुत्र रोहसेन याला एकीकडे लोटून अश्रुपात करीत निग्रहानें अग्नीपुढें उभी आहे, व आतां प्रवेश करणार.")

शर्वि०—चंदनका, कसली रे गडबड आहे ?

चंद०—[बाहेर येऊन] राजवाड्याच्या दक्षिणेच्या बाजूला लोकांची फार दाटी झाली आहे. त्या बाईला आह्मीं पुष्कळ सांगितलें कीं, चारुदत्त जिवंत आहे. पण ऐकतो कोण ?

चारु०—[दुःखानें] प्रिये, मी जीवंत असतां काय करितेस हें ?

[मूर्छित होतो.]

शर्वि०—शिव शिव! इतका प्रयत्न करून व्यर्थ होतो कीं काय ?

वसंत०—आर्या, सावध व्हा. तिकडे न गेलां तर एखादें भलतेंच व्हावयाचें !

चारु०—[सावध होऊन] हा प्रिये! कोठें आहेस ?

चंद०—आर्या, मीं दाखवितों, इकडून ये. [सर्व जातात.]

[अग्नीपुढें उभी आहे अशी धूता, रोहसेन, मैत्रेय, व रदनिका येतात.]

धूता—वत्सा, मला ओढूं नकोस. सोड सोड, माझ्या धर्मकृत्याला आड येऊं नको. स्वामींची अमंगल वार्ता ऐकून माझ्यानें कसें राहवेल ?

रोह०—आई, मला टाकून तूं कोणीकडे जातेस ? मलाही घेऊन चल.

मैत्रे०—बाई, तूं ब्राह्मणी आहेस. ब्राह्मणीची भिन्न चिता करूं नये. केल्यास दोष आहे, असें शास्त्रांत सांगितलें आहे.

धूता—पतीची अमंगल वार्ता ऐकण्यापेक्षां तो दोष मला पत्करला.

शर्वि०—आर्या चारुदत्ता, तुमची स्त्री अग्नीपुढें उभी आहे. त्वरा करा.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

धूता—रदनिके, तूं तरी या बाळाला संभाळ!

रद०—बाईसाहेब, तुह्मी जातां आणि मी या बाळाला संभाळूं काय? नाहीं, नाहीं; मीही मागून येणार.

धूता—मैत्रेय भटजी, तुह्मी तरी या बाळाला संभाळा.

मैत्रे०—बाई, जो कोणी इष्टसिद्धीस प्रवृत्त होतो तो ब्राह्मणाला पुढें करितो. ह्मणून आधीं मी जातों.

धूता—माझ्या बाळाचा संभाळ करण्याचें दोघांनीं नाकारिलें. असो. बाळा, आतां तुझें तूंच रक्षण कर. आह्मांला तिलोदक द्यायला तूं पाहिजेस. सर्व मनोरथ मेले जागच्या जागीं राहिले. पित्यानें संभाळ करावा असें तुझ्या नशीबींच नाहीं.

चारु०—[पुढें होऊन] हा पहा मीच माझ्या बाळाला संभाळीन.

धूता—अग बाई, हा स्वामींचा शब्द; [पाहून] अग बाई; तेच हे! [चारुदत्तास आलिंगते.]

रोह०—माझ्या बाबानें मला उचलून घेतलें बघ आई. बाबा, आतां माझ्या आईला जाऊं देऊं नकोस.

चारु०—प्रिये—

पद. ("आवडती वस्तु लोभानें" या चा०.)

हा असुनि सजिव पति कांते ॥ करिसि साहस कां मज न कळे तें ॥ ध्रु० ॥ अस्ताचलिं तो रवि नच जातां ॥ नच मिटि कमलिनि निजनयनातें ॥ १ ॥

धूता—म्हणूनच तिला अचेतन म्हणतात.

मैत्रे०—हा केवळ या पतिव्रतेचा प्रभाव. अग्निप्रवेश करण्याच्या निश्चयानेंच ही पतिसमागम पावली. मित्रा, तुझा जयजयकार असो. [दोघे भेटतात.]

रद०—महाराज, मी रदनिका वंदन करतें.

चारु०—रदनिके, ऊठ.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

धूता—[वसंतसेनेस] मी मोठ्या भाग्याची ह्मणून तुम्ही मला भेटलां.

वसंत०—आतां मला किती आनंद झाला आहे म्हणून सांगूं!

शर्वि०—आर्ये वसंतसेने, नवा राजा बंधुप्रेमानें तुझ्यावर संतुष्ट झाला.

वसंत०—मी कृतार्थ झालें.

शर्वि०—आर्या, या भिक्षूचें काय करावयाचें?

चारु०—का भिक्षो, तुह्मांला काय प्रिय आहे?

भिक्षु—हें सर्व क्षणभंगुर, अनित्य, विनाशी, असें पाहून मला दुप्पट वैराग्य झालें आहे. तर याच आश्रमांत सत्कालक्षेप करावा, हेंच मला प्रिय आहे.

शर्वि०—ठीक आहे, तर यांस सर्व मठांचें आधिपत्य द्यावें.

चारु०—का भिक्षो?

भिक्षु—यांत माझा संतोष आहे.

शर्वि०—या स्थावरक चेटाचें काय करावयाचें?

चारु०—तो दासत्वापासून मुक्त व्हावा; तसेंच या चांडाळांना सर्व चांडाळांचें नाईक करावें; चंदनक याला सर्व राष्ट्राच्या पालनाचा अधिकार असावा व आमचा आदिमित्र जो राजशालक त्याच्याकडे पूर्वीचेंच काम असावें.

शर्वि०—ठीक आहे. आणखी मीं आपलें काय प्रिय करावें?

चारु०—

पद. (ललत, दादरा. "उठि प्रभात सुमरलियो" या चा०.)

सकल दोष मजवरीचा, आज लया गेला ॥
वैरि चरणिं शरण, तया मुक्तिलाभ झाला ॥ ध्रु० ॥
आर्यक मम मित्र त्यासि नृपपद तें आलें ॥
प्रियसखिचा लाभ तसें त्वांहि साह्य केलें ॥
प्रिय याहुनि अधिक काय राहिलें मला ॥ १ ॥

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

तथापि हें असो.

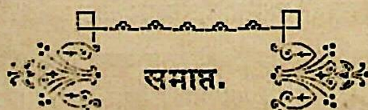
पद. ("प्राप्त होय जें निधान" या चा०.)

धेनु पयोदा असोत वसुधा तृणधान्या देवो ॥
सुखद पवन तो नित्य सुटोनि वृष्टि समयिं होवो ॥ ध्रु० ॥
धर्मनिष्ठ रणशूर भूप ते खलरिपु दंडोनी ॥
करोत वसुमतिचें परिपालन रात्रंदिन जपुनी ॥
निजकर्मीं रत असोत जनही नीतिपथा धरुनी ॥
नाट्यकलाही सकलकलांसह पूर्णत्वा येवो ॥ १ ॥

—ईशस्तवन.—

पद. (राग भूप, त्रिताल.)

शंकरा, पामर हा नर सादर शरण तुह्मां, तारा ॥ ध्रु० ॥
मीपण वांया, तनु शिणवाया, तें नासाया, पंथ खरा ॥
मूढा दावा, भ्रम निरसावा, बोध ठसावा, मनीं बरा ॥
जो चुकविल जननामरणाचा फेरा, उमावरा ॥ १ ॥
मिथ्या हा भव, मायासंभव, ऐसा अनुभव, घेउनिया ॥
नित्य निरंजनिं, मन लावोनी, अवमानिति मुनि, संसारा ॥
तो अनुभव मजशीं यावा सत्सारा, तमोहरा ॥ २ ॥
कवितासुमनें, हीं शुद्धमनें, निरहंमतिनें, वाहियलीं ॥
बल्लाळात्मज गोविंदानें सुप्रेमानें, मान्य करा ॥
भो शीतळकरशशिशेखर शूलधरा, पीतगरा ॥ ३ ॥

समाप्त.

... JAGADGURU VISHWARADHYA
JNANA SIMHASAN JNANAMANDIR
LIBRARY
Jangamawadi Math, Varanasi
Acc. No. ....8221........

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi

Digitized by eGangotri and Sarayu Trust. Funding by of-IKS

रा० रा० गोविंद [illegible] देवलकृत नाटकें.

[illegible] व मनोरंजक पुस्तकें.

हीं पुस्तकें नवीन किताबखाना, पुणें, येथें मिळतील.

मॅनेजर, नवीन किताबखाना, पुणें.

CC-0. Public Domain. Jangamwadi Math Collection, Varanasi